De brieven van J.C. Bloem aan Aart van der Leeuw

J.C. Bloem

bezorgd door Annemarie Kets

bron
J.C. Bloem, *De brieven van J.C. Bloem aan Aart van der Leeuw* (ed. A. Kets-Vree). Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum, Den Haag 1979

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/bloe001aket01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. LITERATUUR MUSEUM

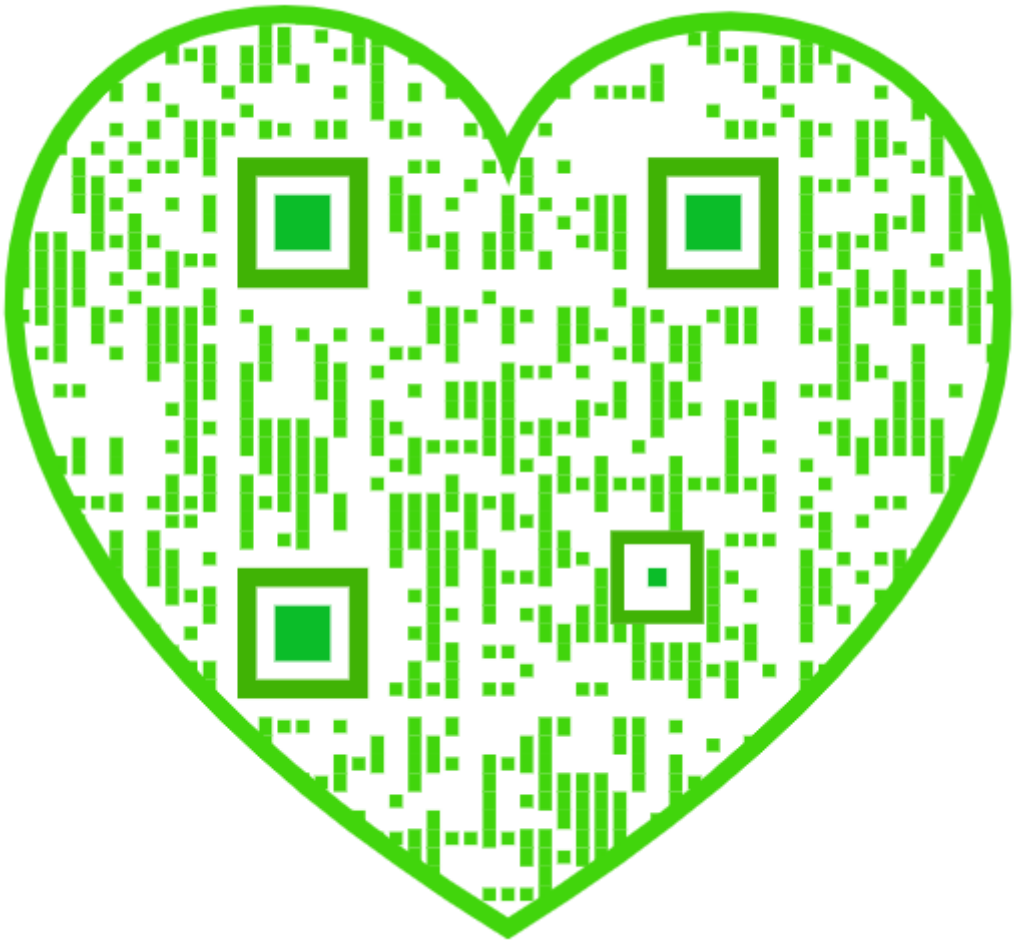

Inleiding

‘De relatie met Van der Leeuw [...] was van [...] “vaderlijke” aard - Van der Leeuw was dan ook ruim tien jaar ouder. Misschien is de meest typerende uitlating jegens hem: “Jij bent de eenige die kan troosten”’. Aldus karakteriseerde Sötemann de relatie tussen Bloem en Van der Leeuw, waarvan voornamelijk de hierna uitgegeven brieven kunnen getuigen.[1]

Dit sluit aan bij het oordeel van Hulsker, die in zijn dissertatie over Van der Leeuw schreef: ‘Voor de elf jaar jongere Bloem, die zelf voor Van der Leeuw als mens en dichter een aan verering grenzende bewondering koesterde, gevoelde hij een hartelijke, enigszins vaderlijke vriendschap, hoezeer hij zichzelf ook ànders wist’.[2] Inderdaad spreekt uit Bloems brieven een toon van vertrouwen en aanhankelijkheid, misschien kan men soms zelfs spreken van: afhankelijkheid. Zo schreef Bloem in 1917 aan zijn vriend: ‘Ik zit diep in de put, in alle opzichten. Maar 't gekke is, daar kan ik nooit toe komen jou eens werkelijk over te schrijven, mijn hart eens voor je uit te storten. Waarom? Omdat er vrienden zijn, die ik nog meer vertrouw? Geenszins, ik heb maar één vriend, en die ben jij. Maar herinner je je nog wel, dat je mij eens geschreven hebt, dat de smart in jou geen stem kon vinden. Welnu, zoodanig is dat vermogen in je, dat het een soort van sfeer om je schept, en dat mijn smart in jouw aanwezigheid geen stem vindt, eigenlijk nog: van mij afvalt als ik bij je ben, en zij het ook in mindere mate, als ik je schrijf. Daarom ben jij de eenige mensch, die ik ooit ontmoet heb, die kon troosten’.[3] En hieraan voegde hij de - meermalen uitgesproken - wens toe dat Van der Leeuw met zijn vrouw en schoonzuster zou komen wonen in de plaats waar Bloem zich zou vestigen.

Uiteraard heeft de aard van de relatie tussen Bloem en Van der Leeuw consequenties voor de inhoud van hun correspondentie en daarmee voor het belang ervan. Hoewel het beeld van de correspondentie eenzijdig is - de brieven van Van der Leeuw zijn helaas verloren gegaan en Bloem ging slechts zelden direct in op de onderwerpen uit de ontvangen brieven - is het toch mogelijk hier uitspraken over te doen. Om te beginnen, de litteraire problematiek uit de zo belangrijke periode 1910-1930 komt in deze verzameling brieven nauwelijks aan de orde. Noch Bloem, noch Van der Leeuw waren grote theoretici of voorlopers van een litteraire stroming; uiteenzettingen, zoals Van der Leeuw regelmatig ontving van zijn andere correspondent, P.N. van Eyck, ontbreken in Bloems brieven volledig.[4]

1 A.L. Sötemann, *Over de dichter J.C. Bloem* . Amsterdam, 1974; het citaat op p. 26. Verder aangehaald als: *Over de dichter Bloem*.
2 J. Hulsker, *Aart van der Leeuw. Leven en werk* . Amsterdam, 1946. [Diss. Leiden]; het citaat op p. 30. Verder aangehaald als: *Aart van der Leeuw*.
3 In een brief van 27 november 1917; zie p. 135.
4 *De briefwisseling tussen P.N. van Eyck en Aart van der Leeuw,* uitgegeven [...] door Piet Delen. 's-Gravenhage, 1973; verder aangehaald als *Briefwisseling Van Eyck-Van der Leeuw*.

Zelfs het destijds zo belangrijke *debat over de retoriek,* waartoe Bloem mede de aanzet gegeven had en waarin hij op duidelijke wijze stelling nam, komt slechts terloops ter sprake. Ook sprak Bloem zich in zijn brieven aan Van der Leeuw zelden uit over zijn eigen werk of de achtergronden daarvan. Evenmin leverde hij veel commentaar op het werk van Van der Leeuw; zijn oordeel over het oeuvre van zijn vriend spreekt echter duidelijk uit de vrij talrijke recensies die hij daarover schreef.[5] Deze besprekingen - vijf in getal - zijn, behalve de laatste, geschreven gedurende de periode der correspondentie en zijn alle opmerkelijk gelijkluidend van toon. Al in de eerste recensie (in het Studenten Weekblad Minerva van 1911 over *Liederen en balladen*),[6] die de aanleiding tot de briefwisseling vormde, constateert Bloem in de bundel van Van der Leeuw ‘een innigheid tot [de] aarde, als bij geen tweede hedendaagsch dichter’; Van der Leeuw onderscheidde zich vooral in dit opzicht van ‘bijna alle moderne dichters [bij wie] het hoofdzakelijk alleen de stem des harten is, die zingt. En de aarde is meestal slechts achtergrond, of hoogstens steun’. De bundel *Herscheppingen* (1916) acht Bloem van centraal belang binnen het oeuvre van zijn vriend; de titel wijst z.i. op ‘een gestadige wisselwerking [...] tusschen den dichter en de natuur, een voortdurende herschepping van den een in den ander’.[7] Ook in latere werken van Van der Leeuw stelt Bloem vast dat ‘het wezen van Van der Leeuw [...] is: niet over de natuur uit te voelen of te meenen, maar die zelf te *zijn,* in volkomen volkomenheid’.[8]

De hieronder uitgegeven correspondentie is voornamelijk van belang door het licht dat deze werpt op de persoonlijkheid en de persoonlijke omstandigheden van Bloem gedurende de jaren 1910-1930. Uitvoerig en eerlijk schrijft hij over wat men zijn minder positieve reacties op zijn vaak moeilijke omstandigheden zou kunnen noemen: zijn afkeer van de rechtenstudie, zijn weerzin tegen betrekkingen (‘die dagelijksche slavernij voor nog minder dan 't dagelijksch brood’)[9], zijn opvattingen omtrent pecunia (‘Als jij soms Maecenates weet, die *f* 3000 onbeheerd op hun nachtkastje laten slingeren, houd ik mij voor hun adres aanbevolen’),[10] zijn verliefdheden op prille, simpele meisjes (‘Er is iets in dit rijpende van een kind, dat nog in 't geheel geen vrouw is, en waaromheen toch al zoo iets vaag-vrouwelijks, iets wordend en groeiend is, wat mij bovenal aantrekt’)[11] en zijn onvermogen tot concretisering van zijn plannen (Bloem karakteriseerde zichzelf meer dan eens als een ‘steriel poeet’ en sprak herhaaldelijk van zijn

5 Zie Bijlage III.
6 J.C. Bloem, *Liederen en balladen door Aart van der Leeuw*. In: Minerva, Algemeen Nederlandsch Studenten Weekblad, 3 november 1911.
7 J.C. Bloem, *Nieuwe Nederlandsche gedichten [...]*. In: De Amsterdammer, 21 juli 1917.
8 J.C. Bloem, *Aart van der Leeuw, Ik en mijn speelman*. In: De Gids, dl. 92, I (1928), p. 427-429.
9 In een brief van 13 juni 1920, zie p. 159.
10 In een brief van 20 november 1914, zie p. 62.
11 In een brief van 1 november 1915, zie p. 81.

'indolente aard'). Het is duidelijk dat Van der Leeuw de intieme vriend is; allerlei zaken, waarvan Bloem in zijn brieven aan Van Eyck en Greshoff niet rept, worden wel aan Aart van der Leeuw toevertrouwd. Dit is in zekere zin verbazingwekkend, want Bloem en Van der Leeuw vertoonden in meer dan één opzicht aanzienlijke verschillen.

Van der Leeuw constateerde deze 'tegenstrijdigheid' zelf ook: '[Bloem] is toch zóó mijn antipode, maar zoo aardig en hartelijk'.[12] Om te beginnen behoorden zij tot verschillende (litteraire) generaties: Van der Leeuw maakte deel uit van de neo-romantische groep van 1895 (Van Schendel, Adriaan van Oordt), terwijl Bloem tezamen met onder meer Van Eyck, Greshoff en Gossaert de generatie van 1910 vormde.[13] Het feit dat in beide generaties de reactie op de beweging van tachtig domineerde, verschaft ze een gemeenschappelijk punt. Deze reactie uitte zich in 'het zoeken naar constanten, naar een eenheid waarop denken en voelen zich kunnen concentreren [...]'.[14] Deze 'eenheidstendens' werd bij uitstek verwoord door Verwey, die voor beide generaties (en ook voor Van der Leeuw en Bloem) dan ook als een gezaghebbend theoretisch woordvoerder gold; daardoor was het ook mogelijk dat zij beiden De Beweging als *hun* tijdschrift beschouwden. Er is echter - naast deze overeenkomst - ook een belangrijk verschil tussen de generaties van 1895 en 1910. De 'ouderen' leefden nog onder de directe invloed van het schoonheidsideaal van de tachtigers, al had de door Verwey verdedigde 'bezinning' dit ideaal enigszins getemperd; men zou kunnen spreken van 'geordende schoonheid'. Dit spreekt duidelijk uit het werk van Van der Leeuw, vooral uit zijn proza: het is nog 'vervuld van de schoonheid-zelf, niet alleen van verlangen ernaar'.[15] De 'jongeren' daarentegen 'kennen [allen] de behoefte ingeschakeld te worden of zichzelf in te schakelen in een hogere, vaak religieuze, gemeenschap ter bevrediging van hun geluksverlangen, waaraan de bevrediging van het verlangen naar schoonheid ondergeschikt wordt gemaakt'.[16] Hoewel deze formulering maar ten dele opgaat voor Bloem - het verlangen opgenomen te worden in enigerlei gemeenschap was hem volkomen vreemd -, is hij juist door de verwoording van dat *geluksverlangen* in zijn poëzie een van de meest vooraanstaande dichters van zijn generatie.

Van der Leeuw was zich van dit essentiële onderscheid bewust, getuige een opmerking aan Van Eyck: 'Toen ik je critiek over Bloem begon te lezen verwon-

12 Aan mevrouw J. Verkade-Van Wulfften Palthe, in een brief van 10 juni 1916; geciteerd uit *Aart van der Leeuw,* p. 359, noot 54.

13 Ik volg hierin de opvatting die F.W. van Heerikhuizen verdedigt in *De strijd van Aart van der Leeuw* . Amsterdam, 1951 (verder aangehaald als *De strijd van Van der Leeuw*). Knuvelder rekent Van der Leeuw tot de 'derde generatie van 1905-1916'; zie zijn *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde,* deel IV. Den Bosch, 1976. 5e geheel herziene druk.

14 Knuvelder, *Handboek,* deel IV, p. 423.

15 *De strijd van Van der Leeuw,* p. 40.

16 Knuvelder, *Handboek,* deel IV, p. 425.

derde ik mij er even over mijn naam niet in de kleine dichtergroep die tusschen 1905 en 1910 in de Beweging begon te publiceeren, genoemd te zien. Maar toen ik wat verder je karakteristiek van dien groep las, niet meer. *Neen zeker was ik geen ontgoochelde, en ik verlangde ook niet naar het geluk, omdat ik het bezat*. In dit licht bezien wordt mij ook duidelijker wat Jacques mij eens zeide: wij voelden in den Bewegingstijd zoo voor je werk, omdat je had, waar wij naar zochten'.[17]

Het spreekt vanzelf dat dit verschil in achtergrond consequenties heeft gehad voor hun beider werk en voor hun oordeel over elkaars werk. Bloem en Van der Leeuw waren zich beiden bewust van het verschil in levenshouding. In een recensie van *Het verlangen* formuleerde Van der Leeuw het aldus: 'Ik heb iets over een dichter trachten te zeggen, dien ik zeer bewonder, al deel ik zijn levensbeschouwing niet. Met zijn verzen brengt hij geen boodschap van blijheid of bevrijdend heil. Maar toch zal men hem liefhebben schier als geen ander, want velen gaan zwaar van eenzelfden weemoed, en aan dezen onthult hij door zijn edele muziek het dierbaar geheim, dat zoo opbeurt: dat er over de donkerste smarten gezongen kan worden, en dat dit zingen deel doet hebben aan het licht'.[18] Bloem tekende op zijn beurt bezwaren aan tegen de 'mièvrerie' [gemaakte lievigheid, het gezocht zoetelijke] en 'de monotonie der vreugde' in *Ik en mijn speelman* .[19] Zijn voorkeur ging uit naar 'een vreugde, die aan tranen ontstegen is, en daar boven uit rijst tot een haast verblindend geluk', niet naar een blijheid 'welke als een licht is, dat men bijna niet meer ziet, omdat het eigenlijk slechts afwezigheid van schaduw is'.[20]

Ook qua politieke opvattingen kunnen Bloem en Van der Leeuw antipoden genoemd worden; de hieronder uitgegeven brieven getuigen daar uitvoerig van. Grof geformuleerd: de pro-Duitse gezindheid van Van der Leeuw staat lijnrecht tegenover Bloems sympathie voor Franse nationalistische bewegingen als de *Action française*. Van Van der Leeuws pro-Duitse standpunt (dat mij voor een deel uit zijn lectuur te verklaren lijkt: hij voelde zich sterk aangetrokken tot de Duitse romantici) is weinig bekend, noch uit artikelen van zijn eigen hand, noch uit studies van anderen. Ook uit deze brieven valt niet veel meer te constateren dan het feit dàt Van der Leeuws voorkeur uitging naar - zoals Bloem hem citeerde - 'de Moffen het jonge, groeiende ras' en niet naar 'de Romanen de verrotten, de wederstrevenden in levensreactionnairheid verstard, de ten slotte toch ten gronde ge-

17 *Briefwisseling Van Eyck-Van der Leeuw,* p. 82-83; cursivering door mij, AKV. Overigens lijkt mij dit een belangrijke verklaring voor de 'vaderlijke' aard van de relatie tussen Bloem en Van der Leeuw, waarvan in het begin van deze *Inleiding* sprake is.

18 Aart van der Leeuw, *Over de dichter Bloem. [...]*. In: De Gids, dl. 85, IV (1921), p. 169-174; het citaat op p. 174.

19 J.C. Bloem, *Aart van der Leeuw, Ik en mijn speelman*. In: De Gids, dl. 92, I (1928), p. 427-429.

20 Dezelfde recensie, het citaat op p. 429.

doemden'.[21] Bloem viel zijn vriend hierover meermalen aan in felle brieven, waarin hij hem betitelde als 'Wirklicher geheimer Oberpoesierat' of 'Sehr verehrter Herr Pangermanicus' - overigens op irrationele gronden en met weinig zakelijke argumenten, en zonder dat dit ook maar iets aan de vriendschap afdeed. Integendeel, in de jaren 1914-1918 schreef Bloem 60 brieven aan Van der Leeuw - meer dan de helft van het totaal aantal brieven uit 20 jaar.

Bloem voelde - zoals gezegd - veel voor de 'moderne Franschen: nationalisten en katholieken'; in 1916 koesterde hij zelfs het plan daar een boek over te schrijven.[22] De verwarde politieke situatie in Frankrijk aan het einde van de negentiende eeuw (de Dreyfus-affaire, het Panama-schandaal, sociale conflicten en het vraagstuk van de scheiding tussen kerk en staat) bracht bij vele Franse litteratoren een uitgesproken conservatieve reactie teweeg. Dit uitte zich in 1899 - bij de herziening van het proces Dreyfus - in de oprichting van de *Action française* (door Henri Vaugeois, wiens leidende rol al snel werd overgenomen door Charles Maurras) en de *Ligue de la patrie française* door Maurice Barrès. De dreiging van de wereldoorlog wakkerde de conservatieve gevoelens nog aan, zodat de *Action française* ten slotte gekarakteriseerd kan worden als: monarchistisch, anti-democratisch en anti-semitisch, kortom: de aanhangers kantten zich fel tegen de moderne geestesgesteldheid en de positivistische vooruitgangsmythe. Een belangrijke rol in deze situatie speelde ook Charles Péguy met zijn Cahiers de la Quinzaine, waarin hij volgens een nieuwe formule allerlei actuele onderwerpen behandelde; iedere aflevering bevatte een heel werk of een serie studies over één onderwerp, meestal zeer polemisch van aard. Aan het eind van zijn leven werd Péguy een vurig nationalist en trad hij toe tot de katholieke kerk; hij sloot zich toen ook aan bij de *Action française*.

Litterair uitte de reactie zich in de terugkeer naar het classicisme en daarmee naar strengere versvormen. In 1891 pleitte Jean Moréas - aanvankelijk een van de leidende symbolisten - in zijn manifest van de *Ecole romane* voor het neo-classicisme; Maurras sloot zich bij deze beweging aan, evenals Albert Samain, Henri de Régnier en Charles Guérin.

Als we nu de brieven van Bloem naast deze excursie in de Franse politieke en litteraire geschiedenis leggen, dan vallen een aantal raakpunten tussen beide in het oog. Deze raakpunten blijken vooral uit de lectuur van Bloem, minder uit expliciete formuleringen, al zijn ook die wel aan te wijzen. Over de geestesgesteldheid van Bloem, die zijn affiniteit met de Franse nationalisten verklaart, spreekt Sötemann: 'Zoals zeer vele van zijn conservatieve milieu- en generatiegenoten, discrimineerde Bloem in sterke mate. Het gaat hier om een beschermende groepsethiek: zij waren elitair, sterk nationalistisch, anti-humanitair, anti-socia-

21 In een brief van 13 oktober 1914, p. 59. Bloem citeert daar Van der Leeuw.
22 In een brief van 7 november 1916, zie p. 109.

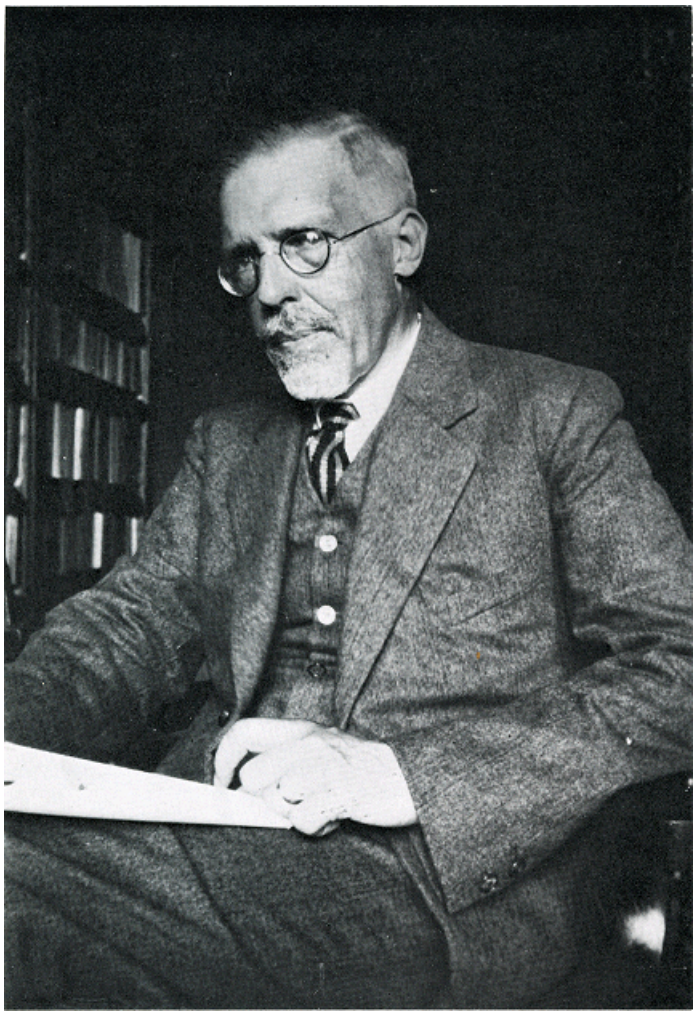

Aart van der Leeuw

J.C. Bloem met v.l.n.r. zijn broer Floris, zijn zuster Ini en zijn moeder; de foto is gemaakt door Clara Eggink en dateert uit het voorjaar of de zomer van 1927

listisch, anti-Duits, anti-rooms, anti-semiet'.[23] Bloem had - en dit past precies in de opvattingen van bijvoorbeeld de *Action française* - het voornemen een kritiek te schrijven 'op het walgelijke moderne leven'.[24] Het is er niet van gekomen, maar het zou geen moeite kosten een reeks uitlatingen te citeren, waarin hij van zijn afkeer van de moderne tijd getuigt. Karakteristiek voor zijn uitgesproken conservatieve inzichten is zijn badinerende uitspraak: 'Iedere verandering is een verslechtering, zelfs een verbetering'.[25] Wat zijn lectuur betreft, een greep uit de brieven aan Van der Leeuw: Bloem adviseert hem in 1915 het boek *L'avant guerre* van Léon Daudet (met Maurras redacteur van het orgaan van de *Action française*) te lezen, dat handelt over de 'duits-joodse spionage in Frankrijk' sedert de affaire Dreyfus.[26] Enige tijd later raadt hij zijn vriend sterk aan *Les amitiés françaises* van Maurice Barrès (oprichter van de *Ligue de la patrie française*) te lezen.[27] Bloem bewonderde de nationalistische en oorlogs-poëzie van Porché, vooral de verzenbundel *Nous,* die verscheen met een inleiding van Péguy.[28] En ten slotte koesterde hij enige tijd het voornemen zelf een tijdschrift uit te geven, 'iets [...] als de cahiers van Péguy': 'nationalistisch, militairistisch, anti-democratisch en toch sociaal'.[29] Ook in de litteraire reactie op de ongebondenheid van het symbolisme vond Bloem zijn plaats; behalve zijn poëzie zelf getuigt ook zijn lectuur ervan (ik noemde zoëven niet zonder opzet de namen van Samain, De Régnier en Guérin als volgelingen van de *Ecole romane* van Moréas) en natuurlijk ook zijn bijdragen aan het befaamde *debat over de retoriek*.[30]

Hierboven vermeldde ik dat Bloem in de oorlogsjaren 1914-1918 60 brieven schreef aan Van der Leeuw - meer dan de helft van de in totaal 99 brieven die hij hem schreef in de jaren 1911-1930. De correspondentie was langzaam naar dit hoogptepunt gegroeid; in 1911 maakte Bloem een begin met het contact door Van der Leeuw zijn recensie van *Liederen en balladen* toe te sturen, die hij vergezeld liet gaan van een kort briefje. Spoedig daarna ontmoetten beide schrijvers elkaar, waarop een steeds frequentere briefwisseling volgde. In 1920 kwam hieraan een abrupt einde; in de periode 1920-1930 ontving Van der Leeuw in totaal slechts zes brieven van Bloem, evenveel als in het jaar 1930, toen de correspondentie nog een korte opleving vertoonde, afgebroken door de dood van Van der Leeuw. Van de verwijdering in de twintiger jaren zijn de brieven tussen Van Eyck en Van der Leeuw een belangrijke getuige. Juist in deze jaren - vooral vanaf 1925 - schreven zij elkaar een groot aantal brieven, waarin zij beiden meer dan eens hun negatieve

23 *Over de dichter Bloem,* p. 18-19.
24 In een brief van 19 oktober 1919, zie p. 154.
25 J.C. Bloem, *Aforismen,* 's-Gravenhage, 1977, p. 21.
26 In een brief van 25 mei 1915, zie p. 72, vooral noot 128.
27 In een brief van 1 november 1915, zie p. 81, vooral noot 141.
28 In een brief van 11 juli 1916, p. 104-105.
29 In een brief van 2 juni 1917, zie p. 122.
30 Zie hiervoor noot 40.

oordeel over Bloem uitspraken. Het is overbodig hier nader in te gaan op de mogelijke achtergronden van deze ‘onmiskenbare jalousie de métier [die] resulteert in iets dat nauwelijks anders betiteld kan worden dan als roddel’, aangezien Sötemann dat al deed in zijn boekje over Bloem.[31] Wie zich echter herinnert dat Bloem de redactie van Palladium verliet, toen men zich niet gebonden achtte aan de afspraak de bundel *Opvluchten* van Van der Leeuw uit te geven,[32] zal niet onderschrijven wat Van der Leeuw aan Van Eyck schreef: ‘Ik heb Bloem altijd graag gemoogd. Hij is beschaafd, geestig en hartelijk. Maar over zijn vriendschap (hoe warm hij er ook altijd van getuigde) heb ik mij nooit illuzies gemaakt. Zoover kameraadschap hem aangenaamheid en behagen geeft is het goed; maar hij is iemand die nooit een voet voor een vriend zal verzetten als die voet er geen lust in heeft, laat staan dan dat hij ooit een droppel bloed voor hem over zou hebben’.[33]

Met de uitgave van de brieven tussen Van Eyck en Van der Leeuw als voorganger en met de editie van de brieven van Bloem aan Van Eyck in het vooruitzicht, is door deze brievenuitgave weer wat meer duidelijkheid gekomen in de relaties tussen een aantal, prominente litteratoren aan het begin van de twintigste eeuw, te meer waar elke correspondentie weer andere facetten van deze relaties belicht.

Verantwoording

Helaas zijn alleen de brieven van J.C. Bloem aan Aart van der Leeuw bewaard gebleven en zijn de antwoorden van de laatste verloren gegaan. De collectie bevat in totaal 99 nummers: 85 brieven, 10 briefkaarten en 4 correspondentiekaarten. Hier is bij gerekend een correspondentiekaart van Greshoff aan Van der Leeuw, op de achterzijde waarvan Bloem enige woorden aan zijn vriend schreef. De brieven zijn genummerd van 1-99. De originelen berusten in het Nederlands letterkundig museum en documentatiecentrum te 's-Gravenhage.

De brieven zijn onverkort overgenomen; op aandringen van de redactie van *Achter het boek* zijn ze *niet volledig* diplomatisch weergegeven. Het gaat bij de uitgave van deze brieven immers voornamelijk om hun inhoud en niet om de wijze waarop ze tot stand gekomen zijn. Daar komt bij dat Bloem opvallend weinig wijzigingen in zijn brieven aan Van der Leeuw aanbracht; bovendien hebben de veranderingen grotendeels betrekking op grammaticale kwesties. De spelling, alinea-indeling en interpunktie van Bloem zijn gehandhaafd. Onjuiste spellingen zijn overgenomen, te meer waar Bloem hier meestal consequent in was (bijvoorbeeld: *onmiddelijk*). Alleen bij evidente onjuistheden in de syntaxis is hiervan melding gemaakt, door middel van de toevoeging [sic]. Veel voorkomende slordigheden in het gebruik van de naamvals-n zijn niet verbeterd; waar niet viel uit

31 *Over de dichter Bloem,* p. 40-42.
32 Zie noot 323.
33 *Briefwisseling Van Eyck-Van der Leeuw,* p. 57.

te maken of Bloem al dan niet een naamvals-n schreef, heeft het woordenboek de doorslag gegeven.

In overeenstemming met de schrijfconventies uit het begin van deze eeuw schreef Bloem woorden, die wij nu zouden scheiden, aan elkaar, bijvoorbeeld *denHaag* of *deGids*. Dit is aan de nu gangbare gewoonte aangepast. Waar Bloem & schreef is dit, in overeenstemming met de zetconventies, weergegeven door *en*. Afkortingen zijn over het algemeen niet opgelost, aangezien ze vrijwel altijd duidelijk zijn; bovendien zijn ze karakteristiek voor de snelle wijze van schrijven van Bloem. Bij onduidelijkheid of dubbelzinnigheid wordt een toevoeging tussen teksthaken gegeven. Alle toevoegingen van de editeur zijn tussen teksthaken geplaatst; achter een onduidelijke lezing volgt een vraagteken tussen teksthaken. Onleesbare woorden zijn weergegeven door [...]. Onderstreping is weergegeven door cursieve druk; onderstrepingen bij de ondertekening van de brieven zijn achterwege gelaten. De nummering door Bloem van de keerzijden van pagina's of van de afzonderlijke bladen is eveneens weggelaten. Plaatsnaam en datum zijn - voorzover door Bloem aangegeven - rechts boven de brief vermeld.

Vanaf brief 91 typte Bloem zijn brieven; onmiskenbare typefouten zijn stilzwijgend verbeterd, ongeacht het feit of Bloem dit al dan niet reeds gedaan had. In overeenstemming met de zetconventie uit het begin van deze eeuw is een door Bloem getypte *y* door *ij* weergegeven. Bloem laste meestal geen spatie in na een leesteken; dit is in de transscriptie wel gebeurd.

De toelichting op de brieven wordt geleverd via een doorlopende nummering in de tekst, die verwijst naar de corresponderende noten onderaan de pagina. Waar informatie enigszins noodzakelijk leek, is deze gegeven. Bij verwijzing naar publicaties van Bloem, Van der Leeuw en anderen wordt steeds de oorspronkelijke publicatie èn een eventuele herdruk, zo mogelijk in het *Verzameld werk*, vermeld. De uitgave bevat de volgende bijlagen: 1. een chronologische lijst van de afzonderlijk verschenen werken van J.C. Bloem en Aart van der Leeuw, vanaf hun debuut tot aan de dood van Van der Leeuw; 2. een fragment van een brief van Van der Leeuw aan Bloem over de kwestie-retoriek, aangehaald door Bloem in een bespreking van *Uitzichten* van P.N. van Eyck; 3. kritieken van Bloem en Van der Leeuw op elkanders werk.

Deze uitgave kwam mede tot stand dankzij een litterair-historische opdracht van de Minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, waarvoor ik graag mijn dank wil betuigen. Bovendien wil ik allen bedanken die mij geholpen hebben bij het vaststellen van de tekst en het verzorgen van de annotatie, met name G.J. Dorleijn, G. Kamphuis, Prof. Dr. A.L. Sötemann en H.T.M. van Vliet.

De brieven van J.C. Bloem aan Aart van der Leeuw

1

Amersfoort
Zaterdag 19 Nov. '11

Hooggeachte heer v.d. Leeuw.

Meenende dat U misschien belang stelt in de kritieken over uw bundel zend ik U hierbij een exemplaar van de Minerva, waarin ik uw boekje besprak.[1]

Ik verzoek U, bij het lezen er van mée het volgende in het oog te willen houden: ik had uw bundel aan Versluys ter recensie aangevraagd en moest dien dus bespreken.[2] Ik stelde dit evenwel wat lang uit en toen verscheen de kritiek van Verwey in de Beweging. Ik was toen vrijwel uitgepraat zonder mijn mond opengedaan te hebben, anders gezegd: het gras was mij door een - veel bekwamer, natuurlijk - maaier voor de voeten weggemaaid. Ik kon toen vrijwel niets doen dan wat Verwey geschreven had, op slappere wijze na te praten.[3] Jan Greshoff had er ook al goed over geschreven en mij bleef dus werkelijk niets dan herkauwen over.[4] Ik verzoek U dus beleefd om van het stukje niet meer te eischen dan wat het wil zijn: een uiting van *groote*[5] bewondering voor uw werk en een aanprijzing voor de - hoe weinige, helaas! - verzen-koopende Minerva-lezers. Verder is het stukje niets waard, maar dat weet ik zelf het beste, en U zult mij hierover daarom wel geen verwijt willen maken.

Ik had het U al eerder gestuurd, maar hoorde van Jan [Greshoff] dat U in Parijs waart. Hebt U baat gevonden bij uw behandeling? Ik hoop het van ganscher

1 Bloem besprak *Liederen en balladen* in Minerva, Algemeen Nederlandsch Studenten-weekblad (3 november 1911), waarvan hij in 1911 acht maanden redacteur was. In deze recensie, waarin hij de hieronder genoemde bespreking van Verwey vermeldde, formuleerde hij het verschil tussen Van der Leeuw en andere dichters als volgt: '[...] het is niet te ontkennen, dat bij bijna alle moderne dichters het hoofdzakelijk alleen de stem des harten is, die zingt. En de aarde is meestal slechts achtergrond, of hoogstens steun. Niet alzoo bij v.d. Leeuw. Er is in zijn werk een innigheid tot die aarde, als bij geen tweede hedendaagsch dichter'.

2 De uitgever W. Versluys te Amsterdam gaf voornamelijk litteraire werken uit, met name van de Tachtigers. Hij was de oorspronkelijke uitgever van De Nieuwe Gids en verzorgde enkele jaren de uitgave van De Beweging. Behalve *Liederen en balladen* verschenen bij hem ook *Kinderland* en *Herscheppingen* . Zie voor de werken van Bloem en Van der Leeuw ook de lijst van afzonderlijke publicaties (Bijlage I).

3 De recensie van Verwey verscheen in De Beweging, dl. 7, III (1911), p. 204-214 (herdrukt in Albert Verwey, *Proza IV* . Amsterdam, 1921; verder aangehaald als *Proza*). Hij merkte hierin onder meer op: 'Dit is voorloopig zijn eerste karaktertrek: zijn vrijheid openbaart zich als bij uitstek melodisch, en wie hem niet allereerst in zijn melodieën volgt, zal hem niet kunnen begrijpen. [...] Dit is zijn tweede kenmerk: de liefde voor afgeronde beelden'. (Het citaat op p. 207).

4 In Vragen van den Dag, dl. 26 (1911), p. 581-589 stelde Greshoff P.N. van Eyck en Van der Leeuw tegenover elkaar en zei hij van de laatste: 'Voor hem dan is het dichterschap een groot en grenzenloos Geven: een breed uitstroomen, een opgaan in allen en alles, om dan in al het bestaande het zelf verreind en geheiligd weer te vinden'. (Het citaat op p. 583).

5 *groote* is twee maal onderstreept.

harte.[6] Omstreeks Kerstmis kom ik weer in den Haag logeeren en hoop, dat U mij dan nog eens zult willen ontvangen. Gelooft U mij met beleefde groeten aan Mevrouw

g.d.u.
J.C. Bloem

2
briefkaart

poststempel
Amersfoort Station
1-2-12

1 Febr. '12

B.A. Ik heb een verzoek aan je: zou je mij, wanneer zij verschijnen, een overdrukje van je verzen uit den Gids (Heer, waarheen drijft gij mij?) willen zenden?[7] En, als het niet onbescheiden is dit te vragen, voor het geval dat je nog overdrukjes overhoudt, ook een aan Thomson?[8]

- Hoe maken je vrouw en jij het? Heb je nog veel geschreven? Ik niets. Waar komt 'de Prins en de Fee' in?[9] Ik verlang er naar, weer eens een avond bij jelui in Voorburg te komen praten: ik vond het toen zoo gezellig. Ik houd mij ook aanbevolen voor een overdrukje van den 'Speerworp'.[10] En voor een bezoek alhier, indien jelui deze kanten eens op mocht komen. - Nu adieu, geloof mij met vele hartelijke groeten ook aan Toos

steeds tt
Jacques Bloem

6 Van der Leeuw had zijn hele leven te kampen met een zwakke gezondheid; op latere leeftijd kwam daar een steeds verergerende doofheid bij. Ook zijn vrouw, Toos van der Leeuw-Kipp, moest zich regelmatig onder doktersbehandeling stellen.

7 De verzen *De boodschap van den dood, Jongste droom, Heer, waarheen drijft gij mij?* en *Lachend liedje* verschenen in De Gids, dl. 76, I (1912), p. 548-555. Ze zijn herdrukt in Aart van der Leeuw, *Verzamelde gedichten* . Rotterdam enz., z.j., p. 182-183, 184-185, 191 en 176 (verder aangehaald als *Verzamelde gedichten*).

8 De dichter J. Jac Thomson (1882-1961) publiceerde onder meer in De Beweging en maakte daarbij soms gebruik van het pseudoniem Jan Dideriksz. Hij was predikant in Hoogland (in de buurt van Amersfoort); Bloem en hij ontmoetten elkaar regelmatig (zie ook de brieven 4 en 5).

9 *De prins en de fee,* een ongepubliceerd gedicht van bijna 500 regels, werd kort na december 1911 geschreven.

10 Het is mij niet gelukt vast te stellen welk gedicht of welk prozastuk Bloem op het oog heeft met de *Speerworp*.

3

6. Regentesselaan.
Amersfoort.
Maandag 4 Maart. 1912.

Beste Aart.

Hierbij stuur ik je een overdrukje van 3 verzen van mij uit de Beweging van deze maand. Zij zijn al meer dan een jaar oud.[11]

Ik doe dit met een nevengedachte van het laagste egoïsme n.l.: dat jij je nu ook wel verplicht zult gevoelen, me een overdrukje van je prachtige verzen, die, hoor ik, deze maand in den Gids verschenen zijn, te sturen.[12]

Hoe maken Toos en jij het? Heb je nog veel geschreven? Ik niets meer. Ik hoop binnen niet al te langen tijd weer eens in de gelegenheid te zijn, je beiden een bezoek te brengen. Ik vond het zoo gezellig, dien laatsten keer, dat ik er was. En nu adieu. Geloof mij met hart. gr. aan Toos

steeds tt
Jacques Bloem

4

Amersfoort.
Zaterdag 9 Maart 1912.

Beste Aart.

Hartelijk bedankt èn voor je overdrukjes èn voor de gunstige opinie omtrent mijn verzen.

Laat ik eerst iets zeggen - of beter: trachten te zeggen over je verzen in den Gids.[13] (Die in de Beweging had ik al gelezen, want daar ben ik op geäbonnerd: mocht je dus dit overdrukje nog noodig hebben, dan kun je het terug krijgen).[14] Om je te zeggen, hoe mooi ik die vind, moet ik mijn toevlucht tot omschrijvingen nemen, want ik kan wel zeggen, dat ik ze verschrikkelijk mooi vind, en dit woord nog eens een paar malen onderstreepen en beaccentueeren, maar dat geeft toch niets. Als ik een vers geweldig mooi vind, brengt het me in een gevoel van verrukking, onverschillig wat de inhoud er van is. Maar ik heb dit maar hoogst zelden. Enkele

11 In De Beweging, dl. 8, I (1912), p. 50-55 publiceerde Bloem de verzen *Aan een verloren vriend, In twijfel* en *Herinnering*. Ze zijn herdrukt in J.C. Bloem, *Verzamelde gedichten* . 3e, herziene druk [7e dr.], Amsterdam, 1968, p. 22-28; verder aangehaald als *Verzamelde gedichten. Aan een verloren vriend* ontstond 20-21 december 1910; *In twijfel,* dat oorspronkelijk *Aan een klein meisje* heette, kwam vóór 4 januari 1911 tot voltooiing. *Herinnering* werd 27 januari 1911 geschreven.

12 Zie noot 7.

13 Zie noot 7.

14 In De Beweging, dl. 8, I (1912), p. 60-64 verschenen van Van der Leeuw de verzen *Ballade in zon gezongen, Verder, Orpheus' geheim* en *Een doode*. Alleen *Verder* is onder de titel *Pan's tuin en de rozestruik* herdrukt in *Verzamelde gedichten,* p. 173.

verzen van Ronsard, Baudelaire, de Régnier,[15] George, Keats, Wordsworth, Swinburne, Christina Rosetti vermogen dat.[16] In 't Hollandsch Vondel en Hooft en van de lateren de tegenwoordige dichters bedoel ik niemand zoo zeer als de dichter van Liederen en Balladen. Dit compliment had ik je nog niet gemaakt, omdat dergelijke dingen meest misplaatst zijn, maar hier moet het mij van het hart, omdat het hier op zijn plaats is. Er is maar een dichter, die bij, maar toch nog onder, jou staat in mijn appreciatie: Jan Prins.[17]

In schoonheid vind ik dat je 4 Gids-verzen aldus op elkaar volgen: Heer, waarheen enz.; Boodschap v/d D.; J. Droom; L. Liedje.

Ik zeide je reeds mijn bewondering voor het eerste vers, toen ik bij je was. Het brengt mij nog steeds in vervoering - en dat gebeurt mij heusch niet licht.

De twee volgende verzen zijn ook prachtig, zij komen zóó dicht bij het eerste als men zoo'n hoogte nog kan naderen. Het vierde is een variatie op Blijheid uit je bundel.[18] Het is een uitstekend vers, dat alleen dit nadeel heeft, dat het bij 3 zulke schitterende verzen staat, waarmee het niet kan concurreeren.

Ik heb bepaald een gevoel van dankbaarheid jegens je voor het schrijven van dergelijke verzen. Ik sleep die overdruk overal mee als een kat zijn jongen en lees en herlees ze voortdurend.

15 De Franse dichter en prozaïst Henri de Régnier (1864-1936), één van de grote dichters uit de nabloei van het symbolisme, werd door Bloem en Van der Leeuw zeer bewonderd. Bloem bracht zijn bewondering voor de man, die een opleving van het retorische in de poëzie bewerkstelligde, onder woorden in zijn bespreking van *Le miroir des heures* in De Beweging, dl. 7, III (1911), p. 215-225. Van der Leeuw beschouwde '[...] het werk van een vereerde als de Regnier [...] als een voorbeeld [van] wat op dit gebied [nl. van "vorming en verenging"] bereikt kan worden'. Zie *Briefwisseling Van Eyck - Van der Leeuw,* p. 44.

16 Veertig jaar later, in *Terugblik op de afgelegde weg*. Amsterdam, 1956[2] (vrijwel ongewijzigde tekst van een lezing uit 1953; verder aangehaald als *Terugblik*) noemde Bloem als de grootste dichters: Wordsworth, Shelley, Keats, Tennyson, Browning, [Dante Gabriël] Rossetti, Swinburne, Hölderlin, C.F. Meyer en Victor Hugo. Het is opvallend hoevelen van hen in deze opsomming en in de overige brieven reeds in bewonderende zin ter sprake komen.

17 Jan Prins (1876-1948; pseudoniem van C.L. Schepp) werd tot de wijde kring van De Beweging gerekend; hij maakte ook gebruik van het pseudoniem J.P. Born. In 1932 zou Bloem een beschouwing aan hem wijden, die werd herdrukt in *Verzamelde beschouwingen* . 's-Gravenhage, 1950, p. 53-56 (verder aangehaald als *Verzamelde beschouwingen*).

18 Zie noot 7. *Blijheid* verscheen aanvankelijk in De Beweging, dl. 7, I (1911), p. 202 en werd herdrukt in *Verzamelde gedichten,* p. 54. De overeenkomst tussen beide verzen bestaat in de oproep (respectievelijk aan *de kind'ren* en aan *de broeder*) het leed te vergeten, omdat het eens tòch plaats zal maken voor vreugde:

> 'Vrees niet met juichgefluit
> Uw zwijgend leed te ontwijden;
> Het valt tóch eens ten buit
> Aan 't alverwinnend blijde'.
> (derde strofe van *Blijheid)*

Prachtig vind ik o.a. de regel

> Wind klinkt onsterfelijk door zijn stem.[19]

Maar waar is het einde, als ik mooie regels ga citeeren?

Ik bracht gisterenmiddag het overdrukje aan Thomson. Hij zal je wel spoedig schrijven, denk ik.

Het verheugt mij zeer, dat ik je van den zomer hier zal zien, als voetreizende. Je gaat dan zeker eens met mij mee naar Hoogland om de Thomsons op te zoeken? Wat nu mijn indolentie betreft, ik geloof dat dit een te mooi woord is voor mijn dichterlijke armoede. En of ik die ooit zal bezingen?

Ik geloof dat dit, althans voorloopig, buiten mijn bereik ligt. Maar de poëzie is een raar iets, en je kunt het nooit weten. En dan: zou ik nu nog eens de lotos gaan verhapstukken nadat Tennyson en jij dat op zoo supérieure wijze hebt gedaan?[20] Ik meldde je reeds, dat ik sinds October niets meer had geschreven. Maar er doen zich nu teekenen voor, die misschien op betere tijden wijzen. Evenwel: het gaat bij mij altijd zeer raar en de mislukkingen zijn legio. Laten wij evenwel het beste hopen.[21]

Geloof mij met de beste groeten aan Toos

steeds tt
Jacques

5
tot enveloppe samengevouwen vel

poststempel
Amersfoort Station
15-6-12

Amersfoort. Zaterdag 15/6/'12.

B.A. Hartelijk dank voor de toezending van je stuk uit N[ieuwe] G[ids]. Ik

19 Deze regel is afkomstig uit de zesde strofe van *De boodschap van den dood,* die luidt:

> ‘Zijn sluier maakt de boomen oud,
> Wind klinkt onsterflijk door zijn stem,
> En zoo zij lip aan lippen vouwt
> Zoent ze in den blinden minnaar hém’.

20 Alfred Tennyson (1809-1892), opvolger van Wordsworth als Poet Laureate, is de schrijver van *The Lotos-Eaters,* dat in 1833 in de bundel *Poems* verscheen. Van der Leeuw bezong de lotos indirect in *De legende van Eludoor* (*Verzamelde gedichten,* p. 6-36). Hij maakte hier gebruik van de symbolische betekenis van de lotos: wie van de lotos eet, vergeet zijn vaderland en wil niet terugkeren. (*Odyssee,* IX, 94-95).

21 In oktober 1911 schreef Bloem drie verzen, *De dwaze maagd, De boosaardige faun* en *Herfstzang*. In maart 1912 zou hij voor het eerst weer gedichten schrijven: *Aan een vriend* (27 maart 1912) en *De jonggestorven dichter* (31 maart 1912). *De boosaardige faun* is nooit gepubliceerd, *Herfstzang* verscheen in Utrechtsche Studentenalmanak 1912, p. 447 onder het pseudoniem E.F. [Ego Flos], maar werd niet gebundeld; de overige verzen zijn opgenomen in *Verzamelde gedichten,* p. 41-47. Zie ook noot 24.

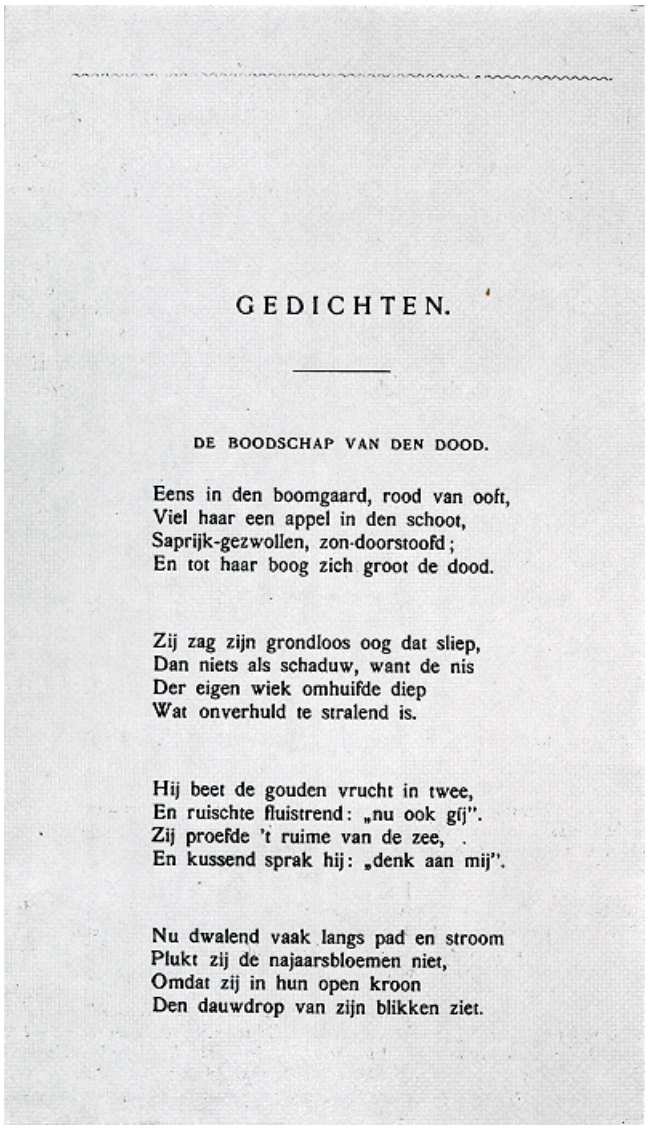

GEDICHTEN.

DE BOODSCHAP VAN DEN DOOD.

Eens in den boomgaard, rood van ooft,
Viel haar een appel in den schoot,
Saprijk-gezwollen, zon-doorstoofd;
En tot haar boog zich groot de dood.

Zij zag zijn grondloos oog dat sliep,
Dan niets als schaduw, want de nis
Der eigen wiek omhuifde diep
Wat onverhuld te stralend is.

Hij beet de gouden vrucht in twee,
En ruischte fluistrend: „nu ook gij".
Zij proefde 't ruime van de zee,
En kussend sprak hij: „denk aan mij".

Nu dwalend vaak langs pad en stroom
Plukt zij de najaarsbloemen niet,
Omdat zij in hun open kroon
Den dauwdrop van zijn blikken ziet.

Verzen van Aart van der Leeuw in De Gids van maart 1912, p. 548-551

Schept zij klaar water met de hand,
Danst zijn gelaat op 't kabblend nat,
En, koelte slurpend, zwelgt ze een brand
Of zij dien halven appel at.

Zijn sluier maakt de boomen oud,
Wind klinkt onsterflijk door zijn stem,
En zoo zij lip aan lippen vouwt
Zoent ze in den blinden minnaar hém.

Des avonds, na haar dankgebed
En vromen aanroep van den slaap,
Staat ook diens broeder aan haar bed
En vleit heur vlechten langs haar slaap,

En kruist heur armen op de sprei,
Hij draagt het zandglas van den tijd,
En schenkt haar onder 't uurgeglij
Visioenen zijner heerlijkheid.

JONGSTE DROOM.

Kalm in den oogst van den avond verzonken
Schouwt hij den droom die het leven besluit,
Rijzend uit vlammen, sproeiend in vonken,
Tuinparadijs waar fonteinroos ontspruit.

Duizende vogels bewelven den hemel,
Vee-karavaan trekt om bijbelsche tent,
Mannen en meisjes in bloemstof-gewemel
Volgen een stroom die zich wentelend wendt.

Hoe zou hij vreezen wat zingende nadert?
Rein was zijn wandel en blank bleef zijn hand,
Alle zijn liefden, in reigang vergaderd,
Lichten den blinddoek en slaken den band.

Nooit spande zwaluw den puntigen vleugel,
Nooit steeg een duif op den blinkenden zwing,
Of aan zijn hart liet hij vreugdig den teugel,
Tot het gewiekt in een wolkenveld hing.

Keek hij een rund in het duister der oogen,
Voelde hij adem en vacht van een beest,
Machteloos had hij de lippen bewogen
Te uiten zijn vriendschap, te ontmoeten hun geest.

Luidden de bloemen hun klok aan zijn voeten,
Schreed hij voorzichtig met tastenden stap;
Glimlach en knaapwoord — gelukkige groeten —
Bood hij hun kroontjes, hun kragen en kap.

Dronk hij van water of stoeide met droppen,
Boog hij vol eerbied naar 't klaar element;
Want aan den lach over kruivende toppen
Had hij zijn zuiverder broeder herkend.

Mannen die werkten bezag hij zoo innig
Dat hun het zweet van het voorhoofd verdween,
Tot zij weer hieven het ijzer blijzinnig,
Rijk met hun ziel en het zonlicht dat scheen.

Meisjes o konden zijn denken doen dansen
Slechts door een hoofdknik, dat simpelst gebaar,
Gaven zij meer — onwelkbare kransen
Vlochten zich nog door zijn zilveren haar.

Kalm in den oogst van den avond verzonken
Schouwt hij den droom die het leven besluit.
Zóo uit de volheid der liefde beschonken
Dorst hem niet meer, en zacht dooft hij uit.

las er nog slechts een paar pagina's van, maar die vond ik zeer mooi èn... zij boeiden mij ook, wat ik anders bij niet-realistisch proza haast nooit heb. Niet dat ik zoo dol op realistisch proza ben, maar het andere is haast nooit zoo goed, behalve bijv. van Schendel. 'Voor een venster' ken ik inderdaad niet, maar kan ik wel van een vriend leenen, dus dat komt wel terecht.[22]

Maar nu nog over je voetreis. Ik vind het ontzettend gezellig, dat je van plan bent hier te komen. Natuurlijk kun je bij ons logeeren, zoolang als je wilt, ik verheug mij zeer op je komst. Maar wil je me nu nog even melden, wanneer je denkt te komen, want dan waarschuw ik Thomson vooruit, anders mocht hij je eens misloopen; en ik weet, dat hem dat ontzettend zou spijten. Ik help je om een mooien zomer bidden, ten eerste om de mooie verzen, die je ons dan zult schenken; ten tweede omdat ik zoo van het mooie weer houd, al heeft het ook geen invloed op mijn productie. Ik heb inderdaad nog 4 of 5 verzen geschreven, maar sinds dien is de stroom weer hoopeloos verzand. Ik ben inderdaad het type van een stériel poëet, maar er valt niets aan te doen.[23]

Maakt Toos het goed? Wil je haar mijn hartelijke groeten doen? Komt zij niet mee op de reis? Wil je me dus nog even schrijven wanneer en geloof mij

steeds tt
Jacques

6
tot enveloppe samengevouwen vel

poststempel
Amersfoort Station
24-6-12

Amersfoort. Zondag 23/6/'12.

B.A. Hartelijk dank voor je briefje. Ik heb zeker tot half Juli geen plannen, en je bent dus ten allen tijde welkom - mits je me het drie of vier dagen te voren doet weten, want anders zou je groote kans hebben, dat ik niet kon.

Bij de revisie van mijn verzen voor de Beweging van a.s. maand vond ik een proef

22 In De Nieuwe Gids publiceerde Van der Leeuw *Het vergif* (dl. 27, I, 1912). In een noot wordt verwezen naar *Voor een venster,* dat verscheen in De Nieuwe Gids, dl. 25, II (1910), p. 335-356. Later zouden beide prozafragmenten verschijnen als respectievelijk hoofdstuk II en I van *Kinderland,* dat in 1914 door Versluys uitgegeven werd.

23 Bloem doelt hier op de verzen die hij in maart en april 1912 schreef: *Aan een vriend, De jonggestorven dichter, Herfstdroomen II: Het zieke meisje* en *Koning Cophetua en het bedelmeisje*. Het laatste gedicht verscheen in *Het jaar der dichters 1913,* p. 64-69 en in Vox Studiosorum dl. 49. VII (1913); het is herdrukt in *Verzamelde gedichten,* p. 54-55: zie verder noot 24.

van jouw verzen.[24] Is dat een vergissing of heb jij gezegd, dat ze die moesten insluiten? In dit geval dank ik je er zeer voor. Ze zijn weer prachtig - ik had trouwens niet anders gedacht. Indien men uit zooveel moois nog kiezen mag, dan vind ik het tweede het mooiste.

Ik hoop, dat Toos spoedig geheel hersteld zal zijn. Het is altijd vervelend als men zich physiek onwel gevoelt, dat werkt onmiddelijk op het moreel na. Wil je haar mijn beste wenschen voor beterschap overbrengen?

En nu saluut! Tot spoedig ziens! Schrijf mij vooral bijtijds, ook met het oog op Thomson en geloof mij met hartelijke groeten aan Toos

steeds tt
Jacques

7

Amersfoort.
Maandag 15/7/'12.

Beste Aart.

Hartelijk dank voor overdruk en brief. Ik las met zeer veel genoegen je verhaal.[25] Jij bent inderdaad met v. Schendel de eenigen, die werkelijk modern proza schrijft; in den zin van: niet-realistisch en toch niet onleesbaar. (dit laatste aan 't adres van Uyldert c.s.).[26]

Ik vind dit verhaal niet overal zoo zeker als je jeugdherinneringen, ook is de invloed van v.S. wel merkbaar.[27] Maar dit zijn slechts kleine bezwaren: het is pas je tweede stuk proza in dit genre, als ik mij niet vergis en ik verwacht dus nog veel van je - vergeef mij deze phrase, die evenwel zeer letterlijk bedoeld is. Zooals ik je gedurende de dagen dat je bij me waart, heb leeren kennen, doet mij met nog meer belangstelling je werk volgen, dan eerst, - en dit wil veel zeggen, [sic] Want je weet, hoeveel ik sinds de kennismaking ermee, daarvan heb gehouden. Maar,

24 In De Beweging, dl. 8, III (1912), p. 39-46 verschenen van Bloem de verzen *'s Nachts, Aan een vriend, De jonggestorven dichter* en *Het zieke meisje;* de twee laatste verzen verschenen onder de hoofdtitel *Herfstdroomen I en II*. Alle verzen zijn herdrukt in *Verzamelde gedichten,* p. 37-38 en 43-49. In datzelfde nummer van De Beweging verschenen van Van der Leeuw de gedichten *Gelijkenissen, Vervulling, Sneeuwwitte vleugels, Meiregen* en *Avond*. Later zijn deze verzen herdrukt in *Verzamelde gedichten,* p. 110 (onder de titel *Verwantschap*), 186-187, 181, 94-95 en 98-99. Zie ook noot 21.

25 Bloem bedankt hier voor een overdrukje van *De voorspelling;* deze novelle verscheen in De Tijdspiegel, dl. 69, II (1912), p. 217-242 en is nooit herdrukt.

26 Maurits Uyldert (1881-1966), die deel uitmaakte van de groep van De Beweging, had in 1912 alleen nog maar de verzenbundel *Naar het leven* (1906) gepubliceerd. Wel waren in De Beweging een aantal novellen van zijn hand verschenen, zoals *Heimelike nachten* (De Beweging, dl. 7, II (1911), p. 1-24 en 270-293) en *Rohini en Salawati* (De Beweging, dl. 7, III (1911), p. 285-313).

27 Met *je jeugdherinneringen* bedoelt Bloem *Voor een venster* en *Het vergif,* de beide eerste hoofdstukken van *Kinderland,* die tevens het eerste *stuk proza in dit genre* waren; zie ook noot 22.

Aart, waarom ik de dagen, die je hier was, zoo heerlijk vond, is nog 't meest om dit: ik voelde, dat ik een werkelijken vriend rijker ben geworden, iemand, die mij begrijpt, en dien ik begrijp. Dit is zoo iets zeldzaams, dat ik er onzegbaar blij mee ben, en die dagen nooit zal vergeten. Jammer maar, dat het zoo kort was: ik hoop, dat je weer eens gauw weer zult komen. Ik kom in Augustus naar alle waarschijnlijkheid in den Haag en zal je dan natuurlijk wel melden, wanneer, om nog eens in Voorburg te kunnen komen.

Hoe gaat het nu toch met Toos? Ik hoop, dat zij goed vooruitgaat. Wil je haar vooral mijn hartelijke groeten doen en geloof mij

steeds je vriend
Jacques

P.S. Ik merk bij 't herlezen, dat mijn uitingen over: 'De Voorspelling' den indruk maken, alsof ik 't eigenlijk maar zoo zoo vind. Dit wil ik niet hebben: niet uit een gevoel van je niet te willen kwetsen of zoo iets, maar omdat ik het verhaal werkelijk bizonder mooi vind. Laat ik hier dus nog even vooral den nadruk op leggen, o hoofd der neo-romantische school! (Heeft Kips je zoo niet genoemd?)[28]

8

Middelburg. Zaterdag 7/9/'12.

Beste Aart.

Eindelijk zal ik je dan toch eens komen bedanken voor de toezending van den Zwerver.[29] Neem mij niet kwalijk, dat ik er zoo mee getreuzeld heb hiermee [sic], maar als ik uit logeeren ben kom ik altijd moeilijker tot het schrijven van andere dingen dan uiterst zakelijke briefkaarten. Om nog even op dit chapiter te blijven: v. Schendel schijnt nog in Domburg te zijn, zoodat het zeker wel de volgende maand zal worden, voordat ik het genoegen zal hebben je bij me te zien. Ik ben op 't oogenblik te Middelburg gelogeerd bij de Labbertons.[30] Het is er ontzettend gezellig. Van hen hoorde ik dit bericht omtrent de v. Schendels. Zeeland is toch een heerlijk land.

Mag ik nu nog eens even op onze quaestie terugkomen. Je betoog is met veel verve voorgedragen, en de twee regels ter verduidelijking hebben mij zeer geamuseerd, maar ik geef je toch slechts gelijk van *jouw* standpunt, en niet in 't algemeen. Je

28 Ik heb dit oordeel van prof. Valckenier Kips, redacteur van De Tijdspiegel, niet kunnen achterhalen.

29 Bedoeld kunnen zijn *Een zwerver verliefd* (1904) en *Een zwerver verdwaald* (1907), beide van Arthur van Schendel.

30 Het echtpaar J.H. Labberton (1877-1955) en Henriëtte Labberton-Drabbe (1868-1928) werkten geregeld mee aan De Beweging, de eerste onder het pseudoniem Theo van Ameide. In 1928 karakteriseerde Bloem de poëzie van Henriëtte Labberton met de woorden: '[...] die op eenvoudige, haast vanzelf sprekende wijze groote en diepe dingen over het leven zegt'. *(Verzamelde beschouwingen,* p. 80-81; het citaat op p. 81).

schrijft o.a. ‘zoo'n etenswaar is van lager orde dan een koraalrif’. Laten we nu de voorbeelden, die wel dikwijls verduidelijken, maar ook dikwijls op zijwegen voeren, erbuiten laten, en in abstracto redeneeren. Jij vindt het degradatie om een natuurproduct met een industrieproduct te vergelijken. Van jouw standpunt kan ik me dit niet alleen begrijpen, maar vind ik zelfs, dat je zoo moet redeneeren, dat het absoluut in de lijn van je wezen ligt. Maar je moet niet vergeten, dat dit een zuiver subjectief iets is. Het zou inderdaad leelijk zijn om een suiker met een wier te vergelijken, maar waar dit in zit is geloof ik niet te verklaren, tenminste niet zoo, want dit zijn nu beide natuurdingen. En voor mijn smaak vind ik het niet stuitend om een koraalrif met suiker te vergelijken. Ik geloof, dat men [?] niet zoo vooruit kan zeggen: dit kan men wel doen en dat niet op kunstgebied, hoogstens a posteriori over bestaande kunstwerken, in deze verzen, opmerkingen maken. - Dit betoog is niet fraai uitgewerkt, maar je zult toch wel zoo eenigszins snappen, wat ik heb willen zeggen.[31]

Dank je hartelijk voor: De hinde. Het is alweer een prachtig vers; wat zullen we een mooie bundel van je krijgen![32]

En dank je ook zeer voor het verslag van je Noordwijksche tocht. Het doet me plezier, dat het je bij Verwey zoo goed bevallen is. Ik dacht het trouwens wel. Ik maakte hier kennis met Boutens. Ik zag hem nog op zijn best, maar het is een walgelijke vent.

Blijven de geestbezweringen Toos en jou goeddoen?[33] Het zou mij zoo'n innig genoegen als jelui er volkomen van hersteldet. [sic]

En nu adieu. Wil je mijn hartelijke groeten aan Toos en aan je schoonzuster doen;[34] laat van het uitstel van het Edesch en Amersfoortsch bezoek toch vooral geen afstel komen en geloof mij[35]

als steeds je vriend
Jacques

P.S. Maandag ga ik weer naar A. terug.

31 Waarschijnlijk heeft deze discussie zich tijdens een gesprek afgespeeld of is deze in een verloren gegane brief gevoerd; het is mij althans niet gelukt hierover een publicatie van Van der Leeuw te vinden.

32 *De hinde* verscheen in De Gids, dl. 76, IV (1912), p. 329; herdrukt in *Verzamelde gedichten,* p. 114.

33 Pas in de volgende brief wordt duidelijk dat Bloem met het waarschijnlijk enigszins ironisch bedoelde woord *geestbezweringen* de behandeling door een somnambule op het oog heeft.

34 De schoonzuster van Van der Leeuw, in de brieven van Bloem Joh genoemd, woonde vele jaren naast Van der Leeuw en zijn echtgenote in Voorburg (Westeinde 140 en 142); in mei 1926 trokken Van der Leeuw en zijn vrouw bij haar in.

35 Van der Leeuw is blijkbaar van plan geweest een bezoek aan Van Schendel, die in Ede woonde, te combineren met een bezoek aan Bloem in Amersfoort.

9

Amersfoort. 31/X/'12.

Beste Aart.

Zoo pas ben ik van eenige peregrenaties [?] teruggekeerd en ik haast mij nu, je eindelijk te schrijven. Ik heb hier opzettelijk mee gewacht, totdat ik bij v. Schendel geweest zou zijn. Ik ging er Zondagmorgen heen. Hij haalde mij aan het station af. Ik bleef logeeren en ging Maandagmiddag weer naar huis. Zondagmiddag maakte ik een wandeling met hem, Maandagmorgen met Miss Briest en de kinderen. Ik vind hem een heel aardigen man, eigenaardig ook wel - gelukkig! Hij heeft o.a. deze gewoonte: - is je dat wel eens opgevallen? - dat hij geen antwoord geeft, als je iets tegen hem zegt, waar geen bepaald antwoord op te geven is. Ik dacht eerst, dat hij distract was, en het niet hoorde, maar dat is niet zoo. - Op onze wandeling debatteerde ik met hem over het Socialisme. Hij heeft mij vrijwel overtuigd, hoewel er tusschen ons natuurlijk verschillen zijn, die zullen blijven. Hij is van een zoo veel meer revolutionnaire natuur dan ik. Zoo is en blijft mij bijv. de S.D.A.P. hoogst onsympathiek, terwijl hij, ofschoon hij wel een open oog heeft voor de fouten van die partij, haar toch wel mag.

Zondagavond, nadat de rest v/h huisgezin naar bed was, hadden wij het over literatuur, vooral over de [?] keerzijden van dit schoon bedrijf. Het was zeer amusant. Hij kan zoo echt wat je in 't Engelsch noemt ‘sneer-’en. Over Engelsch gesproken, wat ziet hij er Engelsch uit! Men kan hem wel aanzien, dat hij zoo lang in Engeland is geweest.[36] - Ook bekeek ik dien avond zijn mooie boekbanden. - Ik geloof toch, dat ik nog meer aan hem zal hebben, als ik hem wat meer ken. Hij is zoo verbazend kalm en dat intimideert mij altijd geweldig (Verwey heeft deze eigenschap ook zoo sterk).

Zijn kinderen vind ik ook erg aardig. Daarbij komt nog dit. Je weet, dat ik voor vrouwen - als ik er voor voel - verbazend laat ik zeggen lichamelijk voel. Aan den anderen kant heb ik voor sommige kleine meisjes van zoo 10 tot 14 jaar een ontzettend gevoel van adoratie. Ik kan het niet goed uitdrukken, het is een zeer verheven gevoel, misschien vindt je dit een gek woord, maar ik weet geen beter. Ik word er bepaald door ontroerd. Precies zoo'n meisje nu is Bart je van Schendel. - Zijn vrouw vond ik ook erg vriendelijk.[37] Jammer had zij dien Maandag weer zoo'n last van asthma, dat ik haar niet meer zag [sic]. Hij is dol op zijn vrouw en zijn kinderen, niet waar? Alleen - maar ik schrijf dit, terwijl ik eigenlijk haast

36 Van Schendel woonde vóór 1908 vele jaren in Engeland, waar hij meestal werkzaam was als leraar Frans aan verschillende grammar schools. Hij heeft zelfs het plan opgevat uitsluitend in het Engels te schrijven, maar voerde dit idee niet uit. Zijn Engelse ervaringen legde hij vast in het proza-stuk *De Grammar School* en in de gedichten *Tuxford* en *Londen;* deze verschenen in de posthuum uitgegeven bundel *Herdenkingen* . Amsterdam, 1949, p. 35-43, 94-96 en 97-100.

37 Met de vrouw van Van Schendel bedoelt Bloem Annie de Boers, met wie Van Schendel in 1908 getrouwd was; zijn eerste vrouw, Bertha Jacoba Zimmerman, was in 1905 overleden. Bartje van Schendel was een dochter uit zijn eerste huwelijk.

Arthur van Schendel, naar een tekening van J. Breemer (augustus 1908)

zeker weet, dat het niet waar is, dus onder het allergrootste voorbehoud - het kwam mij soms voor, alsof zij niet zóó lief voor Bartje waren. Maar nog eens: ik ben er bijna zeker van, dat ik het mij heb ingebeeld. Dat zou ook best kunnen, want als ik eenmaal een kind zoo vind, dan vind ik bijna alles te ruw en niet goed genoeg voor haar.

Tegenover zoo'n meisje heb ik ook altijd een gevoel van weemoed en berouw. Per slot van rekening ben ik toch nog tamelijk jong en ook niet iemand van bestede instincten, maar dan gevoel ik mij oud en vol van zonden. Lach niet om de gekke woorden, nog eens, ik weet het niet anders te zeggen.

- Wat mij ook zoo geweldig bekoorde was het huis, en de tuin. Ik vond die zoo echt dichterlijk. Dit woord lijkt hier wel een gemeenplaats, maar jij begrijpt natuurlijk, hoe ik het bedoel.

Maandagavond kwam Jan Greshoff bij me, met wien ik Dinsdag even naar Amsterdam en daarna naar Apeldoorn ging. Het had hem, evenals mij, zoo vreeselijk gespeten, dat hij jou was misgeloopen. Het zal nu wel weer December worden, voor ik jelui zie, vrees ik. Hoe maken Toos en je schoonzuster het, en jij zelf. Worden jelui nog door de somnambule behandeld? Ik schreef sinds ik je zag nog 3 verzen, waarvan ik de minst slechte als proeve van plagiaat v/d dichter van *Meiregen* insluit.

(In werkelijkheid is het vers evenwel noch door jouw noch door Verwey's prachtige gedicht (De Regel) ontstaan, eerder door een gedicht uit der Westöstliche Divan. Ik hoop evenwel, dat het niet geheel onoorspronkelijk moge blijken.[38] Nu adieu, beste Aart; schrijf me eens, als je lust hebt, doe mijn hartelijke groeten aan Toos en je schoonzuster en geloof mij

als steeds je vriend
Jacques

38 Met de drie verzen heeft Bloem *Het brood* (geschreven 23 en 26 september 1912), *De schaduw* (geschreven 10 oktober 1912) en *Lentewind* (geschreven op 18 oktober 1912) op het oog. Het *minst slechte, Lentewind* (gepubliceerd in De Beweging, dl. 9, II (1913), p. 70-71, herdrukt in *Verzamelde gedichten,* p. 58-59), komt overeen met *Meiregen (Verzamelde gedichten,* p. 94-95) in strofebouw en metrum. *De regel* van Verwey (in: Albert Verwey, *Oorspronkelijk dichtwerk. Eerste deel 1882-1914* . Amsterdam enz., 1938, p. 830-831; verder aangehaald als *Oorspronkelijk dichtwerk I*) heeft dezelfde versvorm als *Lentewind*. Het gedicht uit *Westöstlicher Divan* van Goethe, waarmee *Lentewind* volgens Bloem wel overeenkomsten vertoont, is *Selige Sehnsucht* uit het *Buch des Sängers*. Zie hierover *Over de dichter Bloem,* p. 72-73. *De schaduw* verscheen in Vox Studiosorum dl. 49, VII (1913), p. 57-58 en is herdrukt op p. 56-57 van de *Verzamelde gedichten*. Zie voor *Meiregen* noot 24. Overigens is het manuscript van *Lentewind* niet met de papieren van de correspondentie overgeleverd.

10
briefkaart

poststempel
Amersfoort Station
10-1-13

Amf. 10/1/'13.

Beste Aart. Hartelijk dank voor je spoedige beantwoording in zake de koffiepot. Hij is aan 't werk gezet en deed het heel goed.[39] En ook nog dank ik je zeer voor je beschouwingen aan het eind van je brief, die ik met de grootste belangstelling las. Neem me niet kwalijk, dat ik hier niet verder op inga, maar ik schrijf voor het volgend nummer van de Bew. een stuk over de nieuwe bundel van v. Eyck, waarin ik uitvoerig op de quaestie rhetoriek terugkom, en als ik jou daar nu al over ga schrijven moet ik het ten eerste twee maal doen, wat nogal vervelend is, en ten tweede is er dan groote kans op, dat ik in 't geheel niet meer tot mijn artikel kom, want er is voor mij - met mijn gewoone indolentie - niet veel voor noodig om mij geheel van zoo iets af te brengen.

Wees evenwel niet bang, ik ben heusch niet de rhetor, die je vreest en luidt voorshands geen andere doodsklokken dan de dagelijksche van ieders leven.[40]

39 Er moet een brief van Bloem verloren zijn gegaan of Bloem en Van der Leeuw hebben elkaar tussen oktober 1912 en januari 1913 ontmoet, waarbij *de koffiepot* ter sprake is gekomen.

40 Bloem doelt hier op het beroemde *debat over de retoriek,* dat in De Beweging gevoerd werd. Deze discussie begon met een studie van Gossaert over Swinburne (in: *Mannen en vrouwen van beteekenis,* XLI, afl. 10. (Haarlem, [1910]). Hij beweerde hierin onder meer: '[...] ook in de poëzie schijnt mij een *welbegrepen en zuiver gebruik* der classieke beelden verre te verkiezen boven het thans in zwang zijnde tot elken prijs opjagen van nieuwe beelden [...]'. Bloem ging, onbekend met deze opvatting van Gossaert, in op dezelfde kwestie in een bespreking van *Le miroir des heures* van Henri de Régnier in De Beweging, dl. 7, III (1911), p. 215-222. Hij formuleerde daarin de *tradition française* als '[...] het bezield-rhetorische, of: het levensvolle-vormelijke'. Verwey zette beide standpunten tegen elkaar af in zijn artikel *De richting van de hedendaagsche poëzie* (De Beweging, dl. 9, I (1913), p. 52-66; herdrukt in *Proza, II,* p. 37-55). Bloem en Gossaert komen overeen omdat zij '[beide] erkennen als poëzie een uiting waarin de dichter met het geijkte beeld genoegen neemt'. Zij verschillen hierin dat Gossaert '[...] van een "welbegrepen en zuiver gebruik der classieke beelden" spreekt terwijl [Bloem] te kennen geeft dat de oude vormen zelf bezieling, levensvolheid kunnen in zich houden'. Verwey constateert dan '[...] een terugwijken van het woord voor de volzin', want '[...] de diepere eenheid van de geest drukt zich in de volzin uit'. Hij meent dat de oorzaak van Bloems en Gossaerts beweringen hierin ligt '[...] dat bij [de] jongeren de nadruk minder op het beeld en meer op de beweging wordt gelegd'. In De Beweging, dl. 9, I (1913), p. 212-224 antwoordde Bloem op deze beschouwingen in een bespreking van de bundel *Uitzichten* van Van Eyck. Hierin nam hij een fragment uit een brief van Van der Leeuw op (zie Bijlage II), waarin deze schrijft dat '[...] [hij] hier en daar zooveel als een doodsklokje [hoorde] luiden'. Bloem definieert hier de 'rhetorische poëzie *in den goeden zin des woords*' als '[...] poëzie, die zich bewust vastknoopt aan een traditie'. De goede retorische dichter is dan '[...] hij, die door een zuiver inzicht, ik zou haast zeggen: instinct, geleid, het oude weet te herhalen en tegelijk te vernieuwen [...]' Van Ameide leverde een bijdrage aan deze discussie met zijn artikel *Een nieuwe rhetoriek?* (De Beweging, dl. 9, I (1913), p. 288-292); hij koos stelling tegen Bloem door te beweren: '[expressionistische] dichtkunst [...] zou ik alleen dan rhetorisch willen noemen, wanneer het geheel niet als echt

Geschreven heb ik niet meer: het zal nog wel eenige maanden duren voor ik weer poëzie in de Bew. publiceer.[41]

En nu adieu, vriend en meester. Hartelijke groeten aan T. en J. en geloof mij

steeds je vriend
Jacques

P.S. Mag ik een fragment uit je brief in mijn artikel afdrukken? (liefst dat over de koffiepot!)

11

Amf. Dond. 27 Febr. '13.

Is there - *is* there balm in Gilead? - tell me - tell me, I implore.

(The Raven).[42]

Beste Aart.

Is er vergiffenis in Voorburg? Daar slaat het, misschien niet zeer toepasselijke, motto op. Ik heb n.l. er in 't geheel niet aan denkende dat jij niet het bewegelijke

en natuurlijk, doch als valsch aandoet, welke ook de hoedanigheid zij der détails'. In hetzelfde nummer van De Beweging publiceerde Van Eyck zijn *Aanteekeningen over rhetoriek* (p. 298-310, in De Beweging, dl. 9, II (1913), p. 89-90 gevolgd door een *Naschrift;* beide herdrukt in P.N. van Eyck, *Verzameld werk, III* . Amsterdam, 1959, p. 429-444; verder aangehaald als *Verzameld merk*). Hij verzet zich in zijn *Aanteekeningen* tegen 'hokjes-makende termen' en benadrukt dat het gaat om 'het genot van een kunstwerk', dat '[...] wordt verhoogd en vervolmaakt door zoo diep mogelijke kennis van menschelijkheid'. Bovendien ontkende hij dat zijn poëzie het predikaat 'retorisch' zou verdienen, zoals Bloem had betoogd. Jaren later - in 1925 - zou hij echter aan Van der Leeuw schrijven: 'Ik zag niet *dat* mijn werk in die mate rhetorisch was, en had een hekel aan rhetoriek. Ik zie nu natuurlijk zeer duidelijk, wat de zwakke rhetorische elementen in dat vroegere werk waren'. (*Briefwisseling Van Eyck-Van der Leeuw,* p. 50). Bovenstaande teksten kan men vinden in de *Verzamelde beschouwingen* van Bloem, uitgezonderd de studie van Gossaert, Bloems bespreking van *Le miroir des heures* en het *Naschrift* van Van Eyck.

41 Bloem publiceerde vier verzen in De Beweging, dl. 9, II (1913), p. 70-75: *Lentewind, De eilandbewoner, De stem der steden* en *Vogelvrij*. Op het laatste na werden ze herdrukt in *Verzamelde gedichten,* p. 58-63. Daarna verschenen pas weer verzen van Bloem in De Beweging, dl. 10, IV (1914), p. 68-72: *Zomernacht, Eenzaamheid* en *Circusmuziek,* alle herdrukt in *Verzamelde gedichten,* p. 74-79.

42 Bloem citeert hier uit het beroemde gedicht *The raven* van Poe; de uitspraak gaat terug op Jer. 8:22 'Is er geen balsem in Gilead? Is er geen heelmeester aldaar? Want waarom is de gezondheid der dochter mijns volks niet genezen?'.

tijdschrift bent geäbonneerd [sic], geen overdrukjes aangevraagd, zooals ik nooit van mijn kritische artikelen heb gedaan. Ik kan je dus tot mijn grooten spijt geen overdr. zenden, maar alleen mijn excuses. Aangezien ik je nooit als een leeuw of een wolf tegenover mij heb bevonden, vertrouw ik er op, dat je deze wel zult willen aannemen. Je hebt het stuk trouwens zeker al wel op de K.B. gelezen. Tot mijn groote verwondering heeft Johan de Meester er een stuk uit aangehaald in de Rotterdammer.[43] Als dit zoo door blijft gaan ben ik over eenige jaren net zoo beroemd als Adama van Scheltema en de schrijver van Nick Carter.[44]

In de volgende afl. van de Bew. komen nog twee stukken over rhetoriek, het eene van Labberton, het andere van v. Eyck.[45] Het wordt bepaald een pandemonium van kunsttheorieën. Schrijf mij eens, als je ook deze 2 stukken gelezen hebt, wat jij er nu van denkt. Ik heb nog niets van Verwey gehoord over mijn stukje, en ook niet over een paar verzen, die ik hem zond.[46]

Het deed mij erg veel genoegen, te hooren, dat je weer aan 't werk bent. Het boek met jeugdherinneringen zal dus wel dit najaar kunnen verschijnen. Ik ben er hoogst verlangend naar.[47]

Hoe maken Toos, Joh en jij het? Wordt je nog behandeld of ben je geheel hersteld? Ik heb in 't begin van deze maand nog een paar dagen bij v. Schendel gelogeerd. Erg gezellig. Wat een wonderlijk man is hij toch, maar iemand, dien ik hoe langer hoe sympathieker ga vinden. En zijn vrouw is ook zoo lief. Toch intimideert hij mij altijd nog eenigszins, hoewel reeds veel minder. Wij zaten tot laat in den nacht te praten, en hij was dan bizonder onderhoudend, dikwijls over zijn eerste tijden als literator, anecdoten uit de eerste Nieuwe Gidstijd.

Wanneer begin je je zomer-wanderschaft weer? Wij rekenen dan op een bezoek, en hopen op geen déboires als de laatste maal.[48]

Ik schreef nog maar een klein versje, maakte er een af, en ben nog aan een bezig. Een poovere oogst. Behalve allerlei vage plannen zit ik nog met 3 langere gedichten in mijn maag, op Anteüs, Palinurus en Amsterdam.[49] Maar zij willen er maar

43 In de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 6 februari 1913 (Avondblad A) bracht Johan de Meester de bespreking van Bloem van *Uitzichten* ter sprake; deze recensie vervulde een belangrijke rol in het debat over de retoriek (zie noot 40).

44 Nick Carter was de hoofdpersoon uit destijds zeer populaire goedkope misdaadromans, die in wekelijkse afleveringen verschenen.

45 Zie noot 40.

46 Met *mijn stukje* wordt de bespreking van *Uitzichten* bedoeld; ik heb niet kunnen vaststellen welke verzen Bloem aan Verwey gezonden had.

47 Het *boek met jeugdherinneringen* is *Kinderland,* dat in 1914 bij W. Versluys verscheen.

48 *déboire:* bittere teleurstelling.

49 Met *een klein versje* bedoelt Bloem *Vogelvrij,* dat 15 januari 1913 is geschreven; het vers dat Bloem afmaakte is waarschijnlijk *De stem der steden,* dat ontstond tussen 1 december 1912 en 20 januari 1913; het was dus nog niet voltooid toen Bloem zijn vorige brief aan Van der Leeuw schreef (10 januari 1913). Naar alle waarschijnlijkheid was Bloem bezig met *Voorjaarsavond,* waar hij eind februari 1913 een begin mee maakte en dat hij 18 maart 1913 voltooide. Dit vers is gepubliceerd in *Het jaar der dichters 1914,* p. 1-3 en herdrukt in *Verzamelde gedichten,* p. 64-65. Zie ook noot 41. De *3 langere gedichten* zijn nooit afgekomen. Met het vers op Palinurus was Bloem al langer bezig, getuige zijn brief van 17 mei 1912 aan Van Eyck, waarin hij schreef: ‘Dat ik je in zoo lang niet schreef, komt, omdat ik steeds zoo'n gevoel in mijn verzen-uterus heb alsof ik Palinurus zal afmaken. Aangezien het evenwel nogmaar niet verder komt ga ik toch maar tot een brief over [...]’. Palinurus is de naam van een stormachtig gebergte ten zuiden van Paestum, dat zo genoemd is naar de

niet uitkomen. Mijn stériliteit is werkelijk onrustbarend. En ik moet ze af hebben voor mijn bundel, anders kan die in 't najaar niet verschijnen.[50] - Misschien komt dit deels, doordat ik nooit den tijd heb om rustig te werken. Ik moet zoo dikwijls naar Utrecht of ergens anders heen, heb daarbij voortdurend geld- en andere zorgen, behalve nog de ook dikwijls onrustig makende verlangens, die mij uit hoofde van mijn aard bewegen. Je weet niet, hoezeer ik verlang, er eens uit te zijn, en eens geheel alleen voor mijzelf te leven. Ik bedoel dit niet als een uiting van egoïsme - maar je begrijpt natuurlijk heel best hoe.

Nu adieu. Vergeef mij dit zelfbeklag, maar het doet mij goed, mij zoo nu en dan eens te uiten. Ik wensch je een vruchtbare période en aan je drieën het beste toe en blijf

als steeds je vriend
Jacques

12
tot enveloppe samengevouwen vel

poststempel
Amersfoort Station
16-3-13

Amf. Zond. 16 Mrt. '13.

B.A. Hartelijk dank voor je langen brief. Ik zou hem wel met een zoo niet zóó dan toch behoorlijk langen [bea]ntwoorden,[51] ware het niet, dat er nog 3 dito's vóór jou met analoge spacies schriftuur moeten worden beantwoord worden. [sic] Slechts deze opmerking: waarom schrijf jij, die 't zoo *uitstekend* zoudt kunnen (die opmerking maakte ik reeds bij mijzelf toen ik de eerste brief over rhetoriek

stuurman van Aeneas, die op deze plaats over boord viel (*Aen.* 5, 833 ev.). Antaeus is de naam van de Griekse reus die verslagen werd toen hij het sterkende contact met de moederaarde verloor.

50 De eerste verzenbundel van Bloem, *Het verlangen,* zou eerst 8 jaar later, in 1921, verschijnen bij P.N. van Kampen & Zoon in Amsterdam; zie voor de langdurige wordingsgeschiedenis van deze bundel *Over de dichter Bloem,* p. 27-29.

51 Aangezien het papier hier een hoekje mist, is het niet zeker dat Bloem hier *beantwoorden* schreef.

van je kreeg, en bij dezen tweeden nog meer) er niet eens over in de Bew.?[52] Het doet mij zeer veel genoegen dat je je ook op het orgaan van onze vakvereeniging hebt geäbonneerd en ik zegen mijn niet gezonden overdrukje. (afdrukje, dat ik niet verkreeg enz.).[53] Maar ik heb een andere vraag, en hoop, dat die niet onbescheiden zal zijn. Mag ik voor een nacht jelui gastvrijheid inroepen? Ik zou jou n.l. gaarne eens spreken over de rhetoriek en v. Eyck, en gaarne zou ik dan een dag naar jou gaan, blijven logeeren en den volgenden dag naar v. Eyck en vandaar weer naar huis toe. Zou het jelui bijv. schikken, als ik Vrijdag kwam en dien nacht bleef? Maar als 't jelui in eenig opzicht lastig mocht zijn, doe 't dan vooral niet. Ik hoop in ieder geval, dat ik met dit verzoek niet onbescheiden ben en blijf met hart. gr. aan Toos en Joh

steeds tt
Jacques

13

Amersfoort. Woensdag 16 April 1913.

Beste Aart.

Hartelijk dank voor je langen, gezelligen brief. Eindelijk (net een week later) vind ik even tijd om je te beantwoorden. Ik ben n.l. dikwijls in Utrecht, of heb vrienden hier, of moet ze gaan bezoeken, buitendien was ik Zaterdag en Zondag in Leiden. Het ‘versnipperen’ van mijn bestaan, waar ik je laatst over klaagde, is weer met vernieuwde moed begonnen, en zal wel vooreerst niet uit zijn. Ik heb gewoonweg voor niets tijd: lees alleen wat in den trein. Ik ben nu begonnen aan een boek, dat de Prix Goncourt heeft gehad: Filles de la Pluie van André Savignon. Het lijkt mij heel mooi, hoewel het stylistisch niets bizonders is. Het zijn verhalen over het eiland Ouessant. Als ik het uit heb, en het lijkt mij de moeite waard, zal ik het je te leen sturen.[54]

Laat ik nu nog met enkele woorden op je brief terugkomen. Je oordeel over mijn verzen deed mij bizonder veel genoegen: zoowel het feit, dat je de Eilandbewoner het beste vondt, als dit, dat je Vogelvrij ook veel minder vondt. Dit was ook mijn oordeel, en het blijkt dus, dat ik aan het gewone aan dichters gemaakte verwijt (dat zij over hun eigen werk niet kunnen oordeelen) ontsnap.[55]

52 De tweede brief over retoriek van Van der Leeuw is helaas niet bewaard gebleven; een fragment uit zijn eerste brief over dit onderwerp is opgenomen in Bijlage II. Bij mijn weten heeft Van der Leeuw zijn negatieve opvattingen over al dan niet bezielde retoriek nooit gepubliceerd.

53 Met *het orgaan van onze vakvereniging* bedoelt Bloem het tijdschrift De Beweging, dat voor hem en zijn generatiegenoten de publicatiemogelijkheid bij uitstek was.

54 In 1912 ontving André Savignon de Prix Goncourt voor zijn roman *Filles de la pluie,* die datzelfde jaar verschenen was. Deze regionalistische Bretonse auteur kreeg de prijs voor ‘het beste prozawerk aan de verbeelding ontsproten’, sinds 1903 jaarlijks toegekend door de Académie Goncourt.

55 Zie noot 41.

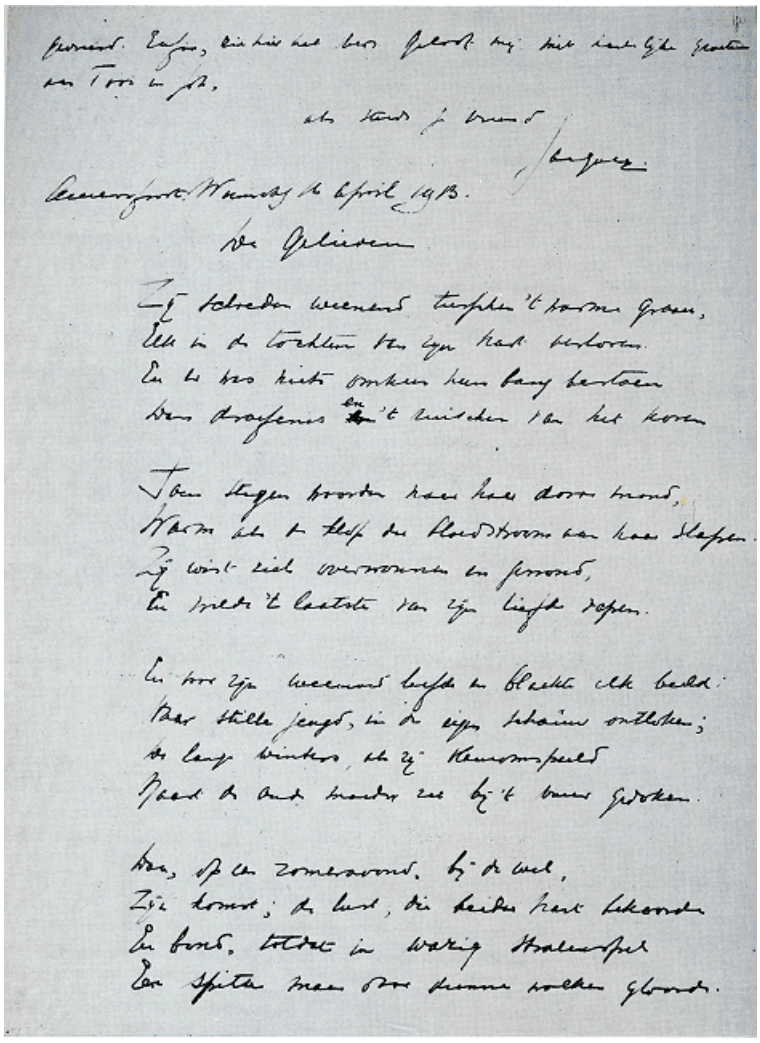

Handschrift van 'De gelieven' door J.C. Bloem

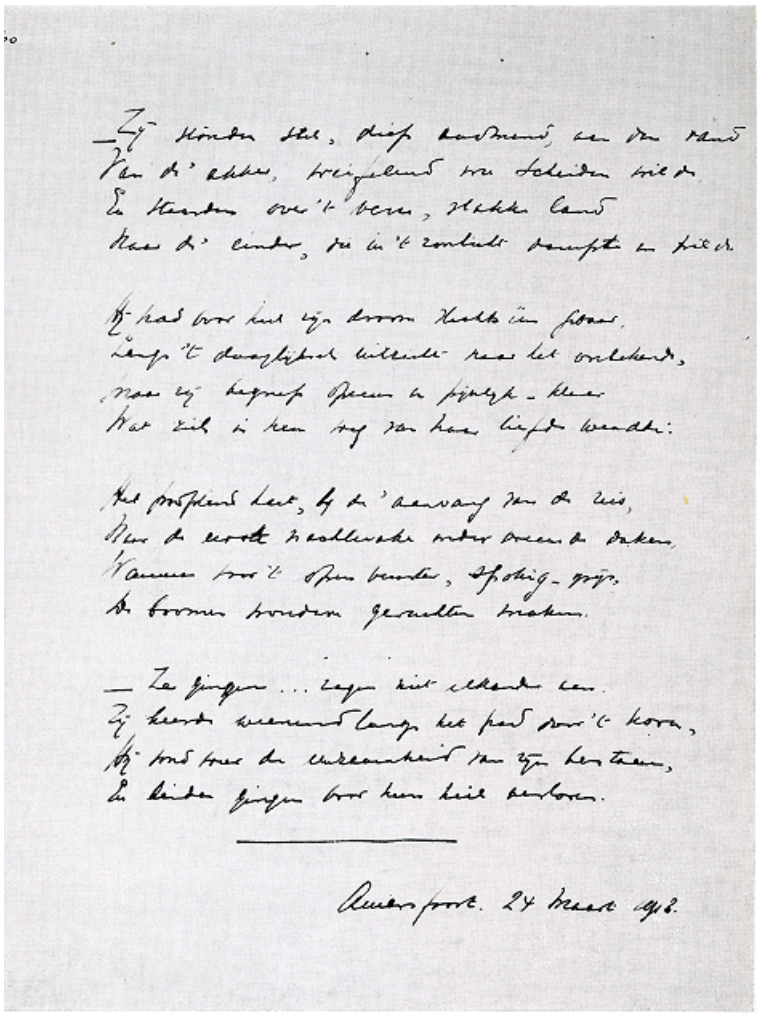

— Zij hielden stil, diep donderend, aan de rand
Van d' afgrond, kreigelend van schelden wild,
En staarden over 't breede, blakke land
Naar d' einder, die in 't zonlicht dampte en tilde.

Hij had voor 't eerst zijn droom klaar en groot,
Terwijl 't daarginder lillende rees uit onderdrang,
Naar zij begroef haar oogen in pijnlijk-kleur
Wat zich in hen zag van hun liefste wenschen:

Het prostend dorp, bij d' aanvang van de reis,
Met de eerste middelmaat onder zwarte daken,
Kwamen voor 't open venster, sjofelig-grijs,
De boomen bronzen gerechten maken.

— De jongen ... zagen niet achterom.
Zij keerden niemand langs het pad voor 't koren,
Hij droeg voor de vreemdheid van zijn hart een,
En beiden zagen voor hun heil verloren.

Amsterdam. 24 Maart 1918.

Met je verdere opmerkingen over Verwey's kritiek, Leopold en H.R. Holst ben ik het zoo zeer eens, dat het niet noodig is er nog verder op in te gaan. Alleen één verschil: ik bewonder Leopold's verzen niet alleen, maar bemin ze evenzeer. H.R.H. geeft zeer zeker een warmte van gevoel, die L. niet heeft, maar hij daarentegen heeft - ik weet heusch niet wàt, dat even goed is, zou ik zeggen als het niet onzinnig was om twee zulke verschillen te vergelijken. L. heeft voor mij iets van een duizeling, zooals ik vermoed, dat men heeft, wanneer men in hooge berglucht komt.[56] Dit alles is meer dan vaag, maar ik kan het niet beter uiten. En hij is, hoewel ook sterk individualistisch, oneindig veel warmer van gevoel dan Boutens: in dat opzicht ben je werkelijk onbillijk in je oordeel tegenover hem.

Heb je gezien dat Boutens, in de laatste afl. v. Elzevier, weer andere strophen uit de Rubayat heeft vertaald?[57]

Mijn plan van naar het Lake District te gaan heb ik opgegeven. Het is er walgelijk bereisd, vol hôtels met tennis- en golfspelende Engelschen, net zoo iets als Zwitserland. In Grasmere bijv. (waar Dove Cottage, het huisje van Wordsworth, staat), Grasmere, dat toch maar een peuterig dorpje is, zijn 4 hôtels![58]

Wat ik nu zal doen, weet ik nog niet. Ik denk over Londen, maar dan toch slechts voor enkele weken. Verder denk ik weer aan Bretagne. Maar de financieele zijde

56 Hoe de mening van Van der Leeuw over de kritiek van Verwey luidde heb ik niet na kunnen gaan; Bloem had grote bewondering voor Verwey's kritische kwaliteiten, getuige onder meer de woorden die hij in 1937 bij het overlijden van Verwey schreef: ‘Men mocht soms kritiek hebben op het poëtisch werk van Verwey zelf, op zijn oordeel, vrucht van de gedegenste kennis, het diepste inzicht en het zuiverste gevoel, wist men te kunnen bouwen’. (In: *Verzamelde beschouwingen,* p. 48-52; het citaat op p. 48). In een gesprek met G.H. 's-Gravesande (*Sprekende schrijvers. Nederlandsche en Vlaamsche letterkundigen in gesprek met [...]*. Amsterdam, 1935; verder aangehaald als *Sprekende schrijvers*) noemde Van der Leeuw Leopold ‘[...] een groot dichter, maar zijn levensgevoel gaat buiten het mijne om. Objectief kan ik diep van zijn werk genieten, maar toch is dat iets anders, dan dat je met je heele wezen [...] daarin opgaat’. (Het citaat op p. 12). Bloem uitte zijn bewondering voor Leopold onder andere in een beschouwing uit 1925 (*Verzamelde beschouwingen,* p. 63), waarin hij schrijft: ‘[...] ik ken maar heel weinig dichters, bij wie vorm en inhoud tot zulk een onvergelijkelijke harmonie zijn samengegroeid - neen, niet samengegroeid, maar van een bliksemenden oorsprong af samengeschapen, onnavolgbaar, vlekkeloos en definitief’. Waarschijnlijk doelt Bloem in zijn opmerking over *Verwey's kritiek, Leopold en H.R. Holst* op de beoordeling door Verwey van *De vrouw in het woud* (De Beweging, dl. 9, II (1913), p. 104-112; herdrukt in *Proza, VIII,* p. 130-141). Verwey schrijft Henriëtte Roland Holst hierin toe ‘Een gebrek aan harmonie tusschen gevoelsbeweging en vormende kracht, dit duidelijke overwicht van de eerste boven de laatste [...]’. (Het citaat op p. 107). Het slot van Verwey's artikel bevat echter geen geringe lof voor de poëzie van Henriëtte Roland Holst; dit stemt meer overeen met het oordeel van Bloem over haar poëzie, die daar grote bewondering voor had. Aan Van Eyck schreef Bloem 10 april 1913 naar aanleiding van bovenstaande kritiek van Verwey: ‘[Van der Leeuw] maakte nog een opmerking, die ik reeds bij mijzelf had gemaakt n.l. dat hij de bespreking van Verwey over De Vrouw in 't Woud wel goed, maar niet sympathiek vond’.

57 P.C. Boutens, *Dertig kwatrijnen van Omar Khayyan* . In: Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift, dl. 23. XLV (1913), p. 318-323.

58 Wordsworth leefde jaren lang in Dove Cottage in Grasmere en stierf in hetzelfde dorp in zijn huis Rydal Mount; zijn poëzie heeft vaak het landschap van het Lake District als decor.

v/h vraagstuk is ook altijd drukkend. Je hoort nog wel van me, voor het zoo ver is. En misschien ben ik nu nog in A'foort als jij je voetreis maakt, zoodat ik dan het genoegen zou hebben je hier te zien. - Wanneer ga je naar Tessel? - Is v. Schendel al uit Spanje terug?

Hierbij een afschrift v/h vers, dat ik een paar dagen nadat ik van jelui kwam, schreef. Je zult je herinneren, dat ik de eerste regels zonder meer al lang had en je toen in ons gesprek over rhetoriek citeerde. Curieus dat plotseling het heele vers er uit kwam, zonder dat ik er eigenlijk meer over had gedacht. Ik ben er zelf zeer mee ingenomen, vind het het eerste vers dat net zoo goed als De dwaze maagd is.[59] En, wel treffend, juist die twee zijn het, die ik met grootste onbewustheid heb geschreven, als ik mij zoo eens mag uitdrukken. Zou de rest van mijn verzen dan misschien eigenlijk niet geknoei zijn, maakwerk of althans lapwerk? Ik heb het werkelijk sérieus gevreesd. Enfin, zie hier het vers. Geloof mij met hartelijke groeten aan Toos en Joh,

als steeds je vriend
Jacques.

De Gelieven[60]

Zij schreden weenend tusschen 't warme graan,
Elk in de tochten van zijn hart verloren.
En er was niets omheen hun bang bestaan
Dan droefenis en 't ruischen van het koren.

Toen stegen woorden naar haar dorre mond,
Warm als de klop der bloedstroom aan haar slapen.
Zij wist zich overwonnen en gewond.
En wilde 't laatste van zijn liefde rapen.

En voor zijn weemoed leefde en blaakte elk beeld:
Haar stille jeugd, in de eigen schaûw ontloken;
De lange winters, als zij vlamomspeeld
Naast de oude moeder zat bij 't vuur gedoken.

Dan, op een zomeravond, bij de wel,
Zijn komst; de lust, die beider hart bekoorde
En bond, totdat in wazig stralenspel
Een spitse maan door dunne wolken gloorde.

59 *De dwaze maagd,* geschreven op 9 oktober 1911, verscheen in De Beweging, dl. 7, IV (1911), p. 183-185 en in *Het jaar der dichters 1913,* p. 55-57; het is herdrukt in *Verzamelde gedichten,* p. 41-42.

60 *De gelieven* ontstond 24 maart 1913; het is gepubliceerd in Onze Eeuw dl. 13. III (1913), p. 300-301 en in *Het jaar der dichters 1914,* p. 4-5; herdrukt in *Verzamelde gedichten,* p. 70-71.

- Zij stonden stil, diep aadmend, aan den rand
Van de' akker, weifelend wie scheiden wilde,
En staarden over 't verre, vlakke land
Naar de' einder, die in 't zonlicht dampte en trilde.

Hij had voor heel zijn droom slechts één gebaar,
Langs 't daaglijksch uitzicht naar het onbekende,
Maar zij begreep opeens en pijnlijk-klaar
Wat zich in hem weg van haar liefde wendde:

Het pooplend hart, bij de' aanvang van de reis,
Naar de eerste nachtwake onder vreemde daken,
Wanneer voor 't open venster, spokig-grijs,
De boomen wondere geruchten maken.

- Ze gingen ... zagen niet elkander aan.
Zij keerde weenend langs het pad door 't koren,
Hij vond weer de eenzaamheid van zijn bestaan,
En beiden gingen voor hun heil verloren.

Amersfoort. 24 Maart 1913.

14

Amf. 10 Juni '13. Dinsd.

Beste Aart. Hartelijk dank voor je gezelligen brief. Ik ga pas in 't begin van de volgende maand naar Bretagne, en zal het [...] bar gezellig vinden, wanneer je eenige dagen hier komt. Je moet dan zelf maar kiezen wanneer, doch na den 17den en voor den 26sten. Ik ga n.l. overmorgen een fietstocht van een paar dagen ondernemen met mijn vriend v.d. Meulen.[61] 't Zal door Overijssel zijn. Tenzij natuurlijk 't weer is zooals vandaag, want dan is het geen doen.

Met de litteraire opmerkingen in je brief ben ik 't grootendeels eens. Enkele opmerkingen hoop ik mondeling te maken, wanneer je hier bent. Ik verkeer op 't oogenblik in een geweldige opwinding over... de verkiezingen.[62] Dat zul jij je wel niet kunnen begrijpen, o natuurdichter! Ik had zelf ook niet gedacht, dat zij

61 Met zijn studievriend, Mr. J.E. van der Meulen (1890-1968), later vice-president van de Hoge Raad, heeft Bloem zijn hele leven vriendschappelijk contact onderhouden.

62 De verkiezingen van 1913 ontleenden hun belang aan het feit dat het algemeen (mannen)-kiesrecht de inzet vormde. Ze brachten een meerderheid voor ‘links’ (de verschillende liberale groeperingen, die samenwerkten in een concentratie) samen met de S.D.A.P.. Daar de sociaaldemocraten weigerden aan een coalitie met de liberalen mee te werken, werd een extra-parlementair kabinet gevormd, onder leiding van Cort van der Linden.

mij zoo zouden aangrijpen. Ik ga naar meetings en spel alle krantenberichten daarover zorgvuldig uit. Trouwens v. Eyck doet dit ook.

Ik heb niets, zegge niets meer geschreven. Met deze onrust gaat dat niet. En dat, terwijl ik nog zoo graag iets voor mijn schamele bundel had! Bij v. Schendel ben ik ook niet meer geweest. Ik heb zijn vrouw even in Utrecht gesproken, die daar onder behandeling van Dr. Bierens de Haan was. Ik zal waarschijnlijk een boekje over Bretagne schrijven voor de nieuwe serie van L. Simons: Van reizen en trekken. Ik kan daar tot een maximum van *f* 300 mee verdienen, dus dat is nogal aardig.[63]

Wees nu toch niet zoo dwaas, je prozaboek weer op dat ellendige tijdstip uit te geven als je Liederen en Balladen. Wacht er dan in godsnaam nog maar een jaar mee, dan komt het tenminste in de herfst.[64] Wat is die Versluys, met al zijn nobele eigenschappen, toch een zeur! Maar wij kunnen daarom toch wel elkander onze boeken 'als geschenk en tegengeschenk vereeren'.[65] Ik wist niet, dat het boek van v. Schendel al in 't najaar verscheen. Ik ben er ook zeer benieuwd naar.[66] - En nu adieu; doe mijn hart. gr. aan Toos en Joh en schrijf spoedig, wanneer je komt.

je vriend
Jacques

15
briefkaart

poststempel
Hindeloopen
23 Aug 13

Hindeloopen.
Zat. 23 Aug. '13.

B.A. Hartelijk dank voor je briefk. Mijn Odyssee is nog niet afgeloopen. Maandag ga ik naar Ternaard, in 't Noorden van Friesland, bij een vriend logeeren, die daar dokter is.[67] Daarna ga ik met een clubgenoot fietsen door Friesland. Mis-

63 Leo Simons was directeur van de Wereldbibliotheek. De reis van Bloem naar Bretagne is niet doorgegaan en zijn boekje is dus ongeschreven gebleven. In *Werkjaar 1913-14* van de Wereldbibliotheek wordt inderdaad de serie *Van reizen en trekken vermeld;* deze ging van start met drie vertaalde deeltjes.

64 Ik heb niet kunnen vaststellen in welke maand *Liederen en balladen* verschenen is.

65 Bloems bundel zou volgens plan eerder verschijnen dan het boek van Van der Leeuw; zie noot 50.

66 Waarschijnlijk heeft Bloem *De berg van droomen* op het oog, dat in 1913 verscheen.

67 Mogelijk bedoelt Bloem hier James van Oven, over wie hij schrijft in brief 43.

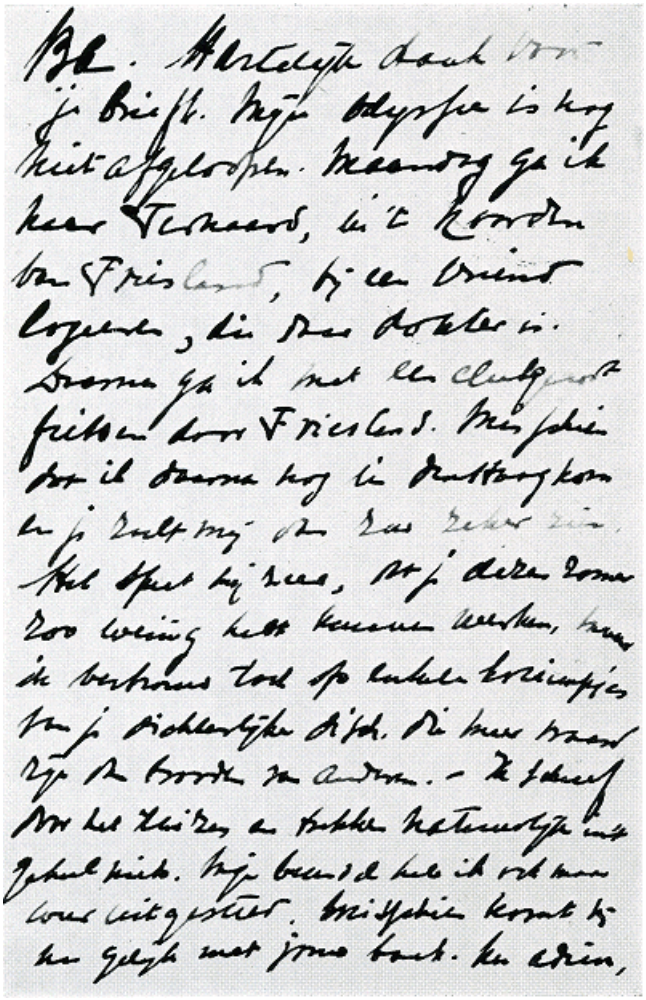

Briefkaart van 23 augustus 1913, door J.C. Bloem aan Aart van der Leeuw

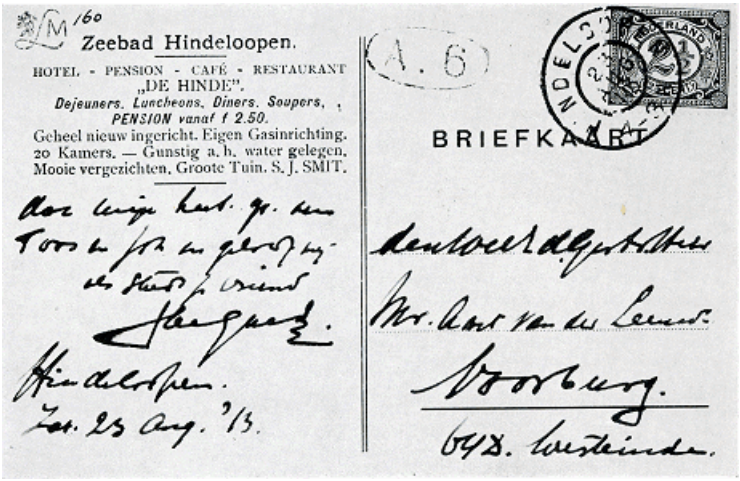
160
Zeebad Hindeloopen.
HOTEL - PENSION - CAFÉ - RESTAURANT
„DE HINDE".
Dejeuners, Luncheons, Diners, Soupers,
PENSION vanaf f 2.50.
Geheel nieuw ingericht. Eigen Gasinrichting.
20 Kamers. — Gunstig a. h. water gelegen.
Mooie vergezichten. Groote Tuin. S. J. SMIT.
A. 6
BRIEFKAART

schien dat ik daarna nog in den Haag kom en je zult mij dan zeer zeker zien. Het speet mij zeer, dat je dezen zomer zoo weinig hebt kunnen werken, maar ik vertrouw toch op enkele kruimpjes van je dichterlijke disch, die meer waard zijn dan brooden van anderen. - Ik schreef door het reizen en trekken natuurlijk in 't geheel niets. Mijn bundel heb ik ook maar weer uitgesteld. Misschien komt hij nu gelijk met jouw boek. Nu adieu, doe mijn hart. gr. aan Toos en Joh en geloof mij

als steeds je vriend
Jacques.

16

Alice Meynell. To Any Poet.

Thou who singest through the earth
All the earth's wild creatures fly thee;
Everywhere thou marrest mirth, -
  Dumbly they defy thee;
There is something they deny thee.

Pines thy fallen nature ever
For the unfallen Nature sweet.
But she shuns thy long endeavour,
  Though her flowers and wheat
Throng and press thy pausing feet.

Though thou tame a bird to love thee,
Press thy face to grass and flowers,
All these things reserve above thee
  Secrets in the bowers,
Secrets in the sun and showers.

Sing thy sorrow, sing thy gladness,
In thy songs must wind and tree
Bear the fictions of thy sadness,
  Thy humanity.
For their truth is not for thee.

Wait, and many a secret nest,
Many a hoarded winter-store
Will be hidden on thy breast.
  Things thou longest for
Will not fear or shun thee more.

Thou shalt intimately lie
In the roots of flowers that thrust
Upwards from thee to the sky,
  With no more distrust,
When they blossom from thy dust.

Silent labours of the rain
Shall be near thee, reconciled;
Little lives of leaves and grain,
  All things shy and wild,
Tell thee secrets, quiet child.

Earth, set free from thy fair fancies
And the art thou shalt resign,
Will bring forth her rue and pansies
  Unto more divine
Thoughts than any thoughts of thine.

Nought will fear thee, humbled creature.
There will lie thy mortal burden
Pressed unto the heart of Nature,
  Songless in a garden,
With a long embrace of pardon.

Then the truth all creatures tell,
And His will Whom thou entreatest,
Shall absorb thee; there shall dwell
  Silence, the completest
Of thy poems, last, and sweetest.

Amf. Vrijd. 26 Sept. '13.

B.A. Gisteren kreeg ik van mijn boekhandelaar de Collected Poems van Alice Meynell, die allerprachtigst zijn.[68] Een van de mooisten heb ik hierbij voor je overgeschreven, ter kennismaking. Ook zij is een natuurdichter, al is misschien haar gevoel ervoor anders dan het jouwe - waarvan ik trouwens nog zoo zeker niet ben. Mij dunkt, dit gevoel van vreemdheid temidden der natuur, waarin men pas door den dood wordt opgelost, moet ook jij wel gekend hebben. Zij is verder een religieuze dichteres, zooals je o.a. uit de laatste strophe kunt zien, ik hoop,

68 *Collected Poems* van de Engelse dichteres en essayiste Alice Meynell (1847-1922) verscheen in 1913; hierin was *To any Poet* opgenomen, dat in 1875 reeds verschenen was in de bundel *Preludes* onder de titel *To a Poet*.

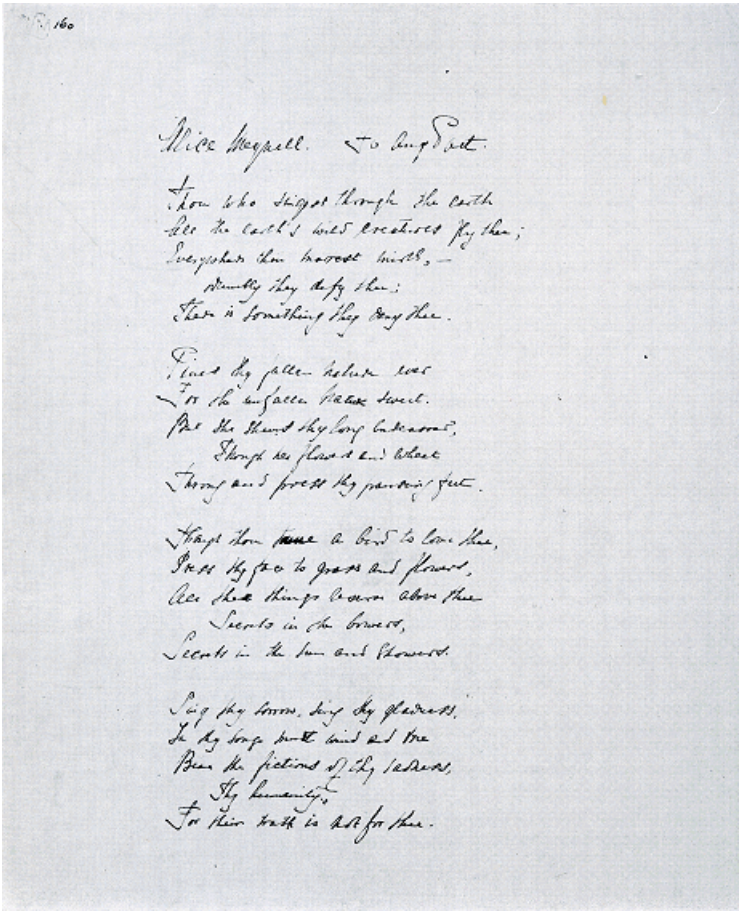

Alice Meynell. To any Poet.

Thou who singest through the earth
All the earth's wild creatures by thee;
Everywhere thou hearest birth, —
Humbly they defy thee:
Each is something they deny thee.

Find thy fellow-helper love
In the unfallen Paradise.
For the Eden thy long endeavour,
Through us, flesh and blood,
Strong and sweet thy pardoning feet.

Though thou name a bird to love thee,
Pass thy face to grass and flowers,
All these things cover above thee
Secrets in the grasses,
Secrets in the sun and showers.

Sing thy sorrow, sing thy gladness,
In thy songs hurt mind of me
Bear the frictions of thy sadness,
Thy humanity,
For their truth is all for thee.

Blad 1, 2 en 3 van een brief van 26 september 1913, door J.C. Bloem ann Aart van der Leeuw, waarin hij 'To any Poet' van Alice Meynell opnam

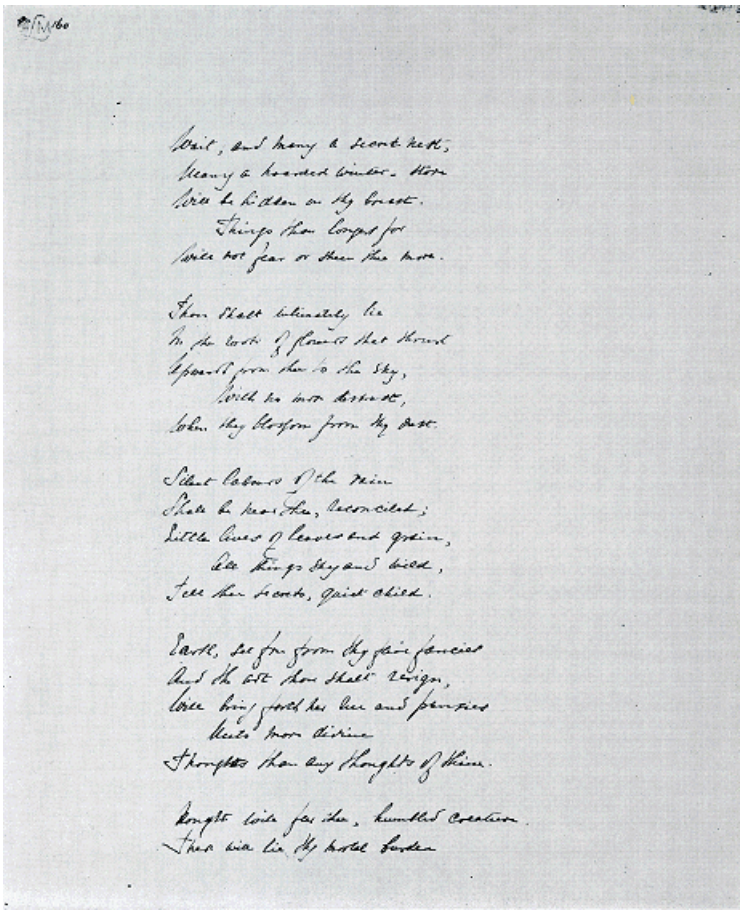

Soil, and many a secret herb,
Many a hoarded wonder, thou
Wilt be hidden on thy breast.
Things that creep for
Ever not fear or them the more.

Thou shalt ultimately be
In the roots of flowers that thrust
Upward from thee to the sky,
Until we more discern,
When they blossom from thy dust.

Silent laborer of the mine
Shalt be more thee, reconciled;
Little cities of leaves and grain,
Like kings thy and bird,
Fell thee to earth, quiet abide.

Earth, so far from thy plain fancies
And the art thou shalt resign,
Over thy world the sun and pennies
Meets more divine
Thoughts than any thoughts of thine.

Knight wide for the, humbled creation
Thou wilt lie thy bridal burden

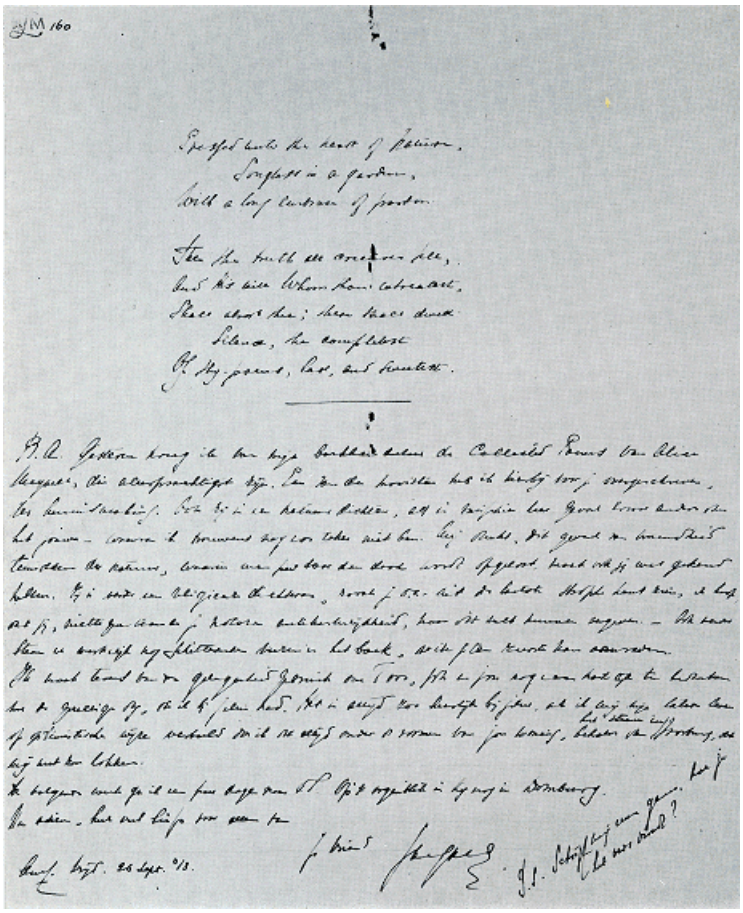

dat jij, niettegenstaande je notore antikerkelijkheid, haar dit zult kunnen vergeven. - Ook verder staan er werkelijk nog schitterende verzen in het boek, dat ik je ten zeerste kan aanraden.

Ik maak tevens van de gelegenheid gebruik om Toos, Joh en jou nog eens hartelijk te bedanken voor de gezellige dag, die ik bij jelui had. Het is altijd zoo heerlijk bij jelui, als ik mij mijn latere leven op optimistische wijze verbeeld doe ik dat altijd onder de vormen van jou woning, behalve dan het staan in Voorburg, dat mij niet zou lokken.

De volgende week ga ik een paar dagen naar v. S[chendel]. Op 't oogenblik is hij nog in Domburg.

Nu adieu, heel veel liefs voor allen van

je vriend
Jacques.

P.S. Schrijf mij eens gauw, hoe je het vers vindt?

17
correspondentiekaart

Amf. Vrijd. 19/XII/'13.

Beste Aart.

Je hebt natuurlijk wel gelezen, dat eenige maanden geleden Hofwijck is opgekocht om er een Huygens-museum te stichten. Ik dacht hieraan in het volgend verband: men zal daar natuurlijk een bibliothecaris, custos of hoe zoo'n bewarend individu moge heeten noodig hebben. Dat zou net iets voor mij zijn: een niet te drukke betrekking, zoodat ik toch nog de juristerij kan doorzetten, eenigszins gesalarieerd, zoodat mijn drukkende financieele omstandigheden wat zouden worden verlicht, en een aan het vak van literator niet al te oncongeniale tijdpasseering. Maar ik weet verder niets van die geschiedenis af, ook in de verste verte niet bij wien ik moet informeeren of eventueel solliciteeren. Kun jij dit niet eens voor mij te weten komen als Voorburgenaar? Want gesteld, dat ik bijv. eenige kennis v/h bibliothecaris-vak zou moeten hebben, dan zou ik nog hier of daar gedurende eenigen tijd als volontair kunnen gaan werken.

Maakt gij allen het goed? Ik ga zeer goed en snel vooruit, maar loop toch nog steeds met mijn hoofd in een verband.[69]

Hopend spoedig eenig bericht van je te ontvangen blijf ik met hart. gr. aan Toos en Joh

steeds tt
Jacques

69 Bloem schreef over de ziekte, waarop hij in deze brief zinspeelt, aan Van Eyck op 8 december 1913: '[...] ik heb een heftige infectie van de baardharen, waardoor ik met mijn hoofd in een verband loop, dat mij het neerzien zeer bemoeilijkt'.

18

Amf. Vrijd. 6 Febr. '14

Beste Aart.

Hartelijk dank voor je vriendelijke brief; ik vind het verbazend aardig van je, dat je zoo aan mij blijft denken. Ik zal dus voorloopig naar een andere kostwinning moeten uitzien.

Het deed mij zeer veel genoegen te hooren, dat T. en J. weer beter zijn. En, aangezien je van je eigen gezondheid niet rept, vermoed ik, dat deze in orde is. - Mijn kin is vrijwel genezen d.w.z.: het zal nog wel maanden duren, voor het geheel normaal is. En dan zegt de dokter nog, dat hij nog nooit een patient zoo gauw daarvan heeft zien genezen! Zoo ongelooflijk hardnekkig zijn meestal dergelijke infecties. Maar pijn heb ik er in 't geheel niet aan, trouwens niet gehad ook: het was de behandeling, het epileeren, dat zoo gruwelijk pijnlijk was.

Is Jan [Greshoff] weer terug? Je schreef mij, dat je van hem van mij hoorde.[70] Ik ben werkelijk eenigszins aan het werk, maar het vlot toch nog niet erg. Wat is het wetten [?] toch beestachtig taai! Ik schreef ook nog een paar verzen, maar zij zijn nog niet allen af. Als ik er nu voor de zomer nog een stuk of 5, die ik in mijn hoofd heb, schrijf, kan mijn bundel in 't najaar uitkomen.[71] Moge ik dan doctorandus zijn![72] Het zal toch zeker nog wel April of Mei worden, eer er iets van mij in de Beweging verschijnt.[73]

Wie die Russische grootvorstin uit de vorige afl. is, weet ik absoluut niet. Haar proza deelde bij mij het lot van veler proza n.l. dat ik het niet las. Maar ik zal mij er toch eens aan zetten.[74]

Ik verlang zeer naar je boek, waarvoor ik mijn traagheid tegenover het proza eens zal overwinnen. Toch nog meer naar je Herscheppingen. Ik vind het meer dan erg, dat daar weer een jaar zal moeten voorbijgaan, voor dat letterbanket mijn

70 Tussen 1911 en 1914 reisde Greshoff bijna onophoudelijk; het is mogelijk dat Bloem hier doelt op de reis die Greshoff in 1913 samen met Emile Verhaeren maakte naar München en Keulen.

71 Bloem schrijft hier waarschijnlijk over het ongepubliceerd gebleven *Henen,* dat hij half januari 1914 schreef en waarvan hij het manuscript zond aan Van Eyck op 20 augustus 1914. In februari 1914 maakte hij een begin met twee verzen, die hij in april van datzelfde jaar zou voltooien: *Zomernacht* en *De zanger*. Het eerste vers werd opgenomen in De Beweging, dl. 10, IV (1914), p. 68-71 en in *Het jaar der dichters 1915,* p. 20-21; het is herdrukt in *Verzamelde gedichten,* p. 74-75. *De zanger* verscheen in De Ploeg, dl. 7 (1914-1915), p. 185-186; vanaf de vierde druk is het niet meer opgenomen in de *Verzamelde gedichten*.

72 Op 10 mei 1916 zou Bloem met succes zijn examen afleggen; op 30 november van datzelfde jaar vond de promotie plaats op stellingen van Van Eyck. Deze, bij juristen gebruikelijke, vorm van promoveren op stellingen verklaart dat Bloem in latere brieven zijn promotie slechts als een formaliteit beschouwt.

73 Het zou oktober worden voordat Bloem weer gedichten in De Beweging publiceerde: *Zomernacht, Eenzaamheid* en *Circusmuziek* (p. 68-72); zie de noten 41 en 71.

74 *die Russische grootvorstin* is Anastasia Ismailowna, die de novelle *Octobernacht* publiceerde in De Beweging, dl. 10, I (1914), p. 45-51.

geestelijk palet zal streelen.[75]

Het doet mij genoegen, dat je de verzen van Jooske den Beer Poortugael goed vindt.

De meesten, waaronder ook ik, vonden Nacht het beste (Verwey, geloof ik, ook). 't Is daarom aardig van de zijde des natuurdichters eens een andere appreciatie te hooren.[76]

> O gij, die, door de Muzen zelf geleerd,
> In big en boom U metamorphoseert,
> Gezwegen nog van andere escapaden.
> Dichter der schoonste Liedren en Balladen,
> Blijf gij maar wone' aan uw gehoonde sloot,
> En laat v. Schendel zich verbroedren met den jood.[77]

Deze lyrische uiting vloeit mij uit de pen. Ik had van v. S[chendel]'s reis al gehoord, toen ik bij hem logeerde. Hij was toen reeds aan 't plannen maken ervoor. Het verwondert mij, dat je door v. Eyck's eminente stuk over Maeterlinck nog niet bent bekeerd.[78] Maar ik kan het mij wel verklaren: jij ziet hem nog, zooals je hem vroeger zag. Er zijn wel meer auteurs, die je als knaap mooi vindt, en later niet meer. Een enkele maal blijft zoo'n oude appreciatie evenwel ten onrechte bestaan. De vergelijking met Kloos is onjuist, althans m.i.[79] Er zijn wel meer auteurs die dégringoleeren, maar v. E[yck] is er allerminst de man naar, om daardoor de qualiteiten van hun oude werk te miskennen.[80] Mondeling hierover meer, als ik weer eens het genoegen heb je te zien.

Dinsdagmorgen om 5 uur ben ik, na een nacht bij een kennis te hebben zitten praten, met de eerste trein naar Amsterdam gegaan om het daar licht te zien wor-

75 Met het prozawerk bedoelt Bloem *Kinderland* (1914); *Herscheppingen* zou pas in 1916 verschijnen. Met *mijn geestelijk palet* zinspeelt hij op het Franse *palais,* dat gehemelte betekent.

76 Jooske den Beer Poortugael publiceerde in De Beweging, dl. 10, I (1914), p. 77-82 vier gedichten: *De kaartspelers, Nacht, Opgang* en *Liedje;* naar welk vers de voorkeur van Van der Leeuw uitging heb ik niet kunnen nagaan.

77 In dit versje zinspeelt Bloem op een aantal kenmerken van de poëzie van Van der Leeuw; *metamorphoseert* slaat op de titel van Van der Leeuws tweede verzenbundel: *Herscheppingen*. In het gedicht *Morgenwandeling* (*Verzamelde gedichten,* p. 55-62) wijdt Van der Leeuw enkele strofen aan varkens; in *Bij een herlezen, De bloesemboom* en *Wensch* (*Verzamelde gedichten,* p. 119, 147-148 en 177) identificeert de dichter zich met een boom. Het *verbroedren met den jood* van Van Schendel heeft betrekking op een reis die Van Schendel in het voorjaar van 1914 maakte naar Palestina; over zijn ervaringen, die hij gedurende deze reis opdeed, schreef hij in *De mensch van Nazareth* (1916). Met *de sloot* bedoelt Bloem De Vliet.

78 Van Eyck publiceerde in De Beweging, dl. 10, I (1914), p. 83-92 het artikel *Kunst en geest in literatuur. Maeterlincks Marie Magdeleine*. (herdrukt in *Verzameld werk III,* p. 482-492). Hij merkte hierin onder meer op: 'Maeterlinck *is* geen groot man, naar mijn gevoel is zijn werk typische tijdskunst, wier cultuur-historische waarde in later tijden wellicht grooter zal zijn dan haar kunstwaarde'. (Het citaat op p. 91).

79 De vergelijking met Kloos is waarschijnlijk gemaakt door Van der Leeuw in zijn brief; Van Eyck spreekt in elk geval in zijn artikel niet over deze auteur, noch over diens werk.

80 *dégringoler:* aftakelen.

P.N. van Eyck

den. Het was schitterend, jammer dat men na zoo'n nacht van veel praten en rooken en drinken altijd ietwat suf is, hoewel ik in dat opzicht nogal taai ben. Toen ik den Nieuwendijk afkwam, bij de Korte Prinsengracht, was er een wolk van licht boven het Centraal Station, werkelijk meer dan heerlijk. Ik zag de scharen menschen naar hun werk gaan. Bij zulke gelegenheden leef ik weer eens op. Hoe heerlijk dat je in een zoo vruchtbare periode ben, dat het eene werk het andere haast verdringt. Ik benijd je. Ben je al aan de Delftsche historische vertelling bezig?[81]

Nu adieu, mijn beste. Doe mijn hartelijke groeten aan T. en J. en geloof mij, je allen een voortdurende welstand toewenschend,

als steeds je vriend
Jacques

P.S. Heb je het nieuwe boek van St. George al: Der Stern des Bundes? Het is niet zoo mooi als de vorigen, haast te ijl en te hoog, maar natuurlijk nog hoogst belangrijk en onaantastbaar volmaakt.[82]

19
correspondentiekaart

Amf. Woensd.
22 April 1914

B.A. Nu Jan [Greshoff] je toch schrijft, voeg ik er een woordje aan toe.[83] Ik heb je lang niets meer van me laten hooren: ik heb eigenlijk ook niets te vertellen. Mijn leven wordt maar niet gevarieerder. Voordat ik het vergeet: na 1 Mei wordt mijn adres in Utr. 33. Korte Nieuwstraat.[83a] Op het oogenblik ben ik nog met vacantie thuis. Ik blijf de geheele groote vacantie in Utr. om te werken en ga dan in October doctoraal doen, waarvoor ik zelfs niet de minste kans tot slagen heb. Neen, ik kan de toekomst niet rooskleurig inzien; ik leef maar zoo'n beetje bij den dag. Daarbij komt, dat ik nu allerlei menschen spreek: Jan Greshoff en mijn oude schoolvriend Hans Martin, die correspondent v/d N[ieuwe] Rott[erdamsche] C[ourant] in Rome is geweest. 5½ jaar lang, en al dien tijd heb ik maar hier gezeten. Bah, is 't niet walgelijk.[84] Weet je dat v. Eyck nu de opvolger van Martin

81 De *Delftsche historische vertelling* is de novelle *Geboortestad,* die verscheen in Groot Nederland, dl. 13, II (1915), p. 260-268; herdrukt in *Sint Veit en andere vertellingen* .

82 *Stern des Bundes* van Stefan George kwam uit in 1914; in 1933 zou Bloem over deze bundel schrijven: ‘Deze rijmlooze gedichten maken den indruk van een zekere dorheid en een zekere, ik wil niet zeggen pompeuze, maar dan toch opzettelijke, Hölderlin-achtigheid’. (*Verzamelde beschouwingen,* p. 39-44; het citaat op p. 42).

83 Bloem schreef zijn briefje aan Van der Leeuw op de achterzijde van de correspondentiekaart, waarop Greshoff Van der Leeuw en zijn vrouw schreef.

83a Dit was het adres van de ouders van J.E. van der Meulen, een goede vriend van Bloem; zie noot 61.

84 Hans Martin was de destijds zeer populaire auteur van onder meer *Getijden* en *Vrijgevochten*.

in Rome is geworden.[85] Morgen promoveert hij en Dinsdag trouwt hij. Ik denk, dat ik Zondag naar v. Eyck's receptie ga. Misschien zou ik dan dien avond bij jelui kunnen komen, als het niet te lastig is, en tot Maandag blijven, dan zie ik jelui weer eens, en ik kom anders zelden meer in den Haag. Nu adieu, geloof mij met hartelijke groeten aan Toos en Joh

steeds tt
Jacques

Amersfoort

Beste Aart en Toos,

Ziehier eenig bericht! Ik heb het n.l. razend druk met mijn a.s. werkzaamheden in Leipzig waar ik voor zes maanden ga wonen. Ik moet je echter voor alles, beste vriend, mijn excuses maken dat ik je met de proeven van je boek in den steek heb gelaten![86] Ik was echter zooals je weet in Overhof en juist in die dagen kreeg ik het in mijn ingewanden - iets waaraan ik weken lang op de vreeselijkste wijze gelaboreerd heb en waarvan ik nog niet geheel hersteld ben - De zaak is nu gereed hoorde ik bij van Amerongen.[87] Het zal toch wel zeer [?] mooi worden. Nu op de band, behalve de titel op de rug, met als het vignet A v/d L [sic] -

Ik *hóóp* nog in Voorburg te komen om jullie te groeten. In elk geval, hartelijkste groeten ook aan Toos, stevige handdruk

van je Jan

20
correspondentiekaart

Amersfoort 1/5/'14

Beste Aart.

Hartelijk, hartelijk dank voor je vriendelijke brief; het is altijd zoo heerlijk weer eens te merken - ook al weet men het best - dat men goede vrienden heeft, die aan je denken en zich je lot aantrekken.

Wat het eerste punt betreft - daarin blijf ik het nog steeds met je oneens; maar wat betreft het tweede, daarin geef ik je volmondig gelijk. Toen ik je indertijd ook zeide, dat ik niet anders zou willen zijn dan ik ben, was dat eigenlijk ook meer een lyrische uiting, omdat je eigen zelf per slot van rekening aan een ieder, en zeker aan een dichter, dierbaar is; maar ik weet heel goed, dat er aan mij heel wat te verbeteren is. Mijn indolentie is inderdaad een zeer slechte eigenschap, die mij niet alleen op maatschappelijk, maar ook op dichterlijk gebied dikwijls heeft genekt, nekt en naar

85 Van Eyck volgde Martin in 1914 op als correspondent van de N.R.C. in Rome; hij zou deze betrekking vervullen tot 1916. Van 1920 tot 1935 - toen hij hoogleraar in Leiden werd - was hij voor dezelfde krant correspondent in Londen.

86 Greshoff doelt hier op *Kinderland* .

87 De drukker G.J. Van Amerongen uit Amersfoort verzorgde *Kinderland;* aanvankelijk drukte hij ook de delen van de Palladiumreeks.

alle waarschijnlijkheid nog nekken zal. Mais que veux tu? Ik ben nu trouwens geregeld aan 't werk, al is het nog niet zoo veel, en zal nog wel veel meer gaan werken als ik weer in Utrecht ben. Maandag ga ik daar weer

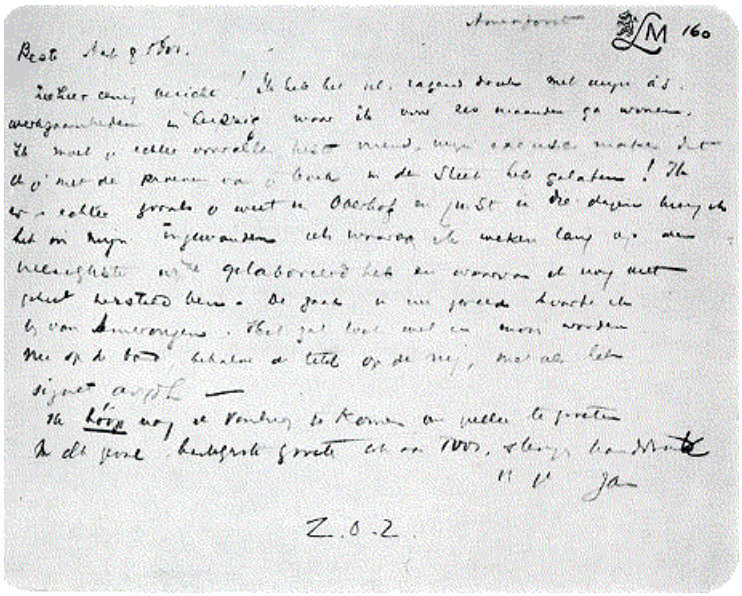

Kaart door Jan Greshoff aan Aart van der Leeuw; op de achterzijde schreef Bloem aan Van der Leeuw, d.d. 1 mei 1914

voor goed naar toe. (Ik heb je toch geschreven, dat mijn adres in Utr. is: 33. Korte Nieuwstraat?). Het deed mij genoegen te hooren, dat Toos het weer goed maakt. Ik verheug mij geweldig op je komst hier, maar had wel graag, dat je, als dat tenminste met je plannen uitkomt, die tot een der allerlaatste dagen van deze maand of begin Juni uitstelde, aangezien ik in Mei nog twee privatissima voor burgerlijk recht heb, die mij altijd geweldig in de maag zitten. Maar, als het niet gaat, dan kom je maar nu, evenwel niet op een Dinsdag. - Hoe kom je toch aan dat afschuwelijke woord beaarding; is dat geen germanisme?

Excuseer me, dat ik je geen langeren brief schrijf, maar daartoe ontbreken mij zoowel tijd als lust. En nu adieu, doe mijn hartelijke groeten aan Toos en Joh en geloof mij met een stevigen handdruk als steeds

je vriend
Jacques

21
briefkaart

poststempel
Amersfoort
8.6.14

Amf. 7/6/'14

B.A. Hartelijk dank voor je brief. Ik kan me in dat gevoel volkomen indenken; je hebt groot gelijk, dat je nu wat later komt, en ik zou het zelf ook jammer vinden als het logeeren hier maar een half genoegen voor je was.

- Inderdaad veel nieuwe dichters in de Beweging; met jouw oordeel kan ik me wel vereenigen, alleen vind ik dat over Käthe Mussche en vooral over Berkel wel wat te scherp. 'Het wonderleed' is werkelijk godvergeten rot; zoo nu en dan schijnt er in de Bew. iets te moeten komen, waar je met de meeste meegaandheid niet kunt begrijpen hoe Verwey zoo iets heeft kunnen plaatsen [sic]. Ik vind je stukje heel mooi, echt jouw, en zeer bizonder.[88] Ik wachtte al iederen dag op je boek; nu begrijp ik waarom het niet kwam. Het zal dan nu tegelijk met het mijne komen, ik ben gedecideerd en met v[an] D[ishoeck] is het ook in orde. Wij kunnen dan gelijk oversteken. Ik heb nog enkele verzen geschreven, die je niet kent; ik zal ze aan Verwey sturen.[89]

Met het werk gaat het nog niet al te best, zij het dan ook niet zoo beroerd als een poos geleden. Als ik kan ga ik nog een weekje bij Jan [Greshoff] logeeren in Leipzig.

88 Bloem schrijft hier over bijdragen aan De Beweging, dl. 10, II (1914). Van Käthe Mussche verschenen hierin de sonnetten *Werelds wonderen, Lentedag, Stille vreugd, Vrouw bij grijzen dag, De leege vrouw* en *Dags uitvaart* (p. 297-300). Van J. Berkel verschenen *Sonnetten* (p. 301-303). *Het wonderleed* is van de hand van A. van Leiden (p. 309-311). Van der Leeuw publiceerde in deze aflevering van De Beweging *Straatmuziek* (p. 312-316); deze novelle is niet herdrukt.

89 Zie noot 71.

Excuseer deze kaart, maar ik heb geen tijd voor langer. Hart. gr. aan Toos en Joh van je

Jacques

P.S.N.B. Mijn adres in Utr. is tegenwoordig:
33. Korte Nieuwstraat

22

Amersfoort
Dinsdag
13 October 1914

Beste Aart.

Eindelijk, eindelijk! Hoe dikwijls heb ik je al willen schrijven, of liever: heb ik er mij een verwijt van gemaakt, dat ik je nog niet geschreven had. Het heeft nu dit voor, dat ik op 't oogenblik ervan overtuigd ben dat de bondgenooten zullen winnen, hetgeen mij weer clementer tegenover Duitschland maakt, hetgeen weer maakt, dat ik je oorlogsbeschouwingen meer aequo animo kan beantwoorden.

Je beschouwingen over den oorlog zijn heel mooi, en 't is niet onmogelijk, dat je in verre toekomst gelijk zult krijgen, hoewel ik dit niet zeker zou durven beweren. Wie kan met zekerheid de toekomst voorspellen? Nu is het waar, dat het zeer mooi is om de dingen sub specie aeternitatis te beschouwen. Vandaar ook dat jouw oorlogsbeschouwing mooi is.

De Moffen het jonge, groeiende ras, de Romanen de verrotten, de wederstrevenden in levensreactionnairheid verstard, de ten slotte toch ten gronde gedoemden. Prachtig. Maar laten we het zaakje eens wat nuchterder en wat meer van dichtbij bekijken. Wat zijn de Moffen dan? Een volk, bij het gezicht waarvan je hart, darmen, longen, lever, nieren, alles wat je maar in 't veege lichaam hebt, uitkotst van walging, ook al heeft dat gezicht maar een onderdeel van een seconde geduurd. Een ras van spreekwoordelijke poenen, van over gansch den aardkloot notoire arrogantelingen, met smoelen en manieren, kortom geheel den habitus, zoo alle grenzen te buiten gaand afstootelijk als nog nooit ter aarde, vermoed ik, een volk heeft gehad, zeker op 't oogenblik geen ander heeft, en, hoop ik, nooit meer een hebben zal. Een volk, oneindig veel erger dan Barbaren. Want Barbaren hebben een lagere cultuur, zoodat men daar ook niet van verwacht wat men heden ten dage van Europeeërs verwachten mag. Ik kan niet aannemen, mijn voortreffelijke Aart, dat je je hieraan nooit geërgerd hebt. Neen, ik schaar mij van ganscher harte bij het meerendeel van ons volk, dat geweldig anti Duitsch is, en laat alle geleerde Pangermanistische betoogen maar aan de geleerden, en dan liefst aan de Moffrikaansche geleerden over. Dit laatste is voor mij ook een sterk anti Duitsch argument: dat het meerendeel van ons volk, althans geheel het lagere volk zoo denkt. Ik geloof, dat een volk als geheel het altijd bij het rechte eind heeft. Bij de plebs althans werkt nog de intuïtie, een godin tot wie ik in de verhouding van een erotomaan sta, vooral als ik haar vergelijk met het verstand, waarvoor ik iets van minachting, en op sommige oogenblikken zelfs haat gevoel, hoewel ik zijn nut voor het alledaagsche geenszins ontken.

Ik hoop, lieber Aart von der Löwe, je met deze beschouwingen niet te zullen hebben ontstemd. Ik ben werkelijk op 't oogenblik nog lang niet zoo tegen de Moffen als ik geweest ben. Hun geest van orde kan ik, zij 't ook niet in mijn hart, wel koel waardeeren. En hun strijdeigenschappen zijn uitnemend, zij het ook van een lagere

orde dan *persoonlijke* moed v/d Franschen. [sic] Laat ik je overigens nog zeggen, dat ik de allergrootste schurken de Engelschen vind, al ga ik persoonlijk liever met een Engelschman dan met een Mof om. Het perfide Albion heeft zich ook ditmaal niet verloochend. Alleen het feit, dat zij tenminste met de Franschen en Belgen strijden maakt dat ik ze nog eenigszins welwillend bezie. - Wat nu de Russen betreft, al die aantijgingen van barbaarschheid lijken mij onzin. Juist het Russische volk lijkt mij een jong, opkomend volk. Het zit nu helaas wel onder die smerige Grootvorsten kliek, maar als die er maar eens uitgetrapt is - en dat zal heusch zoo lang niet meer duren, die eene onderdrukte revolutie van eenige jaren geleden zal heusch niet de laatste zijn - geloof ik dat het een groote toekomst tegemoet gaat. En nu nog twee dingen: 1e vergeet niet, hoeveel het Pruisische militairisme tot het ontstaan van dezen oorlog heeft bijgedragen, en 2e vergeet ook niet, dat Duitschland het land is, wat wij zoowel economisch als militair het meest te vreezen hebben.[90]

En nu over wat anders. Antwoord mij eens op deze beschouwingen. Mijn vader is gisteren benoemd tot burgemeester van Stad-Hardenberg in Overijssel. Wij zijn zeer blij hiermee, dat spreekt. De familie verhuist evenwel pas met Mei daarheen, aangezien er geen huis te krijgen is. Je zult dus wel niet meer bij ons in Amersfoort logeeren, maar ik hoop dat je spoedig eens in H. zult komen. Immers in Mei of Juni pleeg je je tochten te beginnen, niet?

Verder wil ik je bedanken voor je overdrukje. Ik heb 't nog niet gelezen, maar het leek mij heel mooi. Je gedicht in de Bew. kon mij op 't eerst minder bekoren, maar ik moet mij misschien eerst gewennen aan je eigenaardige nieuwe rhythme, hetgeen ik ook met je laatste verzen daarvoor in de Bew. had. Ik geef dit voorloopige oordeel, dat ik nog niet kon herzien, daar ik de afl. uitleende, onder groot voorbehoud.[91]

90 Van der Leeuw heeft zich zelden publiekelijk uitgesproken over zijn standpunt inzake de eerste wereldoorlog. Van Heerikhuizen verklaart de houding van Van der Leeuw, die in deze brief van Bloem duidelijk geïllustreerd wordt, als volgt: 'De oorlog wekte [...] in hem het, voor die tijd met zijn scherpe scheidingen zo karakteristieke, gevoel dat er nu toch eens eindelijk "iets groots" gebeurde'. (*De strijd van Van der Leeuw,* p. 63, noot 1). Uyldert legde een uitspraak van Van der Leeuw over de Duitsers vast (januari 1915): 'Is het werkelijk aan te nemen dat het de roeping der Duitsers is een nieuwe geest over de wereld te brengen, dan dunkt mij is het ook met hun rechtsverkrachtingen niet zo nauw te nemen'. (Maurits Uyldert, *Naar de voltooiing. Uit het leven van Albert Verwey III* . Amsterdam, 1959, p. 25; verder aangehaald als *Uit het leven van Verwey*).

91 Van der Leeuw publiceerde *Joost de wandelaar* in De Nieuwe Gids, dl. 29, II (1914), p. 535-544; herdrukt in *Sint Veit en andere vertellingen* . Het vers dat Bloem minder kon bekoren is *Storm, een zangspel;* verschenen in De Beweging, dl. 10, IV (1914), p. 9-15, herdrukt in *Verzamelde gedichten,* p. 361-365. Daarvoor waren in De Beweging, dl. 10, I (1914), p. 26-32 de volgende gedichten van Van der Leeuw verschenen (herdrukt in *Verzamelde gedichten,* p. 158-160, 180 (onder de titel *Opgang*), 164-165 en 143): *Roepen over het water, Ben ik gestorven, Een afscheid* en *Oud en nieuw lied*. Opvallend in deze verzen zijn de korte regels, waaruit de onregelmatig gebouwde strofen zijn samengesteld. De eerste strofe van *Roepen over het water* luidt bijvoorbeeld:

'Aheu! - Hohei!
Waarheen? - Voorbij!'

Het is hier in Amersfoort zeer interessant. Er zijn hier 12.000 Belgische soldaten en 135 officieren geïnterneerd. De laatsten loopen rond door de stad, op eerewoord. De soldaten moeten in de kazerne blijven, maar men mag van ze spreken door het hek heen. [sic] Ik heb al geweldig veel verhalen gehoord. Het zijn over 't algemeen zeer geschikte lui. Zij krijgen hier van alles en nog wat. Het Hollandsche volk laat zich in deze dagen wel van zijn gunstigste zijde zien. Het is werkelijk ongeloofelijk, hoe de allerarmste menschen nog wat over hebben voor de soldaten, en voor de vluchtelingen, waarvan er hier ook een heele hoop zijn.[92]

Ik had eerst in October examen willen doen, maar door die oorlog ben ik zoo gehandicapt - indien men dit nog mag zeggen van iemand van mijn minimale juridische kennis, dat ik het moest uitstellen. Ik doe het evenwel begin December, zonder de minste kans op slagen, haast ik mij er bij te voegen.

De brief is nu lang genoeg, en ik heb geen zin om hem in jeremiades te doen eindigen, anders zou ik je eens een boekje open doen over mijn financieele toestand, die deplorabeler dan ooit - en dat wil veel zeggen - is. Misschien schrijf ik je daarover een volgende keer.

Doe mijn zeer hartelijke groeten aan Toos en Joh en geloof mij met een fermen handdruk

als steeds je vriend
Jacques

23

Amf. 20 Nov. '14

Sehr verehrter Herr Pangermanicus,

Lang laat ik op mijn antwoorden wachten, dat geef ik toe, maar je ziet 't, het komt er toch van. Ik wachtte zoolang ook omdat ik eigenlijk niets bizonders te zeggen heb.

Ik ben zoo'n heel klein beetje aan 't werk, maar ik kan toch niet voor de Kerstvacantie examen doen, zoodat het nu wel eind Januari moet worden. Ik wou, dat ik nooit met die juridische studie begonnen was, dat zeg ik nu niet in een oogenblik van gedeprimeerdheid, want ik begin er nu toch iets als het einde ervan te zien en dat geeft weer moed, al zal ik er nog een hoop narigheid voor moeten doorstaan, maar omdat ik dit inzie: dat 1e maatschappelijk mij den Mr. titel niet het voordeel zal geven, wat die vele jaren (3 voor staatsexamen + 6 studententijd) mij hebben doen verliezen, omdat men, Mr. zijnde, toch eigenlijk pas moet beginnen; en 2e dat ik, particulier, zooveel ellende er door en er voor heb moeten doorstaan (en waarschijnlijk nog zal doorstaan), die mij anders bespaard zou zijn gebleven (tenminste?...) en die de titel heusch niet waard is. Maar wat is de quaestie bij een academische studie? Ik vergelijk deze altijd, zooals ik je wellicht al eens schreef, met de bek v/e slang, die, naar ik mij meen te herinneren uit mijn

92 In Nederland werden gedurende de eerste wereldoorlog een aantal vluchtelingenkampen voor Belgische evacué's ingericht, onder andere in Amersfoort en Nunspeet.

schooltijd, met weerhaken is bezet, zoodat de prooi wel verder er in, maar nooit er uit kan. Is men eenmaal in dit trage schuitje geraakt, dan moet men verder meeroeien, want gesjeesd student is heelemaal niets, of liever gezegd minder dan dat. Komt men kersvers van H.B.S. of gymnasium, dan is dit nog een aanbeveling, maar heeft men een paar jaren gestudeerd en de studie opgegeven, dan is dit een afbeveling. Daarom moet ik maar volhouden, zonder de minste ambitie, zonder energie gevende hoop, maar met een doffe, stompzinnige, taaie en toch weer loome volharding, en alleen dit weten: dat er eens toch wel eens een eind aan komt - als alle aardigheid v/h slagen eraf is.

Verder zit ik in een financieele misère, die meer dan erg is, en waaraan ik maar niet denk, omdat ik toch niet weet wat ik beginnen zal. Als jij soms Maecenates weet, die *f* 3000 onbeheerd op hun nachtkastje laten slingeren, houd ik mij voor hun adres aanbevolen.[93]

Het zal nu dus wel Februari worden eer ik weer eens de Voorburgsche contreien uitkom. Maar dan houd ik mij aanbevolen voor een bezoek bij jelui, nadat ik voor mijn examen gezakt zal zijn. Dat zal me troosten. - Wat nu je promofsche argumenten betreft, ik vind ze voor het verstand heel mooi, maar ze laten het gevoel (het mijne althans) volmaakt onbevredigd. Je kunt praten als Brugman, als ik maar het woord Duitschers of Duitschland hoor, slaat er zoo'n golf van walging en haat in mij op, dat redeneeren vruchteloos is. Ik behoud voldoende objectiviteit om verstandelijk te kunnen waardeeren, dat is alles, en meer wensch ik ook niet. Zou je mij de boeken, die je van me hebt, eens willen terugsturen? Er zijn er enkele, die ik graag weer eens wou inzien.

Ik heb een paar dagen geleden de Xte Folge v/d Blätter für die Kunst ontvangen, maar heb nog geen tijd gehad ze anders dan hoogst vluchtig, gedurende het opensnijden, in te kijken. Er leken mij prachtige gedichten in te staan. Maar verbeeldt je, nu hebben ze alle namen van schrijvers achterwege gelaten, ‘als nicht unbedingt zur Sache gehörig’. Dat vind ik nu weer van die echt Duitsche aanstellerij, of liever Prinzipienreiterei (gij zult waarschijnlijk zeggen: Idealismus). Zoo absoluut geen rekening met de praktijk, dat is toch het leven, houden, maar alles maar afhakken binnen het Procrustesbed der ideeën.[94]

Ik had aan Frans Coenen geschreven (je weet, dat hij nu Redacteur van Groot Nederland is geworden) of ik bijv. 4 maal op een jaar een kroniek van buitenlandsche literatuur mocht schrijven. Hij vond het in principe wel goed, maar ik moest eens een proef sturen. Maar ach, ik heb geen tijd (in de ruimeren zin des woords) met dat vervloekte examen en al die zorgen.[95]

93 Bloem zou gedurende zijn hele leven regelmatig materiële steun van verschillende zijden ontvangen.

94 Blätter für die Kunst, gesticht door Stefan George en uitgegeven door Carl August Klein, verscheen van 1892 tot 1919; in de Zehnte Folge verschenen de bijdragen inderdaad anoniem.

95 Coenen was vanaf jaargang 12, II (1914) met Cyriel Buysse en Louis Couperus tot en met jaargang 34, I (1936) redacteur van Groot Nederland. Zijn plan een kroniek over buitenlandse litteratuur te verzorgen heeft Bloem niet ten uitvoer gebracht.

En vertel eens, van der Löwe zur Hindenburg, hoe gaat het met jou, met Toos en met Joh? Goed hoop ik. Ik meen gisteren, zag ik in de krant, dat Toos' zuster met Hijlingen is getrouwd. Zijn jelui naat de bruiloft geweest, en heb je dichterlijk gespeeched?

Hoe vondt je het artikel van de Haan over de Duitsche rechtsgeleerden in de laatste Beweging? Dat is nog eens taal. Ik ben in een dergelijk enthousiasme voor de Haan ontbrand, dat, kon ik op wat meer uiterlijk schoon bogen, ik mij bijna aan hem zou gaan aanbieden.[96]

Nu adieu, doe mijn hartelijke groeten aan Toos en Joh en geloof mij

als steeds je vriend
Jacques

24

Amf. 5 Dec. '14

Ode
a.d. a.s. 'Wirklicher geheimer Oberpoesierat'
Dr. Jur. A. van der Leeuw.

Treflijk dichter, maar verrader,
Ja verrader van uw vader-
land, en vaderlandschen plicht,
Die, vol Mofsche sympathieën,
Daaglijks, nachtlijks op de knieën
Voor 't portret des Kaisers ligt; -

Gij, Apollos liefste zoon, wiens
Groot verlangen met den Kronprinz *
Zoekt gemeenschap van den geest; -
Wien het bloed vol vreugd door de aderen
Klotst, wanneer hij denkt aan Zabern -[97]
Die de Kreuzzeitung trouw leest; -[98]

96 In dit artikel (De Beweging, dl. 10, IV (1914), p. 116-126) schreef De Haan onder meer: 'Omdat wij den Pruisischen geest niet willen. Omdat wij niet willen stoffelijke welvaart bij geestelijk verval.' (p. 120). Hij zette zijn artikel, *De Duitsche rechtsgeleerden en de oorlog,* voort in de eerste negen afleveringen van de elfde jaargang van De Beweging, respectievelijk p. 42-55, 146-160, 214-225, 83-96, 176-178, 247-257, 65-74, 159-167 en 240-244. In zijn laatste woorden zinspeelt Bloem op de homosexuele geaardheid van De Haan.

97 In Zabern (Duitse naam voor de Franse stad Saverne) vond in 1913 een incident plaats tussen Fransgezinde Elzassers en een Duitse luitenant, hetgeen de Frans-Duitse betrekkingen zeer bemoeilijkte.

98 *Kreuzzeitung* was de gangbare benaming (ontleend aan het zwarte kruis van Pruisen op de voorpagina) voor de Neue Preussische Zeitung; dit blad werd in 1848 opgericht en ontwikkelde zich al snel tot het orgaan van de conservatieve richting in Pruisen.

Die de Franschen laffe pronkers
Vindt, maar Brandenburgsche jonkers
Goden in een sterflijk kleed;
Vrije geesten scheldt als zwakken,
Doch soldaten en klabakken
Geestelijke heerschers heet; -

Die geen schoon meer uit de blâren
Van Regnier puurt, dien Verhaeren,
Jammes noch Samain bekoort;
Maar in vuur raakt door gezemel:
Otto Ernst en Richard Dehmel,
Werner, Marlitt, enzoovoort; -[99]

Zing uw Liedren en Balladen
Thans als dichterlijke aubaden
Voor von Hindenburg z'n huis;
Smeek, dat eens uw borst geniete
Van de orde: Pour le Mérite,[100]
Of wel van het IJzren Kruis.

Wenscht uw aandrift nieuwe banen,
Neem dan dienst bij de Albanen,
Voor geen enkle daad bevreesd.
Belze vrouwen te schoffeeren,
Kathedralen bombardeeren,
Gott im Himmel, wat een feest.

99 Bloem stelt hier een aantal Franse schrijvers tegenover een stel Duitse schrijvers, waarbij het duidelijk is waarnaar zijn voorkeur uitgaat. De Franse auteurs hebben allen op enigerlei wijze te maken met het symbolisme, beter: met de nabloei van het symbolisme, waarmee Bloem zich verwant voelde. De Régnier (zie noot 15) keerde na een symbolistische periode terug tot de strakke vormen van het classicisme, evenals Francis Jammes (1868-1938), die tegenover de cerebrale poëzie van het symbolisme een simpele, zuivere 'naturistische' poëzie stelde. Albert Samain (1858-1900) paste de symbolistische verworvenheden toe in zijn overigens traditionele poëzie. Emile Verhaeren (1855-1916) was een Belgisch representant van het symbolisme. De Duitse schrijvers zijn litterair gesproken geen van allen van hoog niveau. Otto Ernst (1862-1926; pseudoniem van Otto Ernst Schmidt) is vooral bekend door zijn moraliserende, naturalistische toneelstukken. Richard Dehmel (1863-1920) neigde naar de mystiek en kondigde door de vorm èn inhoud van zijn poëzie het expressionisme aan, een stroming, waar Bloem niet veel affiniteit mee had. Elisabeth Werner (1838-1918; pseudoniem van Elisabeth Bürstenbinder) en Eugenie Marlitt (1825-1887; pseudoniem van Eugenie John) schreven beiden oppervlakkige, 'romantische' romans, die zich meestal afspelen in aristocratische milieus.

100 De orde *Pour le mérite* is - in tegenstelling tot wat de naam ervan doet vermoeden - een Duitse orde van Pruisische oorsprong.

Dichterlijkste der spionnen,
Plaats maar, listig en bezonnen,
Een betonvloer in uw tuin -
Na de zege der verbonden
Legers is uw lef verzwonden,**
Ligt geheel uw hoop in puin.

Jacques Bloem
Amersfoort.
3 Dec. '14

* Je vergat nog, onder alles wat je aan Duitschland geestelijk verschuldigd bent, op te noemen het vermaarde werk: uit mijn jacht-dagboek, dat nu zeker wel bovenaan prijkt op je Sinterklaas-verlanglijst.[101]

** geen germanisme: zie de Vries en te Winkel.

B.A.

Hartelijk dank voor je langen brief, en voor de terugzending der boeken. Ja, 't is een beroerd iets, dat examen, maar 't zal toch wel eens uit zijn.

Ik stuur je hierbij een Ode, waarvan ik hoop, dat hij je toch minstens èèn glimlachje zal ontrukken, tenzij je een kerngesundes, [...] prefereert.

Verder een boek, dat ik indertijd voor een dubbeltje op de markt heb gekocht, en eigenlijk beter in de bibliotheek v/e natuurdichter als jij op zijn plaats vind, dan in de mijne, reden waarom ik het je bij wijze van - een weinig kostbaar - Sinterklaas-cadeautje aanbied. Als ik weer eens bij jelui kom, zal ik de boeken van Hardy voor je mee brengen; dat is lectuur, die je dezer dagen nog noodig hebt.[102] De opmerking van Verwey was volmaakt juist; maar de jouwe is er faliekant naast, zooals ik je mondeling hoop aan te toonen.

Heb je het uitstekende stuk v. Uyldert in de laatste Beweging gelezen? En ben je nu nog niet bekeerd, ellendige?[103]

101 Ik ben er niet in geslaagd vast te stellen welk boek Bloem op het oog heeft met *Uit mijn jacht-dagboek*.

102 Bloem had grote bewondering voor de Engelse romanschrijver en dichter Thomas Hardy (1840-1928); hoewel hij zijn romans waardeerde vond hij hem vooral onderschat als dichter. In *Terugblik,* p. 30 typeert hij Hardy's 'levensgevoel' als '[...] het gevoel van onmacht van den mensch tegenover het blinde lot, waardoor zij, de menschen, worden tot *Time's laughing-stocks,* zooals de titel van een van zijn dichtbundels luidt'.

103 In het artikel *Rusland en Duitsland* (De Beweging, dl. 10, IV (1914), p. 197-202) beweerde Uyldert onder meer: 'Ieder die het politieke en morele leven van Duitsland in de laatste kwart eeuw heeft gadegeslagen weet hoe ondragelik de militaire kaste, ook voor de demokratiese en geestelijke elementen in Duitsland zelf, allengs geworden was, hoe verderfelik de invloed daarvan op het moreel van het volk bleek.'

In mijn stukje, dat eigenlijk: De lafheid van Duitschland heette, zijn alle al te grove heftigheden door Verwey geschrapt; waarschijnlijk zeer wijselijk.[104]

Nu adieu, ik heb groote haast. Geloof mij met heel veel hartelijke groeten aan Toos en Joh, en mijn beste wenschen voor een gezelligen Sinterklaasavond

steeds je vriend
Jacques

25

Amf. Zond. 7 Febr. '15

Beste Aart.

Gisterenmorgen ontving ik van Versluys je Kinderland, en ik wil niet wachten met je er hartelijk voor te bedanken. Ook Mees kreeg het zijne, en reeds gisterenmiddag kwam een briefkaart van hem om mij te vragen of ik jou zijn hartelijken dank wilde overbrengen. Mees is een buitengewoon liefhebber van zulk soort proza, en een boekje als het jouwe is geknipt voor hem.[105] Ik denk, dat ik het boekje ook zeer spoedig zal lezen, niettegenstaande mijn eigenschap tegenover het proza, die je kent. Het trekt mij bizonder aan. Ik zou er eigenlijk vandaag al wel aan willen beginnen, maar ik moet eerst een paar andere dingen uitlezen om niet een al te groote ophooping van ten deele gelezen werken te krijgen.

Hoe gaat het met jelui drieën? Ik hoop, dat de diverse kwalen over zullen zijn. Het deed mij genoegen, dat de oude de Brune zoo in je smaak valt; als ik het ergens voor een zacht prijsje op den kop kan tikken zal ik je niet vergeten.[106] Ik heb mijn examen weer tot de volgende maand uitgesteld, maar dit is onherroepelijk het laatste uitstel. Je zult dit langzamerhand wel niet meer gelooven, maar het is toch zoo, niet zoozeer dankzij mijzelf, wat mij betreft ik zou wel aan het uitstellen blijven, maar dankzij mijn Vader. - Wanneer ik een datum heb, meld ik je dien natuurlijk wel.

En nu adieu, mijn beste. Nogmaals wel bedankt, hartelijke groeten aan Toos en Joh en voor jezelf van

je vriend Jacques

104 In de rubriek *Varia* verscheen van Bloem het artikel *Onnoodige tweeslachtigheid* (De Beweging, dl. 10, IV (1914), p. 252-254), waarin hij onder meer opmerkte: '[...] wat mij in de houding der Duitschers veel meer heeft tegengestaan dan hun vandalisme [is] [...] de tweeslachtigheid, waarmee zij dit vandalisme bekennen en toch weer niet bekennen, aanvaarden en toch weer niet aanvaarden' (het citaat op p. 4).

105 R.T.A. Mees, clubgenoot van Bloem, aan wie de beschouwing *Over het verlangen* is opgedragen; zie voor een karakteristiek van hem de volgende brief.

106 Joan de Brune (1589-1658) werd *de oude* genoemd ter onderscheiding van zijn neef Jan de Brune (1616-1649), die *de jonge* genoemd werd; Van der Leeuw waardeerde vooral zijn *Bancket-werk van goede gedachten* . (Zie *Briefwisseling Van Eyck-Van der Leeuw,* p. 55).

26

Amersfoort
Zaterdag
10 April 1915

Beste Aart.

Je brief kwam net bijtijds. Ik was n.l. juist van plan, je vanavond te schrijven, en kan dat nu nog doen in aansluiting aan je brief. Ik moest je n.l. schrijven ter introductie van mijn vriend Mees, die je zoo dolgraag eens een bezoek zou komen brengen. En aangezien ik hem wel waardig oordeelde om tot het heiligdom van den dichter van 'Herscheppingen' te worden toegelaten, beloofde ik hem dit. Hij is een zeer zwijgzaam en teruggetrokken levend jongmensch, sinds kort doctorandus in de chemie, veel lezend en veel droomend, en een groot bewonderaar van jou. De rest zul je zelf wel merken. Ik heb hem geschreven, dat hij Kinderland maar moet gaan betalen, dat is dan meteen een reden voor hem om je op te zoeken. Ook schreef ik hem, je vooruit te schrijven en 's avonds te komen - dat is immers de tijd, waarop je 't liefst bezoek ontvangt?

Neen, ik lees op 't oogenblik niets meer, dankzij mijn examen, behalve kranten en anti-Duitsche brochures. (Het gaat de geallieerden intusschen weer goed, de laatste dagen, o pan-Germaan!). Maar na het examen ga ik onmiddelijk je Kinderland lezen, dat beloof ik je. Het examen zal nu niet meer worden uitgesteld. 3 Mei is de datum, en dan doe ik het ook, al is de mogelijkheid van er te komen vrijwel nul.

Groot Nederland heeft mijn verzen aangenomen, ik heb de proeven gehad, maar zij zijn niet verschenen, evenmin als een gedicht in Onze Eeuw, waarvan ik ook deze maand de proef kreeg.[107]

Ik krijg zeker wel overdrukjes van je stukken, die niet in de Beweging verschijnen? Het deed mij genoegen, dat je mijn stuk over het Verlangen approuveert. Het eene citaat, dat je niet zoo direct thuis kon brengen, is van Shelley, uit een gedicht, dat begint: One word is too often profaned/For me to profane it.[108]

107 *Loin d'eux, De spiegel, Euthanasia* en *Verandering* verschenen in Groot Nederland, dl. 13, I (1915), p. 659-666 (herdrukt in: *Verzamelde gedichten,* p. 68-69, 84-85, 82-83 en 80-81). *De eenzame,* dat oorspronkelijk *De dichter heette,* verscheen in Onze Eeuw, dl. 15, II (1915), p. 292-293; het is opgenomen op p. 72-73 van *Verzamelde gedichten*.

108 De beschouwing *Het verlangen* zou de laatste bijdrage van Bloem aan De Beweging worden (dl. 11, II (1915), p. 67-70). In 1924 werd ze als afzonderlijke uitgave herdrukt bij A.A.M. Stols; ze verscheen in *Verzamelde beschouwingen* onder de titel *Over het verlangen*. Het bedoelde citaat betreft de door Bloem vermelde regels *The desire of the moth for the star* enz.; deze vormen de slotregels van het hiernavolgende vers, dat geschreven werd in 1821 en gepubliceerd in *Posthumous Poems* (1824):

I

'One word is too often profaned
For me to profane it,
One feeling too falsely disdained
For thee to disdain it;
One hope is too like despair
For prudence to smother,
And pity from thee more dear

Hoe vondt je Cronheim? Wel een aardige jongen, niet? En verder zal het je Bier-

Than that from another.

II

I can give Not what men call love,
But wilt thou accept not
The worship the heart lifts above
And the Heavens reject not, -
The desire of the moth for the star,
Of the night for the morrow,
The devotion to something afar
From the sphere of our sorrow?

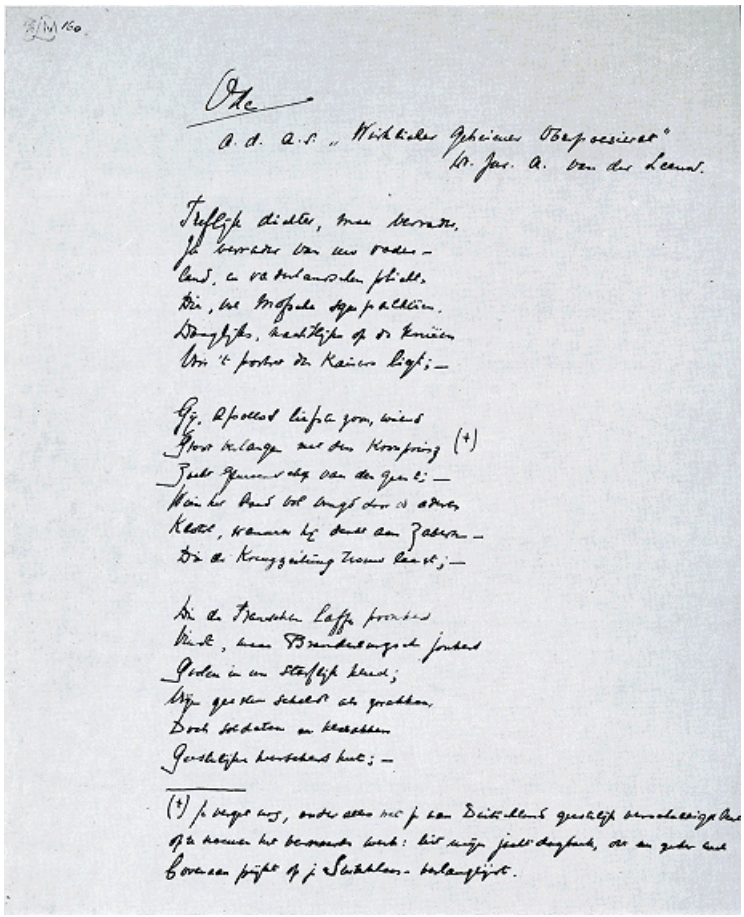

Ode

a. d. a. s. „Wirklicher Geheimer Oberpostsekretär"
Hr. Jac. A. van der Leeuw.

Stoffich dichter, mijn bewaarder,
ja bewaarder van mijn roem –
Land, in vaderlandsche plichten,
Die, het Hoogste op 't altaar,
Dagelijks, nachtelijks op de knieën
Voor 't portret der Keizers ligt; –

Zij, Apollo's liefste zoon, wiens
Stem de klanken aan den Rijnstroom (†)
Zoete gemeenschap van de geesten; –
Hoe het hart bol langst door de adren
Kletst, wanneer hij denkt aan Zaalen –
Die de Kruisgalerij Thomas kent; –

Die de Pfarrhofs Laffe fronten
Vindt, mijn Brandenburgsch gedenkt
Steden in een stoffelijk kleed;
Wijn gezien schelft als grobben,
Doch soldaten en klaskloven
Goddelijke beelden heet; –

(†) Ik slaag hier, onder alles wat ik van Duitschland gastelijk ontvangen heb, op de manier het bewonderde boek: Het innige Duitschland, dat in zeker veel voorname punten op mijn Studiën-belangstelt.

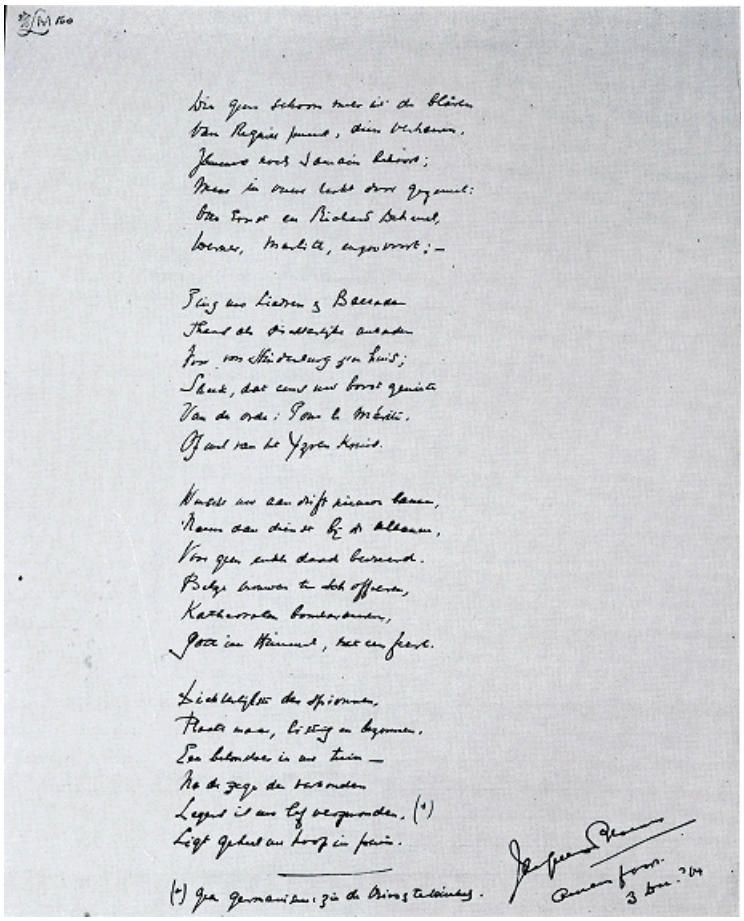

Wie gaan behoren tusschen de Bloemen
Van Regnier sproot, dien Verbeemen,
Jhemmer roept Jammer Rebroot;
Maer die onsen Lauwer deden zegenen:
Otto Troost en Richard Schimmel,
Vorsen, Manlich, ongeworrt; –

Slaet uw Liedren ende Balladen
Staend als Vriendschaps aenbaden
Voor 't voorstedeken van Sluis;
Schenkt, dat ons uw boort genaeke
Van de orde: Voor de Arbeidt.
Oft aen het Ysere Kruis.

Wandelt aen dese zijden laene,
Neemt daer deese Ry te saemen,
Voor gij eenmael dood bezwijkt.
Belgis Lauwer te doen offeren,
Katherinaten Bouterduren,
Zotte ion Hiemert, het en feest.

Liedekijns der Spionnen,
Plaetsmans, Lissy en Bijonnen,
Een bekender in ons tuin –
Na de zege der Vrienden
Leggen wij ons Lijf bevonden. (*)
Ligt gebeel ons hoop in puin.

(*) Jan Germanicus: zijn de Vrijwilligers.

Jacques Gheon
Amsterdam
3 Dec. '14

und-Sauerkrautsche hart wel goed hebben gedaan, even een soortement Mof bij je te hebben gehad.[109]

Met de inschrijvingen op de Beweging loopt het nog niet hard. Ik denk niet, dat we er meer dan 30 zullen krijgen, dat is dus maar de helft. Wij gaan nu, op 't initiatief van de Haan, aan alle bibliotheken en leeszalen de circulaire sturen.[110] Ik kreeg een alleraardigsten brief van Verwey over mijn Verlangen, en sprak hem ook nog eens. Wat een beste, hartelijke man is hij toch, en wat een rotpubliek hebben wij toch, dat hem zoo miskent! Enfin, zoo is het overal en ten allen tijde geweest.

Zoo is v. Schendel dan toch eindelijk eens bij jelui geweest. 't Heeft veel voeten in de aard gehad! Hoe heet zijn nieuwe boek?[111] Ik heb hem in geen tijd gezien, maar hoop hem na mijn examen weer eens te kunnen opzoeken. Hoe maken Toos, Joh en je zelf het? Je schreef er niets over, dus ik vermoed van goed. Mijn ouders zijn op 't oogenblik naar den Haag, want mijn grootmoeder v. Eck heeft een beroerte gehad, waar zij wel niet van zal bovenop komen, want zij is al 89 jaar. Op dien leeftijd kan men wel niet veel meer reclameeren, maar toch stemt het mij wel droevig, want zij was de eenige van mijn familie, waar ik werkelijk veel van hield. En die sterft nu juist weer 't eerst![112]

109 Paul Cronheim werkte mee aan De Beweging; hij vertaalde de verzen van Verwey in het Duits.

110 Aan Van Eyck schreef Bloem over deze kwestie het volgende: ‘Een paar weken geleden hebben Gerretson, de Haan en ik met Verwey een conferentie gehad in den Haag op de Witte om abonne's te werven voor de Beweging’. (4 februari 1915). Later zou hij hieraan toevoegen: ‘[...] je zult hebben gemerkt, dat we een commissie tot steun v.d. Bew. hebben gevormd op initiatief v. Gossaert. Het resultaat is evenwel vrij bedroevend, ik denk niet, dat wij meer dan 30 abonne's hebben gewonnen, dat is net de helft’. [n.l. van het aantal dat nodig was om het blad niet verliesgevend te doen zijn, 7 april 1915.]

111 A. van Schendel, *De mensch van Nazareth* (1916); zie ook noot 77.

112 Met *grootmoeder v. Eck* bedoelt Bloem zijn grootmoeder van moederszijde, L.H.C. van Eck-Van Barthold.

En nu adieu, mijn beste. Dit is de laatste maal, dat ik je schrijf vóór mijn examen, want ik ga mijn uitgebreide correspondentie zoo veel mogelijk reduceeren. Geloof mij met hartelijke groeten aan Toos en Joh, en jezelf

steeds je vriend
Jacques

P.S. Je komt toch zeker 15 Mei in Noordwijk?[113]

27

Amersfoort. Dinsdag 25 Mei 1915

Beste Aart.

Hoewel ik niet vermoed het op zeer amusante wijze te zullen doen omdat ik hetzelfde reeds aan v. Eyck en aan Gossaert deed, zoo wil ik je toch gaarne nog enkele bizonderheden melden aangaande den Verwey-dag, die allergenoegelijkst verliep.[114] Ik ben blijven eten. Jacob Israël [de Haan][115] (hoe vondt je hem, tusschen 2 haakjes?) was naar Amsterdam teruggegaan en Jan [Greshoff] naar den Haag. Het was toch nog een groote tafel. De familie V.zelf al negen personen, dan Verster en zijn vrouw,[116] Karsen,[117], Berlage,[118] de Vooys,[119] Uyldert,[120] Mevr. Gutteling,[121] Nine v.d. Schaaf,[122] Cronheim[123] en ik (als ik niemand heb vergeten). Heb jij die journalisten nog gezien? Om je rot te lachen. V. was erg blij met het stukje van v. Schendel.[124] Ik zat aan tafel tusschen Mea Verwey en Nine v/d Schaaf. 'S avonds reisde ik met Uyldert en Cronheim naar Amsterdam terug,

113 Op 15 mei 1915 werd Verwey 50 jaar; zie hiervoor de volgende brief.
114 De brief aan Van Eyck (17 mei 1915) is bewaard gebleven; deze zal gepubliceerd worden in de uitgave van de brieven van Bloem aan Van Eyck. De brief van Bloem aan Gossaert kon niet worden achterhaald.
115 Jacob Israël de Haan (1881-1924) werkte regelmatig mee aan De Beweging; Bloem zou een studie aan hem wijden getiteld *Jacob Israël de Haan* (1933, herdrukt in *Verzamelde beschouwingen,* p. 100-102).
116 Floris Verster van Wulferhorst (1861-1927), schilder, tekenaar, etser en lithograaf, was een goede vriend van Verwey; hij was getrouwd met Jenny Kamerlingh Onnes.
117 Johan Eduard Karsen (1860-1941), schilder, tekenaar en etser.
118 De architect Hendrik Berlage (1856-1934) publiceerde artikelen over bouwkunst in De Beweging en ontwierp het omslag van dit tijdschrift; vanaf 1908 was hij bovendien redacteur van De Beweging. Verwey verleende zijn medewerking aan de door Berlage ontworpen Beurs van Amsterdam, in de vorm van aan de wanden aangebrachte opschriften.
119 Is. P. de Vooys (1875-1955) was vanaf 1908 redacteur van De Beweging; hij schreef soms onder het pseudoniem J. Molenmaker.
120 zie noot 26.
121 Hermina de Vries, weduwe van Alex Gutteling (1884-1910). Deze was een der belangrijkste medewerkers aan De Beweging tijdens de eerste jaargangen, mede door zijn kritische arbeid.
122 De romanschrijfster en dichteres Nine van der Schaaf (1882-1973) werkte regelmatig mee aan De Beweging.
123 Zie noot 109.
124 Van Schendel schreef een artikel ter gelegenheid van Verwey's vijftigste verjaardag in De Nieuwe Amsterdammer, XX (1915), p. 4.

waar ik nog een paar allergezelligste dagen bij de Haan doorbracht. Gisteren en eergisteren was ik weer in mijn geliefde stad, waar ik menig genoegelijk uur doorbracht op Zeedijk en elders. Er gaat toch niets boven Amsterdam. (voor mij!)

Aan den natuurdichter Aart van der Leeuw

> Terwijl gij, in mystieken droom,
> Uzelf herschept in big en boom,
> Dans ik, en vind mijn 'eigen rijk'
> in het rumoer van den Zeedijk.[125]

Toch schijnt jouw systeem beter te zijn, gezien jouw productiviteit en mijn steriliteit. Maar wat zul je eraan doen? Ik vind het gezegde van Mevr. Holst heel aardig, als ze het tenminste niet uit beleefdheid zei. Ik kan mij n.l. er nooit indenken dat er iemand is, buiten mijn speciale vrienden, die mijn verzen wel eens gelezen heeft. Al tracht ik mij verstandelijk te overtuigen, dat dit toch in enkele gevallen wel mogelijk kan zijn, mijn gevoel laat zich niet overtuigen. - Ik heb Vrijdagavond nog geprobeerd iets te schrijven, maar het lukte niet.

Ik zie nog de verwaten, Duitsche lach, waarmee je mij ter aarde wierp, toen wij het telegram v/d ontslagaanvrage v. Salandra lazen.[126] Nu is de beurt aan mij, en ik grijns, en wrijf mij de handen. Weer een land, dat zich tegen het tyrannenvolk, dat zijn spionnen eert, verzet. Het gaat eronder - en wie weet of dan het Duitschland, dat Labberton en jij je droomen en dat op 't oogenblik (sinds 1870) niet bestaat, niet zal geboren worden. Dat hoop zelfs ik.[127]

Nu adieu, [...] vriend. Hart. gr. aan Toos en Joh en geloof me

als steeds je vriend
Jacques

Leest:
Léon Daudet.
L' avant - guerre.
Etudes et documents sur l' espionnage Juif-allemand en France.
depuis l' affaire Dreyfus.
30ième édition.[128]

125 Zie noot 77, voor de toespeling op het herscheppen in *big en boom*. Bloem zinspeelt in dit versje ook op *Het eigen rijk* van Verwey, een onderafdeling uit de bundel *Het zichtbaar geheim,* die ter gelegenheid van diens vijftigste verjaardag werd uitgegeven. Herdrukt in *Oorspronkelijk dichtwerk I,* p. 765-900. In deze bundel staat bovendien een gedicht met de titel *Het eigen rijk,* p. 841.

126 Antonio Salandra (1853-1931) werd in 1914 minister-president van Italië. Onder zijn bewind sloot Italië zich op 23 mei 1915 aan bij de geallieerden.

127 Ook Labberton (zie noot 30) had Duitse sympathieën; zie het einde van deze brief.

128 Léon Daudet, *L'avant-guerre. Etudes et documents sur l'espionnage juif-allemand en France depuis l'affaire Dreyfus*. Paris, 1913. In dit boek - opgedragen aan Charles Maurras, de leider van de *Action Française* - verzet Daudet zich tegen de 'sluipende duits-joodse penetratie' in Frankrijk. *30 ième* is twee maal onderstreept.

Albert Verwey in zijn werkkamer, Villa Nova, Noordwijk aan Zee

J' accuse.
von einem Deutschen
(zie oude Groene: v. Eeden)[129]

In Amsterdam zingen de straatzangers tegenwoordig een lied, dat begint:

't Is ongehoord
Die laffe moord
Gepleegd door de Duitsche bandieten

(op de ondergang v/d Lusitania)[130]

Zooals Labberton zoo verwaand schreef: ons volk verbeeldt zich, vooral in de lagere standen, anti-Duitsch te moeten zijn. Maar men verbeeldt het zich niet, men is het. En deze intuïtie is minstens even waardevol als de intuïtie van anti-Engelschheid v/h Duitsche volk, dat in de brochure van Labberton natuurlijk opeens weer heel goed wordt gevonden - zoo onzinnig partijdig is hij.[131]

28

Amersfoort 30 Augustus 1915

Beste Aart.

Hoe het komt weet ik niet - maar bijna gedurende geheel mijn ziekte heb ik verlangd aan je te schrijven. En terwijl ik alle anderen wel schreef, heb ik het toch niet gedaan. Ik weet niet hoe 't komt. Deels omdat ik ieder oogenblik een brief

129 *J'accuse, von einem Deutschen* (ed. A. Suter) verscheen tijdens de eerste wereldoorlog in een Nederlandse vertaling, met een voorwoord door Van Eeden. In 1915 verscheen in Lausanne de Duitse editie, waaruit - met het oog op de oorlogstoestand en de censuur - enkele gedeelten geschrapt waren. Van Eeden karakteriseerde dit boek in zijn inleiding als volgt: 'Door dit boek [...] wordt nu het ware beeld van den toestand voor t eerst door een der bedroogenen zelf op volkoomen klare, onweerspreekelijke juiste wijze gegeeven'. (p. II). In De Amsterdammer. Weekblad voor Nederland van 23 mei 1915 publiceerde hij bovendien een artikel, getiteld *Eindelijk één!,* over dit boek. Verwey recenseerde het in De Beweging, dl. 11. II (1915), p. 258-263 en concludeerde: '[...] dat de oorlog door de regeerende groepen in Duitschland gewild en begonnen is, en dat de voorstelling als zou dit rijk zijn aangevallen, een opzettelijke misleiding was'. (p. 258).

130 De Britse mailboot Lusitania van de Cunard-line werd op 7 mei 1915 door een Duitse onderzeeboot zonder waarschuwing bij de Ierse kust getorpedeerd.

131 In 1915 publiceerde Labberton bij Versluys de brochure *De belgische neutraliteit geschonden;* hij besloot het hierin gehouden betoog met de woorden: 'Ik geloof, dat ons volk, vooral in de lagere geestelijke sferen, zich verbeeldt anti-Duitsch te zijn of te moeten zijn. Maar "la volonté générale n'est pas la volonté de tous" en onze regeeringsvorm is, gelukkig voor ons, sinds Augustus 1914 dichter bij den geestelijk-aristocratischen, welke de ideale is, dan hij ooit sinds 1866 geweest is. Moge ons, wanneer het groote uur nog komen mocht, de wijsheid gegeven zijn, om bewust van onze historische afkomst en van den oorsprong onzer moedertaal, gehoorzaam aan de stem van het Germaansche bloed, dat, zij het niet ongemengd, ook door onze aderen stroomt, in vrijheid te kunnen beseffen, waar ons hoogste en diepste belang, waar onze Plicht ons roepen zou!'

De dichter J. Jac. Thomson ± 1903

van jou verwachtte. Geenszins om je Deutschfreundlichkeit, die ik natuurlijk wel betreur, maar geen eens zoo heel erg, omdat jij de eenige van mijn pro Duitsche vrienden bent, die het niet beredeneerd [sic], en dus hoogst redelijk bent. Ik ben [...] wel neergeslagen door de nederlagen van de Russen, hoewel het mij geenszins verwonderd [sic]: ik heb altijd verwacht, dat de Duitschers zouden winnen, omdat het kwade op aarde bijna altijd tijdelijk overwint.[132] Maar des te heerlijker zal de volgende oorlog zijn: de vernietiging van de brute Pickelhauben.

Wat mijn gezondheid betreft het volgende: ik heb zooals Jan [Greshoff] je zeker schreef pleuritis. Ik lig nu al ruim 7 weken te bed. Misschien dat ik de volgende week een beetje op mag staan, maar veel zal 't nog niet zijn. De ziekte zelf veroorzaakt mij nu niet zooveel narigheid, maar allerlei bijkomstige omstandigheden maken het akelig. Ten eerste het feit dat, wanneer ik genezen zal zijn, ik mij nog zoo geweldig moet in acht nemen, wel een of twee jaren lang, want het is een ziekte, die een geweldige neiging tot recidive heeft. Ik mag in een half jaar niet rooken - alles, wat voor mij het grootste genoegen in mijn leven was: de tochten met een intiemen vriend naar Amsterdam, het zitten in café's, het exploratie - tochten doen door de donkere buurten van A'dam - alles voorloopig afgelast. Gedurende een half jaar een plantenbestaan. (dit zal je, beminnaar en bezinger van de planten, een oneerbiedige uitdrukking vóórkomen). Verder is het voor mijn ouders heel lastig, want zij gaan de volgende maand verhuizen. Ik moet dan vrij waarschijnlijk tijdens die verhuizing een paar weken in het R.K. ziekenhuis alhier, dat uitstekend is, maar wat ik toch nogal vervelend vind. Thomson had mij ook nog voor dien tijd te logeeren gevraagd: ik zou dat natuurlijk oneindig veel gezelliger vinden, maar ik vrees, dat de dokter het niet zal goedvinden.

Enfin, ik blijf nog tot half September hier in huis, en dan zullen wij wel weer [?] zien. - Ik heb verder nog een ellendigen tijd gehad, doordat mijn sputum onderzocht werd: ik zat toen geweldig te knijpen, want ik was bang al die tuberculeuze dichters met een te vermeerderen. [sic] Tot mijn onuitsprekelijke vreugde kan ik je meedeelen, dat dit volmaakt bevredigend is afgeloopen. - Ik had eigenlijk gehoopt, dat je vanuit Apeldoorn (waar Jan [Greshoff] mij vertelde, dat je was) eens even hier zoudt zijn aangekomen. - 't Spijt mij te hooren, dat je je zelf ook niet te best voelt: ik hoop, dat het niet van langen duur zal zijn, trouwens: een natuurarts bij een natuurdichter - die combinatie kan niet anders zijn vruchtdragend zijn.

Nu adieu mijn beste, ik mag eigenlijk maar korte brieven schrijven, maar ik houd mij daar nu niet zoo stipt aan: ik mag ook maar heel weinig lezen en opzitten, maar dat is niet vol te houden. Doe mijn hartelijke groeten aan Toos en Joh, knap zelf maar weer gauw op en geloof mij

als steeds je
Jacques

132 In de loop van 1915 werden de Russen door zware nederlagen aan het oostfront getroffen; in 1916 werden echter nieuwe Russische legers gemobiliseerd, zodat in de zomer van datzelfde jaar een Russische aanval het Oostenrijkse front terugwierp.

Ik hoop, dat je mijn gekrabbel kunt lezen: mijn pen schrijft allerberoerdst en in bed schrijven is toch altijd lastig.

Om den anderen dag eet ik Joghurt en dan denk ik aan jou. Tot mijn spijt Bulgaarsch (pro-Duitsch) en niet Japansch.[133]

29

Amf. 21 Sept. '15

Beste Aart. Hartelijk dank voor het overdrukje. Ik herlas het 'geboortestad' met het grootste genoegen en herinnerde mij den middag, waarop je het mij voorlas.[134] Tevens moet ik je mijn hulde betuigen voor de prachtige verzen in de laatste afl. v/d Bew. (behalve het eerste, dat dan ook bizonder leelijk was).[135] Wat hebben zij mij weer doen genieten: ik heb nu juist zoo'n behoefte aan jouw werk. Ik lig n.l. nog steeds in bed: ik moet nog gedurende eenigen tijd een rustkuur doen, wat nooit plezierig is, maar allerminst als men reeds 10 weken in het zwoele nest heeft doorgebracht. Enfin, er is niets aan te doen, ik moet mij maar schikken, het is in elk geval beter heelemaal te genezen dan zoo te blijven kwakkelen: pleuris is een buitengewoon langdradige ziekte en men moet later oppassen: het is zoo dicht bij de longen. Aangezien de familie thuis in de volle verhuisdrukte is, ben ik in het ziekenhuis hier ondergebracht, en dat vind ik misschien nog wel het akeligste van alles. Mijn moeder was toch misschien nog meer bedroefd dan ik, zij heeft mij al die weken zoo trouw opgepast en vond het zoo naar, dat zij het nu niet meer doen kan. En ik vind zoo'n ziekenhuis ook een ramp, vooral omdat ik mij, althans wanneer ik te bed lig, volmaakt normaal gevoel. Daarbij mis ik mijn familie erg, je weet niet hoe onbeschrijfelijk lief mijn ouders voor mij zijn geweest. Gelukkig ga ik naar alle waarschijnlijkheid in de loop v/d volgende week over naar Almelo (Ootmarsumsche weg 103).

En hoe maak jij het, mijn beste? Ben je weer heelemaal beter? En schrijf je alweer? Ik verlang er zoo naar, weer iets nieuws van je te lezen. Deze verzen kende ik nog geen van allen. Heb je er nog meer gemaakt? En hoe maken Toos en Joh het? Goed hoop ik. Nu heb ik nog een verzoek aan je, Piet van Eyck (Pension Chiusarelli, Siena) vroeg mij om hem precies op te geven het citaat uit een der kerkvaders, waarin de vrouw wordt afgemaakt (sacrus stereorum etc.) Het is te vin-

133 Bloem maakt hier een politiek grapje: Bulgarije had zich bij de Centralen aangesloten, terwijl Japan zich met de geallieerden verbonden had.

134 Zie noot 81.

135 In De Beweging, dl. 11, III (1915), p. 181-184 publiceerde Van der Leeuw de verzen *Natuur en de diensknecht, Droomen in het lommer, Het woord, Lied van den waterzoeker* en *Bede voor den wedzang;* op het eerste vers na zijn de gedichten gebundeld in *Verzamelde gedichten,* p. 161, 163, 157 en 162.

den in het eerste groote hoofdstuk van de Gourmond's Latin Mystique.[136] Nu zijn, en blijven voorloopig, mijn boeken ingepakt, en ik kan hem er dus niet aan helpen. Zou jij nu zoo goed willen zijn het voor hem op te zoeken (heb je het zelf niet, dan is het boek in elk geval in de K.B.) en het hem even te schrijven? Bij voorbaat mijn hartelijke dank voor de te nemen moeite.

En nu adieu, mijn beste. Groet T. en J. allerhartelijkst van mij en geloof mij

als steeds je vriend
Jacques

30

Almelo. Dinsdag 5 October 1915

Beste Aart.

Als groet uit Almelo laat ik heden je een roggebroodje sturen van een bakker hier, die daarom bekend is. Het is eigenlijk geen gewoon roggebrood, maar Pumpernickel. Je weet, dat Westfalen hierom beroemd is, en deze herinnering aan het Schurken volk zal voor je pro Mofsche gemoed ongetwijfeld de charme v/h geschenk zeer verhoogen. Ik hoop nu maar, dat je van roggebrood houdt: anders moet je mijn goede wil maar apprecieeren en met het brood de vogelen des hemels voeden.

Hoe gaat het met je? Laat eens, al is het maar een briefkaartje, hooren hoe het er mee staat, ik ben er zoo belangstellend naar. Hartelijk dank voor het prachtige vers, en den brief, waarin je me dat stuurde. Ik vond het prachtig, en vooral tegen het eind groeiend in kracht en persoonlijkheid.[137]

Sedert eergisteren ben ik hier. Ik ben zeer goed overgekomen, en heb voor zoover ik weet niet de minste nadeelen van mijn reis ondervonden. Ik ga goed vooruit, kom aan de koffie en het eten aan tafel, maar lig nog 's middags in bed, sta laat op en ga vroeg naar bed - kortom ik rust uit. Den geheelen winter blijf ik nog hier, wel zal ik trachten af te studeeren, maar in een betrekking ga ik nog niet, hoewel ik uitzichten heb op een uitgeverij.

Ik zou het zoo gezellig vinden als je eens bij mij kon komen logeeren, als ik wat verder ben. Zou dat niet gaan of ben je 's winters te zeer aan je huis gebonden? Het zou natuurlijk niet vóór de volgende maand zijn, dus niet in den mooisten tijd v/h jaar, maar dit is toch geen overwegend bezwaar. Schrijf mij daar ook eens

136 In 1915 publiceerde Rémy de Gourmont (1858-1915) *Le latin mystique*. Het bedoelde citaat, enigszins veranderd weergegeven door Bloem, is te vinden op p. 12, waar Odon van Cluny een analyse van de lichamelijke schoonheid geeft: ‘Et si nec extremis digitis flegma vel stercus tangere patimur, quomodo ipsum stercoris saccum amplecti desideramus’ (‘En wij, die er een afkeer van hebben zelfs maar met onze vingertoppen braaksel of mest aan te raken, hoe zouden wij ernaar kunnen verlangen een zak vol uitwerpselen in onze armen te klemmen?’).

137 Bloem kan hier doelen op *Boven den waterval* en *Najaarsroes;* beide verzen zijn geschreven in september 1915. Het eerste vers is opgenomen in *Verzamelde gedichten,* p. 155-156; *Najaarsroes* werd gepubliceerd in Leven en Werken, dl. 4, II (1919), p. 927, maar werd niet herdrukt in een bundel.

over, en ook hoe het gaat met Toos en Joh. Doe hun mijn hartelijke groeten en geloof mij, na je allen het beste te hebben toegewenscht

steeds je vriend
Jacques

31

Almelo. Woensd. 27 Oct. '15

Beste Aart.

Hartelijk dank voor je brief, ik vond het heerlijk weer eens iets van je te hooren. Gelukkig, dat je vooruit blijft gaan, en dat ook Toos' inzinking niet bleef. Met mij gaat het langzaam vooruit: ik heb mij eigenlijk niet te beklagen - maar doe het toch. Ik had n.l. het plan gemaakt om half Nov. te Utrecht b/d familie van der Meulen te gaan logeeren. Mijn clubgenoot zou er dan waarschijnlijk ook zijn met studieverlof (hij is gemobiliseerd), en dat zou dus bizonder gezellig zijn.[138] Maar zoo juist was vanmiddag mijn dokter hier, en die vond het toch voorzichtiger om het niet te doen. Ik ben nog pas sinds een maand op, en dan nog niet eens den geheelen dag. En men moet zoo verbazend voorzichtig zijn met pleuris. Maar zooiets maakt mij natuurlijk wanhoopig gedeprimeerd. Ik denk n.l. voortdurend, dat ik tuberculeus ben; eigenlijk heel mal, want er is niet de minste aanwijzing voor, maar ik heb nu eenmaal de neiging om mij over mijzelf ongerust te maken. Er zijn wel menschen, die er een jaar over doen om van pleuris te genezen, en ik ben nog pas een maand bezig. Maar ik ben sinds mijn kinderjaren niet meer ziek geweest, en daardoor dubbel ongedurig. Vooral omdat ik niet weet, wanneer ik beter zal zijn - en of ik beter word. Ik voel mij eigenlijk doodgewoon maar 's avonds wijst de thermometer nog steeds wat te hoog. Ik heb eigenlijk een ongelukkig moment gekozen om je te schrijven, want ik ben natuurlijk extra-neerslachtig na het bezoek v/d dokter. Maar aan den anderen kant doet het mij ook weer goed, mijn hart eens uit te storten. Wat een heerlijk weer was het anders gisteren en vandaag. Ik mag nog niet langer dan 2 × op een dag een half uur wandelen; vanmorgen overschreed ik mijn tax wel wat (wat ik trouwens al eens meer deed). Het Twentsche landschap is verrukkelijk: ik weet zeker, dat jij er ook veel van zult houden. 5 min. van mijn huis ben ik al buiten, en dan zijn er van die zwarte landwegen door de weiden naar de verstrooide boerderijen. En het is zoo heerlijk, dat er zooveel boomen staan, langs de wegen en ook in het land. - Weet je wat ik, geloof ik, ga worden, Aart? Dorpssecretaris of -burgemeester. Er zijn hier zulke heerlijke plaatsen voor. En dan met mijn boeken, ergens in Overijssel of den Achterhoek. (Tenminste als ik nog leef). Hier vlak bij staat een klein huisje, eigenlijk een arbeiderswoning, maar zoo aardig gelegen. - Daar zou ik willen wonen met mijn boeken, en mijn ouders zoo vlakbij. Maar op het oogenblik ben ik in de put, en denk slechts aan lang ziek zijn, en dood.

Ik reken erop, dat je me in 't voorjaar eens komt opzoeken. Misschien ben ik dan

138 Zie noot 61.

wel beter, al kan ik mij dat nu niet voorstellen. En dan gaan wij een groote wandeling maken. Nu adieu, groet Toos en Joh hartelijk van me en zeg hun, dat ik er erg naar verlang hen weer eens te zien, evenals ik dat doe ten opzichte van jou. Het allerbeste met jelui allen.

je Jacques

32

Almelo. Allerheiligen [1 november] 1915

Beste Aart. Hartelijk, hartelijk dank voor je vriendelijken brief, die mij o zoo bizonder troostte. Ja, je hebt gelijk, ik maak mij waarschijnlijk 100 maal meer beroerd dan noodig is - maar je zei het zelf, het is zoo makkelijk niet om van je gedachten af te komen. En dan: ik heb hier niemand om mee te spreken. Dat is voor mij, die zoo ontzettend op vrienden ben gesteld, ook een heel iets. Want mijn ouders wil ik niet met al die een feitelijken grondslag missende jérémiades vervelen, al doe ik het nog veel meer dan ik wil. Maar ik denk er toch hard over om over 2 weken naar Utr. te gaan. Want die nervositeit maakt mij oneindig veel beroerder dan een beetje werken zou doen. En dan ik, die altijd zoo leef in de toekomst (niet in de Toekomst, die is meer voor jouw partijgenooten), die altijd vol plannen loop - om maar niets te moeten doen, niets vooruit te stuwen in de richting van wat ik hoop en begeer - 't maakt me dol. Mijn dokter hier lijkt mij niet iemand, die voor de psychologische kant v/d ziekte veel oog heeft - maar hij is uitstekend voor de physieke, en voor de eerste zorg ik dan maar.

- Niettegenstaande ik verscheiden gedichten in mijn hoofd heb, kan ik natuurlijk ook geenszins de rust vinden om te trachten ze tot een geheel uit te werken. Laat ons hopen, dat mij dit hier nog eens moge gelukken![139]

Ik ben vandaag minder overstuur dan de vorige dagen, vandaar ook dat ik je schrijf. Je schreef me, dat je indertijd je leed overwon door aan iets anders, i.c. een meisje te denken. Ja, dat middel is probaat. (Er is nog een ander zeer goed middel, dat is: je goed te *moeten* houden. Dit heb ik deze dagen toegepast, daar er een Oom en Tante bij ons zijn). Ik heb het ook al vele malen toegepast, maar bij mij vermengt het zich direct met de vreeselijke bijgedachte: maar tegen dien tijd ben ik misschien wel dood of voortdurend sukkelend, en de helft van 't jaar in Davos.

Ik ben n.l. voor de zooveelste maal van mijn leven hier weer eens verliefd geraakt. Ditmaal - ik schaam mij eigenlijk er met iemand over te spreken, maar aan jou durf ik alles zeggen - op een kind van een jaar of 11, 12. Men schijnt zooiets in 't algemeen pervers te vinden; zou het een oratio pro domo zijn als ik zeg, dat

139 In november 1915 zou Bloem *Allerzielen* schrijven; het werd gepubliceerd in De Gids, dl. 81, III (1917), p. 429-430 en herdrukt in *Verzamelde gedichten,* p. 95-96. 16 December 1915 maakte hij een begin met *De mummie;* hij voltooide dit vers op 12 december van het volgende jaar; het verscheen eveneens in De Gids, dl. 81, III (1917), p. 430-432; vanaf de vierde druk is het niet meer opgenomen in de *Verzamelde gedichten*.

ik dit niet zoo vind? Er is iets in dit rijpende van een kind, dat nog in 't geheel geen vrouw is, en waaromheen toch al zoo iets vaag-vrouwelijks, iets wordend en groeiend is, wat mij bovenal aantrekt. Het is zoo'n echt frisch arbeiderskind, blond, licht blozend en proper: Zaterdags is haar schort nog even helder en zijn haar klompen nog even wit als Maandags. 4 malen op een dag zie ik haar voorbijkomen, behalve natuurlijk Woensdag en Zaterdagsmiddags, en den geheelen Zondag niet. En - vreemd, zooals het onderbreken van een gewoonte onaangenaam wordt (zoo vind ik altijd zoo bizonder onaangenaam als een draaiorgel midden in een stuk uitscheidt, bijv. omdat een paard schichtig wordt) [sic]: de Zondag is mij nu gehaat. Die dag is voor mij een grijze, ijle leegte, en waarom: alleen omdat ik haar niet zie voorbijkomen. 't Is bespottelijk - maar 't is zoo. Natuurlijk heb ik het kind nog nooit gesproken, ik zal mij daar ook niet aan wagen, want men zou mij waarschijnlijk van de ergste onzedelijkheden verdenken. Wellicht dat het lot nog eens iets aangeeft. Ik zeg maar: who ever loved that loved not at first sight, en dit moet voorloopig maar volstaan.[140] Ik denk niet, dat mijn liefde het 4 jaren uithoudt - ik ben op dit punt eenigszins sceptisch gestemd, maar anders zou het juist geschikt zijn, dan zij zij zoowat 16 en ik 32 zijn, juist dubbel zoo oud. [sic] Maar, dat ligt in mijn geheele levensgevoel, ik zou het zoo vreeselijk vinden om een vrouw te hebben, die al oud was, terwijl ik nog midden in mijn leven was, en vandaar dat ik zoo'n groot verschil wensch, al vindt men dit meestal niet. En dan grijpt mij weer de angst aan: dat ik tegen dien tijd wel dood of zóó zwak, dat het daarmee eigenlijk gelijk staat, zal zijn, en dan grijpt mij weer die ontzettende begeerte om te leven. Je ne veux pas aller dans le trou. (Heb je Les Amitiés françaises van Barrès wel eens gelezen. Zoo niet, dan raad ik je dat *ten zeerste* aan).[141]

Ja, Aart, je mag dezen brief gerust gek vinden. Ik wensch toch hem je niet te onthouden.

Een gedicht, waar ik in deze dagen ook voortdurend aan gedacht heb, is: An die Parze, van Hölderlin.[142] Maar aangezien al mijn boeken ingepakt zijn, kon ik het niet

140 Bloem citeert hier uit *As you like it;* het zijn de woorden van Phebe, derde acte, scène vijf; Shakespeare ontleende op zijn beurt deze regel aan *Hero and Leander* (I, 176), een toneelstuk rond 1590 geschreven door Chr. Marlowe (1564-1593).

141 In 1902 publiceerde Maurice Barrès (1862-1923) de essaybundel *Les amitiés françaises. Notes sur l'acquisition par un petit Lorrain des sentiments qui donnent un prix à la vie*. Hierin komt een hoofdstuk voor, getiteld *Le trou;* een jongetje verliest zijn bal in een afgrond en nodigt iedereen uit zijn bal te gaan zoeken met de woorden: 'Toi, tu vas aller dans le trou', in de hoop en verwachting dat zij, eenmaal in de afgrond, zullen ontdekken dat zij deze nooit meer kunnen verlaten.

142 *An die Parzen,* van Hölderlin, gepubliceerd in *Die epigrammatischen Oden* (1798) luidt volgens de editie in de door F. Beissner verzorgde *Sämtliche Werke* (Frankfurt A.M., 1961) als volgt:

'Nur Einen Sommer gönnt, ihr Gewaltigen!
Und einen Herbst zu reifem Gesange mir,
Dass williger mein Herz, vom süssen
Spiele gesättiget, dann mir sterbe.

Die Seele, der im Leben ihr göttlich Recht
Nicht ward, sie ruht auch drunten im Orkus nicht;
Doch ist mir einst das Heilge, das am
Herzen mir liegt, das Gedicht, gelungen,

nalezen, en ik herinner het me slechts vaag. Ik mis mijn boeken vreeselijk. Ik denk, als ik beter word (wat ik nog steeds quaestieus blijf vinden), maar volon-

Willkommen dann, o Stille der Schattenwelt!
Zufrieden bin ich, wenn auch mein Saitenspiel
Mich nicht hinab geleitet; Einmal
Lebt ich, wie Götter, und mehr bedarfs nicht.'

Bloem zou hier in februari 1946 op antwoorden met het gedicht *De ledige,* dat gepubliceerd werd in Ad Interim, dl. 3 (1946), p. 198 en herdrukt werd in *Verzamelde gedichten,* p. 207; hij deed dit in het volgende sonnet:

'Eén zomer en één herfst vroeg Hölderlin
Om den gerijpten zang in aan te heffen,
Eer hem de pijl van 't zwarte lot zou treffen
En hij den god, die hem versloeg, zou zien.

Dit is van de verhevenen. Misschien
Deed hem een voorgevoel duister beseffen,
Dat hij weldra moest heengaan uit het effen
Bestaan naar waar des levens gronden vliên.

Zoo ben ik niet. Voor mij was het gedicht
Nooit anders dan een uit gebrek onthullen
Van wat mij 't gierige leven derven deed.

En als ik tot het lot één bede richt
Is het: wil dit leeg hart nog eenmaal vullen,
Dat niet beminnen daaglijks sterven deed'.

Het is opvallend dat Bloem verder in deze brief gebruik zal maken van de beeldspraak *En als de pijl mij toch eerder in 't hart [...];* in zijn antwoord van 1946 - dus meer dan 30 jaar later - zal hij van hetzelfde beeld gebruik maken.

tair op een Secretarie te worden, en een uiterst ingetogen leven te gaan leiden. Zoowat geen alkohol en sigaren. Boeken en wandelen. Dorpsburgemeester en -secretaris, het heeft toch wel veel voor, al is er in mijn hart altijd nog een hoekje, en niet het kleinste, dat naar de groote steden trekt. Maar het is buiten toch veel gezonder voor iemand als ik. Wanneer men een niet te kleine gemeente heeft en tegelijk burgemeester en secretaris is, verdient men gauw een goede *ƒ*2000. Het is niet veel - men zal er nooit rijk mee worden, maar ook nooit arm. En het is zeker. En mijn ideaal zou het zijn, als de gevierde zanger Mr. A. van der Leeuw met vrouw en schoonzuster zich nog eens in mijn gemeente vestigden. Maar dit zal wel

te mooi zijn; laat ik in ieder geval trachten mijn droom te verwezenlijken voor zoover ik kan. En als de pijl mij toch eerder in 't hart [...] - ja, daar is niets aan te doen. Ik hoop, dat het lot mij gunstiger zal zijn. Zeg aan Toos en Joh, dat ik hen nooit apart schrijf, omdat mijn brieven ook altijd voor hen bestemd zijn, want van jullie drieën houd ik 't meest van alle menschen, behalve mijn ouders. Lach maar eens hartelijk om me, maak het goed en geloof mij

als steeds je vriend
Jacques

33

Almelo 3 Nov. '15

Beste Aart.

Vergeef mij, dat ik je met brieven blijf bestormen. Je behoeft ze niet te beantwoorden, dat zeg ik vooruit. 't Is mij slechts te doen om eens tot een vriend te spreken, hetgeen ik hier niet kan doen, omdat ik er geen heb. Wel een hard gelag voor mij.

Ik heb eigenlijk geen directe reden tot klagen. Mijn dokter hier, zoowel als die in Amersfoort, blijven tevreden. Ik ben eigenlijk nog in 't geheel niet zoo lang ziek, voor die hevige pleuris, die ik gehad heb. Ik weet niet, of ik 't je wel eens gemeld heb (soms vergeet ik het voornaamste, en schrijf wel allerlei onbelangrijkheden): de pleuris is veretterd, en dat heb ik toen uitgehoest. Het schijnt, dat het veel voorkomt, maar je begrijpt, dat de long daarvan veel te lijden heeft gehad. Dr. Somer (hier) vindt mijn toestand vooral in verband daarmee zeer bevredigend. De volgende week wordt gedecideerd of ik naar Utr. zal gaan. Doe ik pas nà de kerst-vacantie examen, dan ga ik natuurlijk pas veel later naar Utr. - Ik ben wel wat beter gestemd, hoewel toch nog niet geheel zooals ik wel wenschte. Natuurlijk gaat het ook bij buien. Ik zit nog altijd zwaar van toekomstplannen, zooals altijd. Maar nu heb ik dikwijls de treurige gedachte erbij: dat er geen verwezenlijkt van zal worden, om meergemelde reden. Dan voel ik mij oud, en zwak, en door het leven verworpen. Wanneer ik dan mijn domnula (dit woord heb ik gegapt uit een titel v. Dowson) zie, voel ik mij door en door rampzalig en weemoedig, als ik denk, dat ik bestemd ben voor een leven van ziekte, of dood.[143] Maar toch, zooals ik je schreef, hervind ik al weer een klein beetje mijn vreugde. En wanneer ik naar

143 Ernst Christopher Dowson (1867-1900) schreef een gedicht met de titel *Ad domnulam suam;* het werd gepubliceerd in *The poems of Ernest Dowson [...]*. London, enz., 1917 (p. 11-12):

Ad domnulam suam

Little lady of my heart!
Just a little longer,
Love me: we will pass and part
Ere this love grow stronger.

I have loved thee, Child! too well,
To do aught but leave thee;
Nay! My lips should never tell

Utr. mag gaan, en mijn temperatuur normaal is (maar dit is nog haast onmogelijk) dan zal ik er wel weer geheel bovenop komen. - Als het eenigszins kan, kom ik na mijn examen (gesteld, dat ik het voor Kerstmis doe) een paar dagen in Voorburg, tenminste als jelui weer zoover zijt, dat het niet te druk voor jelui is. Ik verlang zoo geweldig naar jelui drieën, als jelui hier waart, zou ik niet half zoo beroerd zijn. Jelui moest later toch in mijn gemeente gaan wonen. Anders geloof ik, dat je meer van de sloot houdt, dan van mij.

Nu adieu, Vorbürgischer Meistersinger. Deel de bloesems van mijn groeten aan Toos, Joh en jezelven uit en geloof mij

als steeds je vriend
Jacques

34

Almelo. 12 Nov. '15

Beste Aart. - Hartelijk dank voor je brief, die mij als altijd, weer zeer opfleurde. Ik ben trouwens lang niet zoo somber meer, al zou ik overdrijven als ik zeide, dat ik mij opgewekt gevoelde. 't Is zoo wat tusschen beide, dan weer eens wat meer in de eene, dan in de andere richting schommelende. Veel heeft tot de goede bijgedragen, dat ik eindelijk weer eens een vers schreef: sinds Juni. En, wonderlijk, heelemaal niet een van die ik in mijn hoofd had. Doodenoffer, heet het.[144] Het heeft natuurlijk, zooals waarschijnlijk alle komenden ook, den dood als achtergrond, maar is toch geenszins mistroostig, zooals de 3 laatste uit Groot Neder-

Any tale, to grieve thee.

Little lady of my heart!
Just a little longer,
I may love thee: we will part,
Ere my love grow stronger.

Soon thou leavest fairy-land;
Darker grow thy tresses:
Soon no more of hand in hand;
Soon no more caresses!

Little lady of my heart!
Just a little longer,
Be a child: then, we will part,
Ere this love grow stronger.

144 Bloem schreef *Doodenoffer* in de maanden september tot en met november 1915; het verscheen in De Gids, dl. 81, III (1917), p. 426-427 en werd herdrukt in *Verzamelde gedichten* , p. 93-94.

land.[145] 't Is toch een vreemd iets, de poëzie (deze opmerking slaat op het feit, dat het een geheel ander gedicht is, dan ik gedacht had eerst te zullen schrijven). Ik verlang ernaar, het je te kunnen voorlezen; ik schrijf het expres niet voor je over, want anders heb ik nooit iets om je te kunnen voorlezen - en dat maakt me altijd zoo jaloursch als jij dan je hoorn van overvloed voor mij uitstort. - Je komt toch bepaald eens bij mij hier in Almelo, niet? Nu is het geen tijd, maar als het lente is. Ik heb nooit zóó naar het voorjaar verlangd als nu - en wij hebben nog den geheelen winter voor den boeg. Dat komt, omdat ik vroeger den winter wel mocht, al hield ik ook meer van de warmere getijden. Maar voor de door mij zoo beminde kroegjes-gezelligheid was de winter geenszins verwerpelijk. Maar nu, nu al die genietingen mij voorloopig ontzegd zijn, nu juist de buitenlucht, de natuur, datgene zijn wat ik behoef, nu zie ik geweldig op tegen het seizoen van regen, modder en gure winden, dat wij tegemoet gaan. De boeken moeten mij maar helpen, het te doorstaan. Een wat meer 'beschauliche' winter [?] zou ook zijn voordeelen hebben, vooral als ik geheel normaal was. Maar 2 dingen zijn nu zeer bezwaarlijk: 1o dat ik geen eigen kamer heb, omdat het huis hier zoo klein is en 2o dat bijna al mijn boeken opgeslagen bij den verhuizer zijn. Vooral dit laatste hindert mij voortdurend. Telkens weer, dat ik er zoo geweldig naar verlang, het een of andere vers op te slaan - en dan kan ik het niet. [sic] Ik heb maar een 30, 40 boeken meegenomen, vrijwel alles proza, juist om mij hiertoe te dwingen. Ik ben op 't oogenblik begonnen aan de Confessions van Rousseau, die mij misschien wel het heerlijkste lijken wat ik ooit las (op proza-gebied natuurlijk). Ik ben evenwel nog pas heel in 't begin. Maar wat een warme menschelijkheid! Herinner je je (ik vermoed, dat jij ze[?] wel zult kennen) dat verhaal, hoe hij als kind beschuldigd wordt de kam van Mlle. Lamberaier te hebben gestolen! Dat zijn nu verhalen, die je in de meest letterlijke beteekenis meeleeft.[146]

Verder heb ik je nog betrekkelijk goed nieuws te vertellen n.l. dat mijn dokter het waarschijnlijk wel goed vindt, dat ik de week na de volgende naar Utrecht ga. Hij zal mij de volgende week nog eens definitief onderzoeken. Ik zal mij daar evenwel dan nog zeer in acht moeten nemen, want bepaald *geheel* genezen ben ik nog lang niet: mijn rechterlong klinkt nog steeds niet zooals het behoort, en mijn temperatuur is ook nog altijd iets te hoog. - Maar het zal moreel voor mij toch al een heele stap tot den vrede beteekenen, als ik mijn studie kon hervatten, weer aan mijn toekomst gaan voortbouwen. - Wat jij me daarover schreef, heeft mij oneindig getroffen. Ik benijd je om die wijsheid, waar ik nog lang niet aan toe ben, en waarschijnlijk wel nooit aan toe geraken zal. - In de laatste dagen ben ik weer erg vervuld van Amsterdam. Ik maak wel vele andere plannen ook, maar

145 In 1915 maakte Bloem nog met drie andere verzen een begin: *October, Allerzielen* en *De mummie. October* werd opgenomen in De Gids, dl. 81, III (1917), p. 427-428; zie verder noot 139. Met *de 3 laatste verzen* uit Groot Nederland heeft Bloem *De spiegel, Euthanasia* en *Verandering* op het oog; zie hiervoor noot 107.

146 Bloem schrijft hier over de autobiografische roman *Confessions* van Rousseau (1712-1778), die pas verscheen in 1782.

geloof toch, dat ik overal elders steeds daarnaar zal blijven verlangen. Heb je wel eens bij zomeravond gestaan op den brug, dat gaat over de O.Z. Voorburgwal, bij de Lange Niezel, en dan gekeken naar de achterkant v/d huizen v/d Zeedijk. [sic] Ik geloof, dat je dan nergens anders leven kunt. En dan de heerlijke Jordaanschen. En de kroegjes. Daar trekt mijn hart toch altijd weer heen. - Nu mijn beste, als je de droge broodkorst van mijn dagelijkschheid nog eens met de natuurboter van een brief wilt besmeeren, dan zal mij dit heel wat beter in het tuberculeuze lijf glijden.

Doe mijn hartelijke groeten aan Toos en Joh en geloof mij met een stevigen handdruk,

als steeds je vriend
Jacques

35

Almelo
Donderdag 25 November 1915

Mijn beste Aart.

Hartelijk dank voor je laatste brief, dien ik absoluut geen preek vond, zoozèèr zelfs niet, omdat het eigenlijk de uitdrukking was van wat ik zelf heel diep weg eigenlijk ook al gevoelde, maar waarboven de twijfel toch nog dikwijls kwam bovendrijven. Ik ben op 't oogenblik aan een gedicht bezig, dat als het eens af komt en ik lees het je voor, je zal doen gevoelen, hoezèèr ik - of om jouw uitdrukking te gebruiken: mijn zangstem - het met je eens ben (is).[147]

Overigens zeer hoopvolle berichten: de dokter onderzocht mij zooeven, en vond het resultaat zoo prachtig, dat hij zei, dat ik mijn gewone leven kon hervatten. Alleen ried hij mij aan, voorzichtigheidshalve voorloopig 's middags nog wat te blijven rusten, hetgeen, waar ik hier toch niemand ken en geen afleiding heb, natuurlijk zonder de minste moeite kan geschieden.

Je begrijpt, hoe blij ik ben. Zou ik den knekelman (door dit woord haalt censor van der Leeuw een dikke blauwe potloodstreep) toch nog ontsprongen zijn? - Ik voel mij op 't oogenblik zoo echt aan het leven teruggegeven, zóó licht en stil. - Ik was trouwens den geheelen laatsten tijd in een buitengewoon sereene stemming, die ik ook al aan mijn vriend van der Meulen, met wien ik sinds de mobilisatie geregeld correspondeer, in een brief beschreef.[148] Ik vermoed, dat die stemming mij nog wel langer dan dezen tijd zal bijblijven, al is ook de onmiddelijke aanleiding ertoe vervallen. Ik had mij n.l. eenigszins verzoend met den dood. Ik bedoel hier volstrekt niet mee, dat het mij niet zoo veel, of althans minder dan

147 Waarschijnlijk maakt Bloem hier een vergissing; bij mijn weten heeft Van der Leeuw nooit de term *zangstem* gebruikt. Er bestaat wel een gedicht van Verwey met de titel *De zangstem;* het is opgenomen in de bundel *Het zichtbaar geheim* (1915) en is herdrukt in *Oorspronkelijk dichtwerk I,* p. 774.

148 De brieven van Bloem aan Van der Meulen zijn bij een brand verloren gegaan.

vroeger, zou kunnen schelen, dood te gaan. Op dat punt verander ik niet, geloof ik. Maar mijn liefde voor het leven was zóó verinnigd, juist door dat uitzicht op den dood, dat die dood zelf mij niet meer deed ijzen. Iedere seconde voel ik als een onschatbare gave, een oneindige goedheid v/h lot. Je begrijpt mij waarschijnlijk wel. Ik kan mij nu eenmaal niet goed uitdrukken, zooals jij dat zoo heerlijk kunt in die brieven, die ik, vooral in den laatsten tijd, van je kreeg, en waarvoor ik je zoo zéér dankbaar ben, omdat zij mij zoo tot troost en sterking zijn geweest. Laat maar eens gauw weer wat van je hooren.

Ik hoop, dat Toos en jij het nu allebei weer goed maken. Ik hoop jelui in Maart eens te komen opzoeken, als mijn bezoek voor Toos niet te druk is. Ik ben van plan mijn examen aan te vragen voor 24 Januari, dan promoveert v/d Meulen. Na 7 Januari ga ik bij hem logeeren. Voorshands kom ik weer hier terug, na in Utrecht gerepeteerd te hebben, hetgeen ik na 12 Dec. voor het eerst weer hoop te doen.

Ik lees tegenwoordig nogal dikwijls in Vondel en in Novalis (veel keus heb ik hier natuurlijk niet). Maar deze 2 vergoeden veel. Jij houdt, geloof ik, in je hart meer van Hooft dan van Vondel.[149] Ik geloof, dat ik in dezen billijker ben dan jij. Hoewel ik in 't algemeen gesproken, meer van het Hooftiaansche dan van het Vondeliaansche houd, verhindert mij dit niet, om in het onderhavige geval [?] meer van V. dan van N. te houden. Ik vind V. zoo hemelsch-aardsch. - J.H. Leopold heb ik ook hier; daar heb ik ook een grenzelooze bewondering voor.[150] Jij, herinner ik mij, ook wel, maar je hield er toch niet zoo van.[151] Ik geloof, dat dit komt, omdat jij een veel grootere persoonlijkheid bent dan ik. Daardoor weet ik beter te apprecieeren, hetgeen in wezen immers assimileeren is.

Met dit complimentje eindig ik. Het beste, en veel liefs voor Toos, Joh en jezelf

van je vriend
Jacques

36

Almelo 1 Dec. '15

Beste Aart. Hartelijk dank voor je brief, die mij weer zoo buitengewoon veel genoegen deed. Wat ben ik blij, dat Toos het weer zoo goed maakt. Ik kan er nu dubbel voor voelen. Ik hoop, dat het blijvend zal zijn, en dat, als ik in Maart bij

149 Dat Van der Leeuw een groot bewonderaar van Hooft was blijkt onder meer uit een brief die hij 22 februari 1909 aan Verwey schreef: '[...] en vroeger al deedt U mij de schoonheid zien van Hooft, die mij, om zijn heerlijke, zoete taal, steeds een voorbeeld gebleven is'. (geciteerd uit *Aart van der Leeuw,* p. 27).

150 Bloem heeft in 1925 en 1935 onder de titels *J.H. Leopold I en II* en *In memoriam J.H. Leopold* zijn bewondering voor deze auteur uitgesproken. Hij ziet de grootheid van Leopold '[...] In die feillooze verbinding van verhevenheid en menschelijkheid, die alleen de grootste dichters (maar die dan ook altijd) kenmerkt'. (*Verzamelde beschouwingen,* p. 63-67; het citaat op p 63).

151 Zie noot 56.

jelui kom, ik het Voorburgsche dichtertrio stralende van gezondheid zal aantreffen.

Wat je mij over Vondel: Hooft schreef, deed mij plezier. Die voordragende dame is zeker Mevrouw .... (ik ben haar naam vergeten), die uit Hongarije of Polen is gevlucht.[152]

Jij hebt zeker ook 'Het zichtbaar geheim' cadeau gekregen, of heeft Cronheim het je nog niet gestuurd? Het boek ziet er heerlijk uit. En er staan ook weer prachtige verzen in. 'Het eigen rijk' kenden we natuurlijk al, de meeste der andere gedichten ook reeds uit de Beweging. Toch zijn ze, voor 't eerst gebundeld, weer nieuw. Prachtig vind ik bijv. (om alleen over Het rijk in de wereld te spreken): Aan het graf van Napoleon; bijna alle gedichten uit: In het winterhuis, vooral: Mijmering en Zangtoon; De heilige ronde; Strofen aan Gertrud Grotrian; Chineesche verzen; Hartegroei; om maar een paar titels te noemen.[153] Maar hoe jammer toch, dat Verwey steeds met enkele regels (meestal op rare rijmen) zijn gedichten bederft. Jij zei dat eens naar aanleiding van 'Unaniem' (en het 'ontheven' uit dat vers aan jou).[154] Maar neem nu eens: De heilige ronde, met die 2 indrukwekkende begin regels, die in hun grootsche eenvoud tot het mooiste behooren, wat ik van Verwey ken. En dan opeens die afschuwelijke 6e regel, waar

152 Mogelijk doelt Bloem op Hildegard Miriam Telschow (1885-1966) of op Giza Ritschl (1869-1942); beiden waren bevriend met Verwey.

153 *Het zichtbaar geheim* werd in 1915 uitgegeven ter gelegenheid van de vijftigste verjaardag van Verwey; dit was mogelijk gemaakt door een fonds, bijeengebracht door vrienden en bewonderaars van Verwey. De bundel bevat de onderafdelingen *Het eigen rijk, Het rijk in de wereld* en *Nieuwjaarsmorgen*. Bloem en Van der Leeuw kenden *Het eigen rijk* al, omdat het in 1912 als zelfstandige uitgave bij de Zilverdistel verschenen was. De volledige bundel is herdrukt in *Oorspronkelijk dichtwerk I,* p. 765-900. Van *Het eigen rijk* verschenen in De Beweging, dl. 8, II (1912), p. 164-170 de verzen *De zangstem, Begeerte, De uitredding* en *De regel*. In De Beweging, dl. 8, III, p. 30-32 verschenen *De voetwassching* en op p. 312-315 *Zij beiden* en *De runen. Aan het graf van Napoleon* werd gepubliceerd in De Beweging, dl. 9, I (1913), p. 2-3; de gedichten *Mijmering, Chineesche verzen* en *Hartegroei* verschenen in De Beweging, dl. 9, II, p. 291, 294-296 en 297-299.

154 Verwey droeg het gedicht *De woordendans* op aan Van der Leeuw; het verscheen in de bundel *Het zwaardjaar* (1916) en werd herdrukt in *Oorspronkelijk dichtwerk II,* p. 10-11. Het vers begint met de volgende strofe:

> 'Wie in dit ruig getij
> Zo zoete dansen puurt
> Als gij,
> Is begenadigd.
> Zij slingren zich voorbij
> Mijn oor: zolang hun golving duurt
> Ben ik verzadigd
> Met klank en zoetheid die me aan 't leed ontluurt'.

Het werkwoord 'ontluren' wordt noch in het *WNT* noch in Van Dale genoemd; waarschijnlijk heeft het de betekenis van *ontheven,* waar Bloem in zijn brief op doelt. Ik heb niet kunnen vaststellen welk gedicht Bloem met *Unaniem* op het oog heeft.

gewoonweg niet overheen te lezen is.[155] Weet je, waar ik dit eigenlijk voor houd? Voor een soort koppigheid. 't Is net of Verwey denkt: ik laat me niet op den kop zitten door de taal. Maar toch is dat verkeerd. We zijn wel geen slaven, maar toch dienaars v/d taal, en wanneer we onbescheiden worden, trekken *wij* per slot van rekening aan het kortste eind. Desniettemin toont dit boek weer aan voor de zooveelste maal wat Verwey is - en wat de anderen niet zijn. Met de anderen bedoel ik onze 'gevierde' zangers. En dit brengt mij meteen op wat je schreef over je 'Kinderland'. Ik geloof, dat je nog niet kunt zeggen, dat het genegeerd is, want die boekbesprekingen komen dikwijls zoo laat.[156] Verwonderen zou het mij evenwel niet, als het zoo was, want zoo gaat het nog steeds met voortreffelijke werken. In dat opzicht heeft de heele opbloei van onze literatuur na 1880 ons absoluut niets verder gebracht. Dit laatste is misschien niet geheel juist. Ik voor mij geloof wel degelijk, dat het *publiek* is vooruitgegaan (al is dit niet de gangbare meening). Maar wat nog precies even walgelijk is gebleven, dat is de *critiek*.[157] En het is het publiek niet kwalijk te nemen, dat het daarvan de dupe wordt.

155 'Kom nu tot mijn hulp, Die mij nooit hebt versmaad,
Geweldige, Moeder van droomen en dichten!
Ik liep waar ge riept, door uw bosch, langs uw straat,
Geboeid en getroost door uw felle gezichten.
Tot de afgrond me ontving waar geen oor u verstaat:
De klok van mijn hart schokt op eigen gewichten.
Kom nu tot mijn hulp, Die mij nooit hebt versmaad'.

Aldus de eerste strofe van *De heilige ronde,* dat verscheen in *Oorspronkelijk dichtwerk I,* p. 848-850.
Bloem zou later op deze kwestie terugkomen met de woorden: 'Iedere dichter kent de vreugde om de plotselinge gelukkige vondsten [...] tenzij men, zooals Verwey bijvoorbeeld helaas zoo vaak deed, star aan zijn opzet vasthoudt en de meest incongrue en vaak lachwekkende regels schrijft, alleen omdat men niet wil wijken voor de taak, op een woord te rijmen, waarop in het bijzondere geval of in het algemeen nu eenmaal niet te rijmen valt'. In: *Over poëzie I* . In: Groot Nederland, dl. 36, I (1938), p. 219-226; het citaat op p. 225. Herdrukt in *Verzamelde beschouwingen,* p. 15-22.

156 In december 1915 besprak Jac. Bosch *Kinderland* in Den Gulden Winckel, dl. 14 (1915), p. 174; hij schreef hierin onder meer: 'De dichter werd romancier; maar missende de gave der objectivatie kon hij dit werk niet voeren naar de Eenheid die het volbrachte kunstwerk tot durende vreugde maakt'. Pas later zouden andere recensies volgen; zie hiervoor *Aart van der Leeuw,* p. 353.

157 Bloem zou zijn opvattingen over de kritiek uiteen zetten in 1931-1932 in *Het goed recht van het essay [...],* dat opgenomen werd in *Verzamelde beschouwingen,* p. 172-189. Hij schreef hierin onder meer: '[...] dat [hij] niet gaarne geacht zou willen worden, een verdediger te zijn van het bandelooze gecritiseer, dat tegenwoordig en overal plaats vindt, en dat men het kortst kan definieeren als: van nullen over nullen'. (p. 172). Dat hij van de kritiek in het algemeen geen hoge dunk had blijkt duidelijk uit de zinsnede: 'Kunstkritiek, ook de beste, blijft altijd: om het essentieele heenpraten'. (*Verzamelde beschouwingen,* p. 117-119; het citaat op p. 118). Zie de dissertatie van J.J. Oversteegen, *Vorm of vent. Opvattingen over de aard van het literaire werk in de Nederlandse kritiek tussen de twee wereldoorlogen* . Amsterdam, 1970^2 over Bloems opvattingen aangaande de litteraire kritiek (p. 287-299).

Publiek staat immers altijd eenigszins tegenover professionals. In een ideale maatschappij misschien niet, maar in de onze wel. En waar nu de voorlichting zoo ploertig, zoo partijdig, zoo persoonlijk is, daar gaat het niet aan met een breed gebaar de schuld v/h onbegrip op het publiek af te wentelen, die m.i. grootendeels aan de bemiddelaars te wijten is.

Om nu slechts één voorbeeld uit honderden te noemen - Wereld- en Nederl. Bibl. zijn ontegenzeggelijk veel gelezen boeken. Nu laat Simons daarin een Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde schrijven en draagt dat op aan - Frans Bastiaanse, de gepersonifieerde letterkundige domheid, maar een bekend dichter en Dr. in de letteren.[158] Is het publiek nu kwalijk te nemen, dat het daarop vertrouwt, en kan men het er later een verwijt van maken, als zijn oordeel over letterkunde door vooropgezette onjuiste meeningen is vertroebeld? - Schrijf mij eens, of je dit niet met mij eens bent. Ik geloof werkelijk, dat er van de zijde van het publiek veel meer belangstelling voor kunst aan het komen is, als die ellendige critici de boel maar niet verknoersten [?]. Vergeet ook niet, dat onze aandacht altijd meer in beslag genomen wordt door wandaden van de zijde v/h publiek (zooals het Rotterdamsche stadhuis) als goede daden (zooals de Beurs van Berlage).[159]

Thomas Browne bezit ik wel, maar - ik heb hem natuurlijk niet gelezen, zooals dat met meer dan één van mijn boeken het geval is. Op het oogenblik is de oude aesculaap natuurlijk trouwens ingepakt. Maar zoodra hij uit zijn pakhuis verrijst zal ik hem gaan lezen.[160]

En nu adieu, mijn beste. Geloof mij, met heel veel liefs voor jelui drieën,

steeds je
Jacques

37

Almelo. 23 December 1915

Beste Aart.

Eindelijk zal ik je dan weer eens iets van me laten hooren. De enveloppe, met adres en postzegel erop, ligt al dagen lang klaar, maar de brief wou maar niet komen. We hebben weer allerlei narigheden gehad. Je weet, dat mijn broer Floris sinds eind September volontair b/h Instructie-Bataljon te Kampen is. Nu was hij al sinds eenige weken verkouden en hoestende uit K. terug gekomen, en een paar

158 Van Frans Bastiaanse verscheen bij de Wereldbibliotheek het vierdelige *Overzicht van de ontwikkeling der Nederlandsche letterkunde;* deel I verscheen in 1914, deel IV sloot in 1927 de serie af. L. Simons was destijds directeur van de Wereldbibliotheek.

159 Het beursgebouw in Amsterdam, dat gebouwd werd van 1898-1903, is een van de beroemde scheppingen van Berlage; Verwey verleende zijn medewerking door teksten te leveren, die aan de wanden werden aangebracht. In 1911-1912 werd de rosse buurt van Rotterdam, de Zandstraat, gesloopt in verband met de bouw van een nieuw stadhuis en postkantoor.

160 Sir Thomas Browne (1605-1682). Engels medicus en auteur.

weken geleden voelde hij zich zoo beroerd, dat hij niet terug kon gaan. Mijn dokter onderzocht hem, en ook de waarnemende officier v. gezondheid hier. Zij vonden zijn longen niet in orde. Hij is toen een week hier geweest, daarna 1½ week in het militair hospitaal te Kampen (ik ben hem daar nog eens wezen opzoeken, dat is beneden alle kritiek, zoo'n inrichting is werkelijk een schande) en vandaag is hij met kerstverlof thuis gekomen. 't Is nu niet bepaald gevaarlijk, maar het is toch lang niet zeker of hij in den militairen dienst zal kunnen blijven. En dat was nu eigenlijk het eenige, wat met hem nog wou lukken.[161] - We zijn toch wel een beetje een vooze familie. Ik maak het overigens goed. Na eenige weken kwam de dokter gisteren nog eens en onderzocht mij. Hij vond mij, evenals de vorige maal, werkelijk genezen en zou mij pas over eenige maanden nog eens onderzoeken. Ik ga sinds de vorige week weer naar Utrecht om te repeteeren. Ik was wat blij, er weer eens te zijn, hoezeer ik vroeger altijd op die rotstad heb gescholden. Overmorgen ga ik voor een paar dagen in Amersfoort logeeren, en 10 Januari ga ik voor een paar dagen b/d familie v.d. Meulen in Utrecht logeeren. Ik ga solliciteeren naar een betrekking in Amersfoort, die wel niet veel geeft (voorloopig *f*900) maar heel aardig. Je moet weten, dat in Amersfoort een zeer knappe en moderne (in den besten zin des woords) burgemeester is. Zoodoende wordt die gemeente zeer modern bestuurd. Nu wordt er gevraagd een commies ter Gemeente-Secretarie, belast met de afdeeling maatschappelijk werk. Dat lijkt me nu verbazend interessant. Ik denk, dat ik wel eenige kans maak. Er werd gevraagd: bij voorkeur een jong Mr. in de rechten of staatswetenschappen. Als er nu maar geen sollicitanten zijn, die reeds ervaring hebben op dat gebied, want die hebben de voorkeur, en dan ben ik foutu. Maar ik heb er natuurlijk veel connecties. Eind Januari, ik hoop den 24sten, ga ik examen doen. Dien dag promoveert mijn vriend v.d. Meulen.

Nog een andere beroerdigheid (je ziet: ik spring van den hak op den tak) is deze: je herinnert je misschien die mooie poes, die we hadden, een soort angora, de lieveling van mijn vader? Die is plotseling gestorven. Wij zijn er allemaal vreeselijk bedroefd om geweest, en vooral Papa.

Hartelijk gefeliciteerd met de boekmenschstrooming v. Verwey. Dat vergoed [sic] toch altijd veel miskenning, vindt je niet?[162] - Je opmerkingen over V. zijn overigens volkomen juist. (Herinner je bijv. die vreeselijke regel in ‘Aarde’ over die

161 Floris, Bloems jongere broer, zou na vele mislukkingen in 1920 naar Amerika emigreren, waar hij elf jaar later overleed.

162 Bloem zinspeelt op de rubriek *Boeken, menschen en stroomingen,* waarin Verwey zijn recensies in De Beweging publiceerde. *Kinderland* van Van der Leeuw werd besproken in De Beweging, dl. 11, IV (1915), p. 237-253; Verwey merkte hierin onder meer op: ‘Smart en vernedering, zoo goed als verrukking en zaligheid [...] zijn hier zonder tempering [...] opgenomen in éénzelfde harmonieuse, zoowel klare als gevoelige, kleurige als sobere, kunstvolle als natuurlijke stijl. [...] Het proza van een dichter; in waarde tot een schoon gedicht naderend’. (het citaat op p. 253; herdrukt in *Proza III,* p. 84-106).

menschen, die ‘in eerste-klas fauteuil*en* reizen’.).[163] - Heb je mijn glorie in de Gids v. Nov. gezien. Daarin staat een roman v. Johan de Meester, getiteld ‘Carmen’ en daarin komt een persoon voor, waarover o.a. dit gezegd wordt: ‘Hij herinnerde zich van den dichter Bloem’ en dan volgt een citaat uit ‘Het Verlangen’. Wat zeg je me daarvan? Arrivé, wat? Maar wat zou daar achter zitten? Mijn verzen zijn altijd door den Gids geweigerd, d.w.z. na Cophetua heb ik nooit meer iets gezonden.[164] Ik schreef overigens nog 4 verzen, maar ze zijn nog niet af. Twee waar ik absoluut niet had gerekend [sic], zoomaar op een dag.[165] Ik begon nog aan een derde, maar dat was kulkoek en heb ik gauw doorgekrast. Wat een productiviteit, vindt je niet? Is dat nu het leven, dat herbegint, of de laatste opflikkering voor den dood?

Nu adieu, mijn beste. Heel, heel veel liefs voor Toos en Joh en voor jezelf en geloof mij

als steeds je vriend
Jacques

38

Almelo 5 Januari 1916

Beste Aart. Onmiddelijk na ontvangst van je brief wil ik je er op antwoorden: ik heb de komende dagen nog meer te correspondeeren, en dan zou er wellicht vooreerst niet meer van komen. Hartelijk dank ervoor, van niemand krijg ik zoo

163 De bundel *Aarde* (1896) bevat de onderafdeling *Klare dagen,* waarin opgenomen is het gedicht *Reiziger*. Bloem doelt hier op de tweede strofe van dit vers, die als volgt luidt:

> ‘Kalmte, - ook in volten wil ik eenzaam wezen
> In mijne stilte, en 'k zal het leven prijzen.
> Als die in eerste-klas-fauteuilen reizen,
> En 't vreemde ziend, soms in zichzelven lezen’.

Deze bundel is herdrukt in *Oorspronkelijk dichtwerk I,* p. 175-241; het vers *Reiziger* is te vinden op p. 214.

164 J. de Meester, *‘Carmen’. Vertelling van weemoed, over geluk*. In: De Gids, dl. 79, III (1915), p. 1-43, 193-239 en 389-434; vervolgd in De Gids, dl. 79, IV (1915), p. 1-47 en 206-264. De Meester maakte hierin gebruik van het volgende citaat: ‘Wat zoekt het verlangen? Het andere. Dat, wat ons aan zal vullen, neen meer: dat wat ons in staat zal stellen, buiten ons zelf te treden. Het leven lokt in duizenden vormen: één tegelijk is slechts mogelijk voor onze eindigheid, en heel de levenssmart is niet anders dan dat wij niet in al die vormen kunnen ondergaan en herschapen worden. In één opzicht maakt de liefde, althans in haar hoogste oogenblikken, ons dit mogelijk’. Het citaat op p. 216 van De Gids, dl. 79, IV.
Koning Cophetua en het bedelmeisje werd op 4 mei 1912 geweigerd door de redactie van De Gids; Bloem zou pas in september 1917 weer in dit tijdschrift publiceren en wel de gedichten *Doodenoffer, October, Allerzielen, De mummie* en *Lichte vensters*. *Lichte vensters* is opgenomen in De Gids, dl. 81, III (1917), p. 432-433 en herdrukt in *Verzamelde gedichten,* 97-98. Zie voor de overige verzen noot 139 en noot 145.

165 Bloem doelt hier op de in de vorige noot genoemde verzen *Doodenoffer* (geschreven september - november 1915), *October* (begonnen in september 1915, voltooid half januari 1917) en *Allerzielen* (geschreven in november 1915). Misschien heeft hij ook *De mummie* op het oog, waarmee hij 16 december 1915 een begin maakte en dat hij 12 december 1916 voltooide.

graag brieven als van jou. Laat ik je allereerst zéér verblijdend nieuws van Floris meedeelen: het was een zeer acute bronchitis, die nu goed genezen is. Hij moet zich nog wat in acht nemen, levertraan slikken etc.. Maar het is toch alles gelukkig weer in orde. Hij is dan ook weer in Kampen terug. - Laat ik nu geregeld je brief afwerken. De sollicitaties. Van die in Deventer heb ik niets meer gehoord; dat zou ook te onwaarschijnlijk mooi zijn geweest: *f*1800, en dan nog geen eens Mr.. De tweede sollicitatie was in Amersfoort. Het traktement was niet veel: *f*900, maar de betrekking heel interessant. Juist gisteren ben ik bij den Secretaris geweest, die mij heel aardig ontving. Ik heb daar een paar kwade concurrenten, maar ik geloof, dat ik toch wel een kansje maak, al zal het per slot van rekening toch wel op niets uitloopen. - De derde was voor ambtenaar ter Secretarie v. Hellendoorn (hier tamelijk dichtbij, maar slechte treinverbinding). Dit was eigenlijk meer een pis-aller. Daarover kreeg ik nu juist een telegram, om morgenochtend te komen. 't Is wel een heel mooie gemeente uit een oogpunt van natuurschoon (wat een vreeselijk woord is dat toch geworden, terwijl er toch eigenlijk niets tegen te zeggen is, maar je denkt direct aan vereenigingen tot bevordering van het vreemdelingenverkeer etc.). Misschien dat dit mijn bevrienden natuurdichter nog wel eens van den oever van zijn sloot weglokt. tot een Gesprek op den Monte Hellen-doornis, met den alom geliefden zanger v. Cophetua.[166] - Mijn verzen zijn niet verder gevorderd, maar zij zijn zoover af, dat zij bij tijd en wijle zeker af zullen komen.[167] Terwijl ik bezig ben ze te schrijven denk ik er voortdurend aan hoe leuk het zal zijn ze aan jullie voor te lezen en dan word ik zoo kriebelig ervan dat het maar niet wil vlotten, dat ik de heele rommel in de kast gooi - en zoo nog minder opschiet. - Maar ik zal nu toch beslist een bundel uitgeven, anders komt er nooit wat van. The Temple ken ik d.w.z.. zooals ik iets ken: van alles en nog wat en niets behoorlijk.[168] O die heerlijke rust van jelui, die *lezen* kunt! Ik kan alleen maar zitten fidgeting over een boek heen, met mijn gedachten en verlangens mijlen ver weg. Je weet niet hoe gelukkig je bent - maar zoo gaat het altijd: wat men heeft wordt pas gewaardeerd als men het niet (meer) heeft. Een oude en koegelijke waarheid, maar buitengewoon juist. Bijv. ook gezondheid. Daar kan ik nu van meepraten. Om nu nog even op The Temple terug te komen: voorzoover ik het ken vind ik het heel mooi, maar toch niet te vergelijken met Luiken.[169] (Ik denk

166 Dit is een toespeling op een publikatie van P.N. van Eyck, *Gesprek op de Monte Mario* in: De Beweging, dl. 11, IV (1915), p. 189-200. Zie noot 173.

167 Zie noot 164. Begin 1916 zou Bloem ook nog een begin maken met *Troost des donkers,* dat verscheen in De Gids, dl. 84, III (1920), p. 381-382 en herdrukt werd in *Verzamelde gedichten,* p. 109-110.

168 *The Temple, or Sacred Poems and Private Ejaculations* (1633), een verzameling religieuze verzen van George Herbert (1593-1633). Engels dominee, dichter en romanschrijver; met John Donne één van de eerste en grootste 'metaphysical poets'.

169 Men noemde Herbert wel een emblemata-dichter op grond van de titels van sommige van zijn gedichten (*The Church Floor, Easter Wings*). Hij leverde echter geen commentaar in dichtvorm bij moralistische afbeeldingen, maar drukte zedelijke ideeën uit in termen van de beschrijving van voorwerpen uit het dagelijks leven of, zoals hij zelf zei: 'bodied ideas'.

eigenlijk, dat het recente je verhoudingsgevoel wat heeft door de war gebracht - iets wat ik ook altijd heb bij het lezen). Ik heb het boek ook - maar natuurlijk ingepakt. Je weet niet, hoe beroerd dat is. Anders was ik natuurlijk dadelijk naar mijn boekenkast gevlogen en had het in naam van de Voorburgsche drieëenheid† gelezen.

Toch (dit heeft er niet veel mee te maken) vind ik het heerlijkste moment altijd het koopen, en niet het lezen van een boek. Ten eerste om het bezit, maar wat je je van het boek op dat oogenblik droomt, vervult het uit den aard der zaak toch nooit zoo geheel. - Ik dank je bij voorbaat voor je overdrukjes.[170] Later schrijf ik er wel eens over, als ik ze gelezen heb. Het doet mij geweldig veel genoegen, dat je weer zoo productief bent. Wij moesten toch op een zelfde plaats wonen, dat is altijd nog hèt levensideaal voor mij. En als wij dan iets nieuws hadden gemaakt, het elkaar voorlezen. Als jij maar niet zoo aan dat pestilente Voorburg gehecht was. Ruk je los 'van alle de U bindende banden.'[171]

Karel Wasch doet zijn vuile wasch niet en famille. Hij liever dan ik![172] Neen, dat stuk van v. Eyck heb ik ook niet gegoûteerd. Ik ben het volmaakt eens met wat je erover schreef.[173] Als je nu eens een *alleraardigst* boekje wil lezen, lees dan

170 Het kan hier niet om gedichten gaan, aangezien Van der Leeuw eind 1915 - begin 1916 zijn poëzie uitsluitend in De Beweging publiceerde, waarop Bloem een abonnement had. Waarschijnlijk zou Bloem een overdrukje van *De goede herder* ontvangen, dat verscheen in De Nieuwe Gids, dl. 31, I (1916), p. 18-37 of van *De reismakkers,* dat verscheen in De Tijdspiegel, dl. 73, I (1916), p. 1-15, waarvoor hij Van der Leeuw bij voorbaat bedankte. De verhalen zijn herdrukt in *Sint Veit en andere vertellingen,* het eerste onder de titel *Amarillis*.

171 Bloem zinspeelt hier op de eerste strofe van *De zwemmers* uit de bundel *Liederen en balladen* van Aart van der Leeuw, p. 100-103. Deze luidt als volgt:

> 'Zij roepen en wringen de handen
> De poppekens klein aan het strand:
> "Bij alle de U bindende banden
> Keert weer naar den veiligen kant"!'

172 Bedoeld is het gedicht *Overgave* van Karel Wasch in De Beweging, dl. 11, IV (1915), p. 201-203. Hierin beschrijft hij in verheven, maar duidelijke bewoordingen de *Overgave* van de ik-figuur en de toegesproken vrouw aan elkaar, die uitzicht biedt op blijvende vereniging in een later leven.

173 Bloem doelt hier op een bijdrage van Van Eyck aan De Beweging, dl. 11, IV (1915), p. 189-200, getiteld *Gesprek op de Monte Mario;* hij zou deze beschouwing voortzetten in De Beweging, dl. 12, I (1916), p. 15-22 onder de titel *Kunst en kosmos*. Op dit laatste stuk kunnen Van der Leeuw en Bloem nauwelijks gereageerd hebben, gezien de datum van deze brief (5 januari 1916); de reactie van Van der Leeuw is niet bewaard gebleven. Beide studies handelen over een kunst, ontstaan uit het kosmisch levensgevoel; niet in het aardse, maar in het kosmische ligt de zin en de rechtvaardiging van het menselijk leven. Zie voor een uitvoerige bespreking van deze studies H.A. Wage, *Dagend dichterschap. Een onderzoek naar de ontwikkeling van de dichter P.N. van Eyck tot en met de Italiaanse periode* . I. Leiden, 1967. [Diss. Leiden], p. 313-323. Over *Gesprek op de Monte Mario* zou Bloem op 25 september 1916 aan Van Eyck schrijven: 'Dat was een uiting van intellectualisme in den slechtsten zin: zeer ingenieus praten over de dingen zonder ze eenigszins werkelijk te benaderen. Wat een ijselijke boom was dat over de natuur - en de natuur zelve was verder dan ooit'. De studies van Eyck zijn herdrukt in *Verzameld werk III,* p. 577-589 en p. 598-605.

Brusse: Zijn excellentie de generaal.[174]
- Ik heb dezelfde Jean Paul, die jij hebt, alleen anders gebonden, gekocht.[175] Nu mijn beste, veel liefs voor T. en J. en geloof mij

steeds je vriend
Jacques

† Met deze uitdrukking ben ik buitengewoon in mijn schik. Hoe vindt jij hem?

39

Almeloo. 23 Februari 1916

Beste Aart.

Hoezeer het hart mij ook dringt je in gedachten te voet te vallen en vergiffenis te vragen, meen ik toch eigenlijk die schuld te moeten endosseeren aan dien idioot van een postambtenaar, die uit mijn nu wel niet schoolmeesterachtig duidelijk, maar voor ieder normaal mensch toch voldoende leesbaar adres: Vogelenzang (dat slechts de 2 beginletters met Voorburg gemeen heeft) maakte. Hij zag ze zeker vliegen, die vogelen. Niettemin, ooi mij! (uitroep van Dullaert) Wat heb ik een berouw gehad! Niet het meest om de port en de krakelingen, die je in je briefkaart memoreerde, maar vooral om de port van je proza, de krakelingen van je gedichten, die je me dan ongetwijfeld zoudt hebben voorgezet. Evenwel, ik hoop, dat er niet alleen in den hemel, maar ook in Voorburg vergiffenis voor zondaren is. Zet mij een volgenden maal beschimmeld brood en stinkend water voor: ik zal er op afkomen als bijen op honigzeem. (Wat is dit toch eigenlijk; van de Woestijne gebruikt het veel; ik vind het een zeer dichterlijk woord en denk, dat het wel erg lekker zal zijn - hoewel ik, tusschen 2 haakjes, absoluut niet van honing houd - maar wat het eigenlijk is, weet ik niet.)[176]

Sinds gisteravond ben ik weer in Almeloo terug. Hoewel ik erg blij was om mijn ouders terug te zien, zag ik toch wel erg tegen dat afschuwelijke plaatsje op. Maar nu krijg ik juist een brief van Cronheim, dat de Haan misschien een tijdelijk baantje voor mij heeft n.l. secretaris van de redactie van de Groene (de oude). De tegenwoordige secretaris moet n.l. gaan landstormen.[177] Ik zou dat natuurlijk

174 M.J. Brusse, *De zonderlinge avonturen van 'Zijne Excellentie de Generaal'* . Rotterdam, 1915. Hierin bewerkte Brusse zijn bijdragen aan de N.R.C. in de rubriek *Onder de menschen*. In plat-Rotterdams worden de lotgevallen van de zwerver Racier, ook wel genoemd 'Zijne Excellentie de Generaal', verteld.

175 Het is, gezien Van der Leeuws voorliefde voor biografieën, mogelijk dat Bloem doelt op het drie jaar eerder verschenen boek van Josef Müller, *Jean Paul. Biographie und Spruchaus-wahl*..

176 Honigzeem is de ongepijnde honing, het zoetste, het vetste van de honing. Het is niet duidelijk waarop Bloem deze opmerking baseert; noch in de poëzie, noch in het proza van Van de Woestijne voor 1916 kan men zeggen dat het woord *honigzeem* veel voorkomt.

177 De redactie-secretaris van De Amsterdammer, H. Salomonson, publiceerde onder het pseudoniem Melis Stoke, regelmatig zijn ervaringen als 'landstormplichtige'.

ongeloofelijk overheerlijk vinden, dat begrijp je. Maar spreek er alsjeblieft nog met niemand over (behalve natuurlijk met Toos en Joh) want het hangt nog zoo vreeselijk in de lucht. En, eerlijk gezegd, denk ik ook, dat het wel weer zal mislukken. Maar ik heb in ieder geval weer eens enkele hoopvolle dagen gehad, en dat is, in mijn conditie, altijd heel iets.

Nu mijn beste eindig ik eens. Zoodra ik iets naders hoor, dan schrijf ik je natuurlijk. Geloof mij, met hartelijke groeten aan Toos en Joh,

als steeds je vriend
Jacques

40

Almeloo. 27 Maart 1916

Beste Aart. Gisterenavond wilde ik je een brief schrijven, maar ik deed dit niet, denkende: morgenochtend met de eerste post krijg ik een brief van Aart, en dien kan ik dan beantwoorden. En waarachtig, het was zoo. Is dit niet toevallig? Ik zet mij daarom ook dadelijk maar aan de schrijverij, na eerst de wierook van mijn dankbaarheid ervoor om je te hebben doen wolken.

Laat ik nu je schrijven systematisch beantwoorden. Met het Secretariaat van de oude Groene is het zóó gesteld: de secretaris is gemobiliseerd, maar nog niet uit Amsterdam weg, zoodat hij voorloopig zijn baantje nog kan waarnemen. Mocht hij evenwel weggaan, dan geloof ik wel, dat ik een kansje maak. Maar dit zou dan waarschijnlijk toch niet voor lang zijn, want zoo heel lang zal de oorlog toch wel niet meer duren. Anders een prachtig baantje, dat Secretariaat: Niet veel te doen (en wat te doen is, nog geen eens zoo onaangenaam, vooral niet vergeleken met andere betrekkingen) en dan *f*2500 per jaar. 't Is om te watertanden! En dat heeft nu een jongmensch van 3 of 24 jaar, gesjeesd student uit Delft, zonder overmatige capaciteiten, (hoewel, laat ik dit er dadelijk bij zeggen, ik vind, dat hij een aangenamen indruk maakt, en zijn wekelijksche Rijmkronyk dikwijls lang niet onaardig is).[178] Je moet toch maar boffen. Helaas doe ik dat nooit. - Ik ben Dinsdag bij de Haan geweest, waar v. Eeden ook at, en toen 's avonds met v.E. naar v. Hamel gegaan. Ik heb toen afgesproken, dat ik geregeld besprekingen over buitenlandsche literatuur in de Groene zou schrijven.[179] Ik heb hier eigenlijk niets geen zin in, maar ik kon moeilijk weigeren, azende, als ik nog steeds doe, op het waarnemende Secretariaat. Ik ben van plan een eerste stukje aan Alice Meynell te wijden, maar weet er eigenlijk niets over te zeggen dan dat het heel mooi is.[180] Het feit, over iets te móeten schrijven, doodt alle fantasie in me: ik zou een allerslechtst journalist zijn, voor alles wat verder strekt dan de gewone reportage.

178 De *Rym-kronyck* van Melis Stoke behandelde in versvorm verschillende actuele zaken.
179 Van Eeden en Prof. Mr. J.A. van Hamel maakten deel uit van de redactie van De Amsterdammer. Het plan besprekingen over buitenlandse litteratuur in dit weekblad te publiceren heeft Bloem niet uitgevoerd; wel schreef hij regelmatig over Nederlandse litteratuur.
180 Zie noot 68.

Overigens is Amsterdam voor 't oogenblik uit mijn directe begeerten verdrongen, en Almeloo - dat heeft voorgoed bij mij afgedaan, voor zoover ik er ooit nog eenige charmes in heb vermogen te ontdekken. Ik beschouw het uitsluitend als een ballingsoord. Álles vind ik er onzegbaar walgelijk. Amsterdam blijft natuurijk mijn liefde hebben, maar is toch, zooals ik schreef, voor 't oogenblik verdrongen door ... Ierland. Ik denk op 't oogenblik aan niets anders, de meest wild-fantastische plannen dwarrelen mij door het verlangende brein. Ik wou, dat die oorlog nu maar eens uit was, dan ging ik onmiddelijk na mijn promotie erheen. Hoe, dat weet ik niet. Maar ik ben nu bijna 29 jaar, en heb mij altijd laten leiden door die ellendige gewone levensmotieven, die alleen goed zijn voor iemand, wiens hoogste ideaal is, zijn leven als gepensioneerd refrendaris te eindigen. Ik had al 10 jaar geleden moeten vluchten; alles, de grootste misère niet uitgezonderd, was beter geweest dan dit vegeteeren. En denk nu niet, dat ik dezer dagen in een bizonder overspannen toestand ben; ik ben volstrekt niet anders dan anders, en wat ik schrijf is niets dan een bitter-waar levensinzicht. Ik ben dan ook vastbesloten: als de oorlog voorbij is, ga ik in het daaropvolgend voorjaar weg; - ik hoop, dat dit niet later als het volgend zal zijn. - Je kunt bijv. altijd leeraar worden aan een school, daar hoef je in Engeland geen speciale diploma's voor te hebben. (Ik vermoed evenwel, dat dit na den oorlog wel zal veranderen, en daar zouden de Engelschen schoon gelijk in hebben). Een vriend van mij uit Amersfoort, student in de letteren, heeft dit ook gedaan en is zoodoende een jaar in Ierland geweest.[181] - En nu voorloopig genoeg over dit chapiter, dat jou op 't oogenblik waarschijnlijk heel wat minder interesseert dan mij; onder voorbehoud evenwel van het recht om er in een volgenden brief op te mogen terugkomen.

Wat mijn examen betreft: ik zal nu heusch wel zorgen er door te komen. Hoewel, wat jij over dat stuk schrijft, is geen bedreiging: in een stuk van jou voor te komen, zij het ook als boef en met naam en toenaam, is zoo'n eer, dat je me er haast toe zoudt brengen opzettelijk te zakken.

Vele kleintjes maken een groote - dat is ook met jouw kleine dingen gebleken. Ik ben er erg benieuwd naar. Wanneer en waar publiceer je het? Weet je wel, dat ik ook nog altijd eens bij je zou komen, om mijn wijze neus in de samenstelling van je bundel te steken en aldus te waken, dat je de vaderlandsche dichtkunst niet van enkele harer edelste gewrochten berooft?[182] Na mijn examen kom ik dan ook. Of kom jij misschien hier? Dat zou ik zoo heerlijk vinden. Waarschijnlijk doe ik 8 Mei examen. Enfin, dat hoor je tegen dien tijd nog wel van me.

Het speet mij te hooren, dat het weer jelui ook kwade parten heeft gespeeld, evenals het mij - trouwens bijna iedereen - heeft gedaan. Ik ben erg verkouden. 't Is ook meer dan bar, die overgangen. En dat na die 3 of 4 zomersche dagen. Ik kwam Zaterdag een week geleden met mijn vriend van der Meulen uit Tiel, waar wij een dinertje hadden gehad bij de familie van een clubgenoot, die getrouwd is.

181 Ik ben er niet in geslaagd vast te stellen welke vriend Bloem hier bedoelt.

182 Bloem schrijft hier over de bundel *Herscheppingen,* die in 1916 bij Versluys werd uitgegeven.

Wij besloten toen, door het mooie weer verlokt, terug te gaan met de tram naar Culemborg, via Buren. Het was een verrukkelijk ritje. Ken je de Betuwe, met die statige, witte, rietgedakte boerderijen, en die mooie dorpjes: Avezaath, Zoelen, Beusichem? Zoo niet, dan kan ik je aanraden er eens heen te gaan. 't Is een reisje meer dan waard. - Wat zeg je wel van het échec van je dierlijke vrindjes bij Verdun? Of - voor jou zijn de feiten immers niets - misschien verbeeld jij je wel, dat V. door de Duitsche troepen is genomen.[183]

- Heb je in de laatste (oude) Groene het prachtige stuk van Stilgebauer gelezen? Als ik zoo iets lees schaam ik me des te meer over de pro-Duitsche Hollanders, die die Duitsche machten verdedigen, waartegen de besten onder de Duitschers zelve zoo'n moeilijken strijd hebben te voeren.[184]

- Nu adieu, mijn beste. Doe je mijn hartelijke groeten aan Toos en Joh en geloof mij

als altijd je vriend
Jacques

41

Almeloo
29 Maart 1916

Beste Aart.

Twee dingen heb ik je eergisteren nog vergeten te schrijven. Ten eerste, dat ik nu heusch je Kinderland heb gelezen. En dat ik het prachtig, vind. Of heb ik je dat nu toch wel al bericht? Terwijl ik dit zit te schrijven, begin ik te twijfelen; ik geloof, dat ik het toch wel reeds heb geschreven. Enfin, dan hoor je het nog eens, dat is zoo erg niet.

Ten tweede was ik al lang van plan achterstaand vers eens voor je over te schrijven, dat ik een tijd geleden in een Engelsch Magazine vond. Ik vind het bizonder teer en mooi, en hoop - al vrees ik natuurlijk het ergste -, dat je smaak nog niet zóó door de Gott-strafe-England-poëzie van de heeren Lissauer c.s. bedorven zal zijn, dat je de poëzie van het perfide Albion niet meer kunt apprecieeren.[185]

En nu adieu, bevriende [...]. Laat mij maar weer gauw eens iets van je hooren. (o.a. of je dat stukje v. Stilgebauer al gelezen, en of je je toen niet diep geschaamd

183 De strijd om Verdun (februari-juli 1916) werd uitgelokt door de Duitsers, met de bedoeling op deze plaats zoveel mogelijk Franse troepen te concentreren, om zodoende de voornaamste energie aan het oostelijk front te kunnen besteden. Aan beide zijden vielen grote aantallen doden en gewonden, zonder dat een van beide partijen succes boekte. Uiteindelijk trokken de Duitsers zich terug, waarop de Fransen de verloren stellingen hernamen.

184 Dr. Edward Stilgebauer publiceerde in De Amsterdammer van 26 maart 1916 een artikel onder de titel *Ein Fundamentalirrtum zeitgeschichtlicher Diskussion*.

185 De Duitse patriottische dichter Ernst Lissauer (1882-1937) verwierf vooral bekendheid door zijn *Hassgesang gegen England* (1914).

hebt)[186] en geloof mij met hartelijke groeten - en beste wenschen voor de gezondheid, aan jelui 3ën

als steeds je vriend
Jacques

A girl's song
by
Katherine Tynan[187]

The Meuse and Marne have little waves;
The slender poplars o'er them lean.
One day they will forget the graves
That give the grass its living green.

Some brave French girl the rose will wear
That springs above his comely head;
Will twine it in her russet hair
Nor wonder why it is so red.

His blood is in the roses veins,
His hair is in the yellow corn,
My grief is in the weeping rains
And in the keening wind forlorn.

Flow softly, softly, Marne and Meuse;
Tread lightly, all ye browning sheep;
Fall tenderly, o silver dews,
For here my dear love lies asleep.

The earth is on his sealed eyes,
The beauty marred that was my pride.
Would I were lying where he lies,
And sleeping sweetly by his side!

The spring will come by Meuse and Marne,
The birds be blithesome in the tree.
I heap the stones to make his cairn
Where many sleep and sound as he.

(Windsor Magazine,
February 1915)

186 Zie noot 184.
187 Het gedicht *A girl's song* van Katherine (Tynan) Hinkson (1861-1931), een Ierse dichteres, die nauw bevriend was met Yeats, werd in 1915 gepubliceerd in de bundel *Flower of youth: poems in war time*.

42
briefkaart

poststempel
Utrecht
20-V-1916
Utr. 20 Mei '16

Beste Aart
Ik ben gisteren gelukkig geslaagd voor mijn examen!
Waarom heb je in zoo'n geweldig langen tijd niets van je laten hooren? Er is toch niets met jelui? De volgende week kom ik je opzoeken, wanneer schrijf ik nog wel.
Ik ga straks naar Almeloo. Met veel liefs voor jelui allen van

je vriend
Jacques

43

31 Mei '16
Monster

Beste Aart
Hartelijk dank voor je gelukwenschen met mijn examen. Je begrijpt, hoe geweldig blij ik ben, er nu definitief van af te zijn, daargelaten dan de promotie, die evenwel nauwelijks in rekening komt, wat betreft de beroerdigheid. 't Spijt me alleen, dat het niet meer voor de vacantie zal gaan, ik had het wel zoo prettig gevonden, er heelemaal van af te zijn en wel zoo gauw mogelijk.
Uit je korte en eenigszins koele briefkaart leidde ik af, dat je eenigszins gepiqueerd op mij bent, vermoedelijk omdat ik in zoo lang niets van mij liet hooren. De hoofdreden was, dat ik meende, dat ik den laatsten brief had geschreven en dus eigenlijk steeds op een brief van jou wachtte. Verder natuurlijk de gewone drukten en onaangenaamheden o.a. examinale. Maar ik kan me haast niet voorstellen, dat je daar iets achter zoudt zoeken: je weet toch veel te goed, hoe geweldig veel ik voor je voel. Schrijf mij dus maar gauw eens terug, om dit misverstand uit de wereld te helpen. Ik heb zoo ongelooflijk veel felicitaties gehad, dat ik er nog steeds niet door ben. Ik heb op 't oogenblik trouwens haast geen tijd om te schrijven, en moet gewoonweg ieder vrij oogenblikje uitbuiten. Ik ben n.l. sinds ruim een week gelogeerd te Monster, bij een vriend van mij, die tijdelijk off. v. gezondheid is, een invitatie, die al geweldig lang in de pen was.[188] Ik tref het prachtig met het weer, het Westland is heel aardig, en de officieren, speciaal de reserve-officieren, waar we mee eten zijn allen buitengewoon geschikte lui. Ik zou eerst voor een paar dagen zijn gekomen, maar ben er nu al langer dan een week, en kan maar steeds niet wegkomen. Ik zal jou, die mij kent, de reden niet behoeven te vertellen. Er zijn hier verscheidene knappe tuindersdochters en - 't is natuurlijk weer mis met me. Ik denk, dat ik op mijn 80ste

188 Bedoeld is James van Oven, die tijdelijk bataljonsarts was van het eerste Regiment Jagers.

jaar nog even gek ben als nu (net als Goethe, tusschen 2 haakjes). 't Is een geweldig knap meisje van een

jaar of 17. Door de week draagt ze haar haar nog in een dikke vlecht maar Zondags opgestoken, juist die heerlijke leeftijd tusschen 2 leeftijden in. En zulke oogen heb je nooit gezien. Een groot nadeel: ze is Roomsch. En ik vrees, dat ik de manhaftigheid van je held uit 'Geboortestad' zal missen.[189]

- Nu, schrijf eens gauw, hoe jij en Toos en Joh het maken. Ik kom trouwens zeker gauw eens aan, als 't jelui schikt, 't zij op den terugweg, 't zij een dagje van hieruit. Heel veel hartelijks voor jelui drieën van

je vriend
Jacques

p. adr. James van Oven
Bataljonsarts I.R [egiment] J [agers]

44

Monster 4 Juni '16

Beste Aart

Hartelijk dank voor je brief, die me veel goed deed. Ik weet niemand, van wien ik liever brieven krijg, dan van jou, ze kalmeeren me altijd zoo, en beuren me tegelijk op. En kalmte heb ik op 't oogenblik wel noodig. Ik ben in een zoo hevige verliefdheid als ik dacht, eigenlijk nooit meer te zullen voelen. Ik sta er 's morgens vroeg van op, omdat ik stik van mijn gedachten. Dit détail zal je misschien raar voorkomen, maar voor een zoo onverbeterlijke langslaper als ik is het teekenend. Je weet, dat ik altijd een zeer liefdevol hart heb gehad, dat hoop ik trouwens te blijven houden. Maar zooals 't nu met me is, dat heb ik in geen jaren gevoeld. Het is op zulke oogenblikken alsof je jeugd terugkomt. Ik, die nu toch al bedenkelijk de 30 begin te naderen, heb weer geheel de beschroomdheid en de ontroeringen van een knaap. - De geheele toestand is zóó mal, alleen mijn vriend v. Oven weet er van d.w.z. weet wat ik *werkelijk* voel. Alle anderen, d.w.z. de officieren, denken natuurlijk, dat ik met de meest oneerbare bedoelingen in Monster zit, en vinden dat natuurlijk zeer grappig. Ik kan trouwens goed met ze opschieten, het zijn aardige lui over 't algemeen. Maar verder ken ik hier natuurlijk de menschen, bij wie v.O. aan huis woont, en waar ik ook logeer, een tuindersknecht en zijn vrouw. Bovendien ken ik daarvan langzamerhand allerlei zusters, zwagers, nichten etc., die het avontuur natuurlijk met belangstelling volgen. Ik ben bij ettelijke menschen 'op de koffie' geweest o.a. bij de familie van mijn geliefde, die er toen zelf niet was. - Ik kan hier maar niet vandaan komen. De eenige dag, dat ik je zou kunnen komen opzoeken, zou Vrijdag zijn. Want ik blijf waarschijnlijk niet langer dan Zaterdag. Maar ik weet het nog niet, want het is misschien de laatste dag dat ik Corrie kan zien. Neem het mij niet kwalijk, dat ik

189 In de novelle *Geboortestad* beeldt de ik-verteller zich in dat hij in vroegere eeuwen leeft. Hij moet dan een keuze maken tussen het rooms geloof aannemen en zo - via een aanzienlijk huwelijk - een hoge positie verwerven òf zijn geloof en dichterschap trouw blijven en dit met de dood bekopen; in zijn verbeelding kiest hij vol overtuiging voor het laatste.

het niet vooruit kan zeggen, ik heb voor niets meer energie, en word voortdurend heen en weer geschokt door de gedachte: ‘die moet ik hebben’ en: ‘er komt toch niets van’. Groet Toos en Joh heel, heel hartelijk van me, denk maar eens aan me en geloof mij

steeds je vriend
Jacques

M.
Zondagavond

B.A. Ik voeg er nog even een woordje aan toe. 't Is nu Zondagavond: een heerlijke dag is voor mij voorbij. Vanmiddag heb ik eerst bij de familie van C. thee gedronken, toen zijn we naar den tuin gegaan, en vanavond heb ik er koffie gedronken. Je ziet, ik ben er al zoo'n beetje ingeburgerd. Ik geloof heusch, dat het deze keer pour de bon is. Maar spreek er met niemand over.

je Jacques

45

Almeloo 26 Juni 1916

Beste Aart. Ik zal dan maar gauw zoo'n makkelijk afscheurbaar velletje afscheuren, na het eerst te hebben volgeschreven, helaas met meer dan onbelangrijke berichten. Of toch ook weer niet heelemaal onbelangrijk. Uit Monster hoor ik niets meer, zelfs niet van mijn vriend v. Oven. Ik begrijp niet wat het is, en kan er niet toe komen om explicaties te vragen. - Baantjes: ik had aan de Nieuwe Courant kunnen komen, tijdelijk: gedurende de mobilisatie, als nachtredacteur. Maar ik heb hier toch maar voor bedankt. Nog daargelaten dat ik nachtredacteur een hondenbaantje vind, was mijn hoofdbezwaar: dat ik dan na de mobilisatie weer op de keien sta. En verder solliciteer ik naar Adjunct-commies 1ste kl. op de Prov. Griffie te Zwolle. Daar is een vacature, en komt er ook nog een, dus ik heb 2 kansen - maar voor geen van beide erg veel kans geloof ik. 't Geeft *f* 1400; 't is een erg vervelend maar kalm baantje. Maar alle baantjes zijn per slot van rekening beroerd - behalve die, die niet beroerd zijn, maar die krijg ik toch niet. Toch - hoewel ik het een zegen zou vinden, als ik benoemd werd, omdat ik dan eindelijk eens mijn eigen brood verdien - toch stemt het mij wel weemoedig, de paperasserie in te gaan.

(Het volgende schreef ik gisteren ook al aan mijn vriend van der Meulen): Ik ben de vorige week 2× in Kampen geweest, de 2de maal toevallig, omdat ik toch in Zwolle moest zijn: Floris ligt daar weer in het Militaire Hospitaal. Gelukkig is hij ditmaal eigenlijk niet ziek, maar hij is er ter observatie. Hij zal waarschijnlijk worden afgekeurd, omdat hij de dienst niet kan volhouden. Dat is natuurlijk wel een koopje[?], want wat moet hij dan worden? Hij heeft geen enkel diploma, en is ook absoluut geen jongen om examen te doen.[190] Maar nu nog over Kampen. Ik weet niet of je dit

190 Zie noot 161.

stadje kent. Voor mij heeft dit - na Amsterdam natuurlijk, maar dat is eigenlijk geen vergelijking - de grootste bekoring van alles wat ik in

ons land op het gebied van steden ken. Als je er nooit geweest bent, moet je er ongetwijfeld eens heen gaan. De IJsselkade, de markten en poorten, de Vloeddijk en Burgwal (een gracht) dat is werkelijk niet te zeggen mooi. - Welnu, daar ging ik heen, op een van de prachtigste dagen, met de meest verrukkelijke lichten langs het weiland. Kampen zelf was volkomen schoon, zooals ik weinig dingen weet. En, aan de Burgwal lag een schuit, met menschen zooals er in woonwagens wonen. Een mooi donker meisje zat op den wal zeilen te naaien, een wat jonger blonder, paling te koopen bij een kar. (Je ziet, ik romantiseer niet, ik vind trouwens de werkelijkheid mooi genoeg). Een klein kind speelde met een zwarte hond. Nu moet je je die stille Burgwal voorstellen, met die heldere, wat blauwachtige straatstenen, de kalme huizen, en de lindeboomen. En daarin dat leven, het zwervende. Toen dacht ik opeens: moet ik nu mijn leven op een griffie door gaan brengen. En ik stikte haast van medelijden met mijzelven. Hetzelfde gevoel als in: Aan een vriend II.[191] - Zwolle is ook heel mooi, meer het type van een stille provinciestad. Is dat nu het einde van een leven van de meest onweerhouden zwervende droomen? Priez pour moi. -

Ik ga morgen bij A. Roland Holst te Blaricum logeeren. Vandaar ga ik Zaterdag naar Mr. F.A. Beunke Parklust, Huydecooperlaan Zeist.[191a] Ik schrijf je deze adressen opdat je me kunt bereiken als je gaat Vechten. Het speet mij erg te hooren, dat Toos nu weer ziek is geworden. Ik wil hopen, dat zij, als deze brief aankomt, weer beter zal zijn. Gaat zij ook mee? Ik dacht, dat Joh en jij alleen gingen. 't Speet mij erg, dat zij er de laatste maal niet was. Ik heb anders weer een heerlijke dag bij jelui gehad. Jelui omgeving, dat is mijn eenige oase. Als ik altijd bij jelui kon zijn, zou ik niet half zoo ongelukkig zijn. Heusch niet, omdat ik niet van mijn ouders houd, maar hier voel ik altijd - nu al meer dan 10 jaren lang - de financieele, en ook andere zorgen. - Maar al ga ik nu ook naar Zwolle (nogmaals: veel kans heb ik niet) - zoodra mijn geldzaken geregeld zijn, trap ik de heele boel in een hoek, (tenzij ik misschien getrouwd mocht zijn, maar dat zal wel nooit gebeuren). Ik kan mij nu nog niet vrijmaken, want dan ga ik meteen failliet. Maar ik *zal* het doen, en binnen een paar jaren. Maar ik moet eerst ook nog meer naam als dichter hebben gekregen. - Die bundel van mij schiet ook niet op. - Nu adieu, heel, heel veel hartelijks voor jelui drieën van

je vriend
Jacques

191 In *Aan een vriend II,* dat betrekking heeft op Frans Vreede, komt de volgende strofe voor:

> ‘Een droom van zwerven naar de gunst der tijden,
> Van vlotten naar der dagen drift'ge stroom,
> Ver van dit kwijnen zonder vreugde of lijden,
> Aan 't hart des levens, vrij van boei en toom’.

Het verscheen in De Beweging, dl. 8, III (1912), p. 41-42 en in *Jaar der dichters 1913,* p. 61-63; het is herdrukt in *Verzamelde gedichten,* p. 43-44. Dit vers is een vervolg op *Aan een verloren vriend*.

191a Frans A. Beunke was een studiegenoot van Bloem. Hij was ook bevriend met Greshoff (in 1913 was hij tijdens de afwezigheid van Greshoff tijdelijk redacteur van De Witte Mier). In 1916 was hij advocaat in Zeist.

46

Almeloo
11 Juli 1916

Beste Aart. Het deed mij genoegen te vernemen, dat je deze week nog niet naar de Vecht gaat. Ik ga Maandag naar *A. Roland Holst* te *Blaricum*. Schrijf dus daarheen. Ik stuur je hierbij de 2 Chineesche boeken, hoewel met tegenzin, aangezien ik ieder Duitsch boek, zij het dus ook uit het Chineesch vertaald, uit paedagogisch oogpunt verderfelijk voor je acht.[192] Wat krijgen je misdadige vriendjes anders heerlijk op hun gore bek. Langzaam maar zeker. De overwinning van de geällieerden nadert, dat zul je nu waarschijnlijk ook wel merken. En je hebt zelf gezegd, dat de oorlog voor jou een godsgericht was; ik zou dus langzamerhand het roer maar eens omgooien als ik jou was. O gelukkige dag, wanneer ik jou als medestander in de zaak van het recht aan het hart zal kunnen drukken!

Nu zal ik je een gedicht van W.B. Yeats overschrijven, dat Jany Holst mij deed kennen, en dat ik prachtig vind. Drie regels heb ik onderstreept.[193]

> When you are old and gray and full of sleep
> And nodding by the fire, take down this book,
> And slowly read, and dream of the soft look
> Your eyes had once, and of their shadows deep.
>
> How many loved your moments of glad grace,
> And loved your beauty with love false or true;
> *But one man loved the pilgrim soul in you,*
> And loved the sorrows of your changing face.
>
> And bending down besides the glowing bars
> Murmur, a little sadly, how love fled
> *And paced upon the mountains overhead*
> *And hid his face amid a crowd of stars*.

Verder heb ik een prachtig Fransch dichter ontdekt: François Porché. Ik was vroeger al eens van plan geweest hem te koopen, maar ben er nu pas toe gekomen, doordat hij een geweldig mooi oorlogsgedicht heeft geschreven: L'arrêt sur la Marne.[194] Ik vind dat altijd wel de hoogste proef, die een dichter kan doorstaan: goede oorlogspoëzie te schrijven, want dat wordt nu bijna altijd gebral. - Ik heb ook nog een prachtig boek van hem: Nous, gedichten ter eere van Frankrijk, vlak

192 Misschien doelt Bloem hier op *Die Chinesische Flöte,* dat in 1907 verschenen was; deze bundel bevat Chinese poëzie, die het Duits vertaald was door Hans Bethge; het tweede Chinese boek heb ik niet kunnen achterhalen.
193 Het geciteerde gedicht is opgenomen in de bundel *The rose* (1893).
194 De bundel *l'Arrêt sur la Marne* van François Porché verscheen in 1916.

voor de oorlog verschenen.[195] Dat is anders dan de vaderlandslievende Moffenpoëzie. Je ziet, ik ben weer erg Anti-Duitsch: ik zou zoo graag, dat je je ook eens aan de zeepbel-prestige van dat verachtelijke land onttrok. Trouwens: je verdient een woord van hulde, je was de laatste maal al veel verstandiger.

Stel nu die Vechttocht niet van dag tot dag uit: je kunt toch nooit zeker op het weer aan. Doe het in elk geval nog deze maand, anders kan ik je niet in Utrecht rejoigneeren, en daar stel ik me zoo veel van voor. Ik zal dan ook mijn vriend van der Meulen - die op 't oogenblik hier is gelogeerd, en je zijn groeten zendt - aan je voorstellen: hij wilde zoo graag met je kennis maken.

Ik stuur meteen 2 mystieke boekjes voor Joh, die haar wellicht zullen interesseeren.[196] Nu, adieu, schrijf mij gauw je Vechtplannen (als zij vaststaan) en je bekeering (als die vaststaat) en geloof mij met hartelijke groeten aan Toos en Joh

als steeds je vriend
Jacques

47

Almeloo 17 Aug '16

Beste Aart

Sinds een week ben ik weer in Almeloo. Ik ging er plotseling heen omdat mijn vader ernstig ongesteld was. Hij heeft n.l. een negenoog in zijn nek. Gelukkig blijft hij goed vooruit gaan, zoodat ik Zaterdag weer naar het Gooi vertrek. Het zijn ellendige dagen voor mijn vader geweest, en hij is nog lang niet beter, maar het verloop van de ziekte is zoo bevredigend, dat ik het er maar op waag, en overmorgen weer naar Blaricum tijg. Ik ga daar logeeren in de hut van Mevrouw Toepoel (de vriendin van Jany Holst). Zij en Jany zijn n.l. samen voor een maand naar Velsen. Het is wel heerlijk voor mij, want ik heb daar natuurlijk 't rijk alleen, dat is wel zoo rustig als die logeerpartijen op matrassen etc.. Ik hoop daar ook nog wat te kunnen werken.

En hoe maken jij en Toos en Joh het. Ik heb zoo ontzettend genoten van ons samenzijn te Utr.. Er is trouwens niemand bij wien ik zoo graag ben als bij jou. Jij hebt een waarlijk toovenaarachtige eigenschap om mij gelukkig te maken. Zoodra ik maar bij jelui ben, vallen al mijn zorgen van mij af, en zie ik niets dan de zaligste verschieten. Ik wou daarom zoo vreeselijk graag, dat je, als ik later ergens definitief ben gevestigd, je er ook kwam wonen. [sic] Tenminste als het een mooie plaats is: aan de Vecht of in de Betuwe. Op rotplaatsen als Almeloo zou ik je niet durven noodigen. - Ik lees op 't oogenblik Pierre Hamp, een modern ik zou haast zeggen socialistisch-sociologisch schrijver. Uiterst interessant. Zijn boeken zou men haast enquête's kunnen noemen (een ervan heet trouwens zoo).[197] Dat is nu het echte realisme, dat de z.g. realisten nog maar flauwtjes hebben voorvoeld. Prach-

195 De bundel *Nous* van Porché verscheen in 1914 met een inleiding van Charles Péguy.
196 Ik heb niet kunnen vaststellen om welke *2 mystieke boekjes* het gaat.
197 *l'Enquète* van Pierre Hamp (pseudoniem van Henri Bourillon (1876-1962) verscheen in 1914.

tig naakt, en vol van de geweldigste levensernst. En jelui? Vertroebelen jelui je hersenpap met de goedkoope, quasi-diepzinnige uitingen van de flodderige Duitsche mystiek en philosophie, of ben je eindelijk bekeerd tot den H. Thomas van Aquino, en Pascal?

Nu adieu, allerdierste tegenstander. Geloof mij met overhartelijke groeten aan Toos, Joh en jezelf

als steeds je vriend
Jacques

48

Almeloo
27 Sept. '16

Beste Aart

Dank je zeer voor je briefje, dat mij gisteren werd toegezonden: ik ben n.l. alweer sinds anderhalve week thuis. Ik ben in 't Gooi wel een beetje aan de rol geweest, maar heusch nog niet erg, juist een goede afwisseling na de Almeloosche monotonie. Ik houd mij nu bezig met het lezen van de Fransche jongeren. Je weet niet, Aart, wat een verrukkelijke kerels dat zijn. Iederen dag groeit mijn bewondering voor Frankrijk, en mijn verachting voor Duitschland. Vergelijk toch eens die twee landen vóór 1914. Frankrijk, een vernederde en gedemoraliseerde staat, in dat opzicht het toonbeeld van rotheid in Europa. - Duitschland een energiek en bloeiend land als geen ander in Europa. En in dat Frankrijk ontstaat de grootste van alle moderne literaturen (dat durf ik gerust zeggen, nu ik er van heb kennis genomen) - en in dat Duitschland ... niets, niets, niets, behalve George (en Gundolf).[198] Een ongetwijfeld allergrootst dichter, maar geïsoleerd temidden van zijn ploertenvolk. En kom mij nu niet aan met allerlei Duitsche argumenten: dat die geestelijke bloei v. Duitschland nog komen zou, na de materieelen. Dat is echt die Duitsche vaagheid, waarmee jullie uilskuikens (passez-moi le mot) je hebt laten vangen. Je hebt te oordeelen over wat is, niet over wat er misschien kome, daar weet niemand iets van. Er is een meesterwerkje verschenen van den grooten criticus Pierre Lasserre: Le Germanisme et l'esprit humain.[199] Dit *wil* ik nu, dat je leest, 't is een boekje van 60 pagina's, dus te veel moeite is het niet. Daarin wordt, met een billijkheid waartoe alleen een groot Franschman in staat is, met Duitschland afgerekend d.w.z. precies uitgemaakt wat er waardevol, wat niet is. 't Is haast niet te begrijpen, hoe in oorlogstijd een zoo onpartijdig meesterwerk kan ontstaan. (als het niet op de K.B. is zal ik het je wel sturen. Schrijf mij dat dan even.) - Ook op de oorlogsterreinen gaat het weer zeer naar wensch. Ik

198 De Duitse litteratuurhistoricus Friedrich Gundolf (1880-1931, pseudoniem van Friedrich Gundelfinger) werd zowel in zijn poëtisch als in zijn wetenschappelijk werk beïnvloed door George, wiens secretaris hij gedurende lange tijd was.

199 *Le germanisme et l'esprit humain* van de Franse litterair kritikus Pierre Lasserre (1867-1930) verscheen in 1915.

ben zeer in mijn sas. Misschien ga ik de volgende maand naar Utrecht, voor mijn Stellingen. Dan kom ik je eens een dagje opzoeken. Gelukkig, dat je zoo veel werkt, ik ben er erg benieuwd naar. Ik zal aan Mees schrijven, of hij een Hollandsch ex. wil hebben.[200] Nu adieu, hart. gr. voor Toos, Joh en jezelf, van

je vriend
Jacques

49

Utr. 19 Oct. '16

Beste Aart.

Hartelijk dank voor den langen brief, dien ik gisteren van je ontving, en dien ik met zeer veel vreugde las. Jij bent de eenige tegenstander, met wien ik kan praten, en eerbiediging van jou standpunt behoeft er bij mij ook niet te komen - die is er al lang. Trouwens: je gaat veel te ver, als je denkt dat ik op zich zelf zoo gepassioneerd ben voor de (Latijnsche) Fransche geest. De quaestie is veel eenvoudiger: ik houd van het Fransche volk en walg van het Duitsche. Maar tegenover beider geestesproducten sta ik veel onpartijdiger. Het brochuretje van Lasserre zal ik je sturen zoodra ik weer in Almeloo ben.[201] Ik ben nu n.l. in Utr. om te promoveeren. 't Zal begin Nov. hoop ik plaats hebben. 't Is wel onbelangrijk, maar ik wou toch dat ik er van af was.

Dat je zoo op 't eerste gezicht niet veel voor Péguy voelt, kan ik me best begrijpen. Zoo is 't mij een paar jaar geleden, toen ik voor 't eerst een paar verzen van hem las, ook gegaan. P. is een van die schrijvers, die je in zijn geheel moet lezen. Maar hij was de grootste van allen. Ik hoop na mijn promotie spoedig eens bij jelui te komen en jullie allen tot adepten van hem te maken.[202]

Ik dank je al bij voorbaat voor je Holl. exemplaar van Herscheppingen, waarop ik mij mateloos verheug. Ik heb juist aan de Groene geschreven of ik die bundel erin mocht bespreken. Ik beloof, dat ik flink de loftrompet zal steken.[203] Mijn bundel komt pas 't volgend jaar, ik kan er temidden van deze algeheele verstrooidheid niets aan doen. Ik heb een vaste betrekking werkelijk broodnoodig - zoowel om financiëele redenen, als om eindelijk eens tot een geregeld leven gedwongen te worden.

200 Bedoeld is een Hollands exemplaar van *Herscheppingen;* R.T.A. Mees schreef hierover een recensie in Den Gulden Winckel, dl. 15 (1916), p. 186-187. Hij schreef onder meer: '[...] in den nieuwen dichtbundel "Herscheppingen" is het dichterschap volledig uitgegroeid, en heeft de fantasie, bloeiend uit diep hartstochtelijk levensgevoel, haar grootste schoonheid voortgebracht'. (het citaat op p. 186).

201 Zie noot 199.

202 Charles Péguy (1873-1914) is vooral bekend door zijn tijdschrift Cahiers de la Quinzaine. Iedere aflevering bevatte een heel werk of een serie studies over één onderwerp, meestal zeer polemisch van aard. Alle brandende problemen werden erin aangeroerd: de verschillende vormen van socialisme, de verhouding kerk-staat, het joden-vraagstuk in Europa enzovoort. Later werd hij een vurig nationalist, waardoor hij in aanraking kwam met de *Action Française*.

203 Deze recensie zou in juli 1917 gepubliceerd worden; zie noot 222.

Met je kritiek op het laatste Beweging-nummer ga ik geheel accoord. Alleen vond ik één vers van M. Dietvoorst (ook ik vermoedde, dat dit v. Doorn zou zijn) niet slecht: dat op het station. Wat jij en Verwey in die Staccato's hebt gezien is mij een raadsel. Ik vind ze nog leelijker dan Giza Ritschl, en van een hemeltergende banaliteit van gedachte, echt iets voor de N.A.O.R. Maar bovenal: ik vind ze zoo verschrikkelijk leelijk - werkelijk niets meer op poëzie gelijkend. - Meesterlijk vind ik die vertalingen, die Verwey van Poe heeft gemaakt. Ik heb nog nooit zoo'n geniale vertaling van V. gelezen. Daar is werkelijk niets op te zeggen.[204]

En nu adieu, geliefde 3. Ik groet u allen recht hartelijk en verblijve

uw verkleefde
Jacques

50

Utr. 7 Nov. '16

Beste Aart

Hartelijk, hartelijk dank voor je Herscheppingen. Wees ervan overtuigd, dat zij een eereplaats in mijn bibliotheek - en in mijn hart - zullen innemen. Wat ben ik blij, dat het boekje er nu eindelijk is. Ik kreeg trouwens het recensieexemplaar van Versluys al eerder, en heb het gelezen en herlezen. (Tusschen 2 haakjes, wat een onzin van V. om geen gebonden exemplaren te laten maken. Dat is nu weer echt iets à la Versluys. 't Mag een beste vent zijn, aan zulke dwaasheden sta je bij geen enkel ander uitgever bloot dan bij hem. Ik kwam vanmiddag nog bij een vriend, die je bundel ter inzage had gekregen, en van plan was hem terug te zenden om een gebonden exemplaar te nemen. Gelukkig kon ik hem net bijtijds vertellen, dat die niet bestonden).

Ik zal maar geen beschouwingen over je boekje houden, die bewaar ik maar voor de Groene, en je hebt er toch niets aan: je weet heusch wel, hoe ik over je verzen denk.[205] Dat hebben de jaren, dat ik het geluk heb jou mijn vriend te noemen, je wel geleerd. Laat ik nog eenmaal zeggen, dat ik er blij mee ben, erg blij - en hier weer: genoeg.

- Nieuws kan ik je eigenlijk niet meedeelen. Ik ben over mijzelf lang niet tevreden. Nog steeds heb ik mijn Stellingen niet laten goedkeuren, niettegenstaande ik hier al ruim een maand ben. Ik kon er maar niet toe komen, naar de proffen te stappen. Ik vind dat zoo'n geweldig vervelend bezoek. Eigenlijk onzin, want

204 Bloem schrijft hier over De Beweging, dl. 12, IV (1916). Van Michiel Dietvoorst (pseudoniem van Willem van Doorn, 1875-?) verschenen in dit nummer de verzen *August aan Maja, Een en veertig, In de trein, Voor Veronica, Coeur de neige* en *Rood goud*. In dezelfde aflevering besprak Verwey van A.H. Feijs' de bundel *Oorlog, verzen in staccato;* de door Verwey geciteerde verzen bestaan uitsluitend uit tweelettergrepige regels (herdrukt in *Proza X,* p. 136-144). Bovendien bevatte dit nummer de vertaling door Verwey van drie verzen van Poe: *De avondster, Na de ziekte* en *Alleen*. Het is mij onbekend waarvoor de afkorting N.A.O.R. staat.

205 Zie noot 203.

hoe gauwer je er van af bent hoe beter. Maar morgen zal het er toch van komen, hoop ik.

Een interessante studie, die van Verwey over Hebbel in 't laatste nummer v/d Beweging. Overigens een taai nummertje.[206] Ik heb de eerste 6 jaargangen v/d Bew. besteld om het tijdschrift compleet te hebben. Verder heeft mijn bibliotheek zich nogal aardig uitgebreid, voornamelijk met moderne Franschen: nationalisten en katholieken. Ik hoop er eens een boek over te schrijven.[207] Maar ik heb zelf geen fiducie in mijn plannen, ik ben zoo'n ellendig indolent iemand, dat weet je ook wel. Ik kan er soms beroerd onder worden. (evenwel, als ik eens de vastheid van een betrekking heb, zal het ongetwijfeld wel beter met mij gaan - ook zonder eenige veranderingen in mijn karakter, van mijn eigen wil uitgaande). Dit leven wat ik nu leid is ook precies dat wat het allerongeschiktste voor mij is. Een vrijheid is schijn, die drukkender is dan iedere gebondenheid. Na mijn promotie zal mijn vader naar een kennis van hem gaan, den heer Mr. Ch. Enschede, te Haarlem, van de bekende firma, om hem te vragen of ik niet in die zaak geplaatst kan worden. Dat zou wel een uitkomst voor mij zijn, want dat zou nu juist iets zijn, waarin ik plezier had. Maar ik heb altijd zoo'n pech gehad, dat ik me niet kan voorstellen, dat dit eenig resultaat zal hebben.

- En nu adieu, mijn beste. Groet Toos en Joh hartelijk van mij - (maken jelui drieën het goed?) - en geloof mij, met herhaalden dank voor de Herscheppingen,

als steeds geheel je vriend
Jacques

51
briefkaart

poststempel
Almelo 9.12.16
A. 8 Dec. '16

B.A. Nu ben ik je al op 2 brieven 't antwoord schuldig, maar ik zal je toch maar niet uitvoerig antwoorden, want ik hoop de volgende week bij je te komen. Nu wou ik graag één ding van jelui weten: kunnen jelui mij een nacht logeeren of heb je liever, dat ik op één dag heen en weer ga (van uit den Haag)? Begrijp me nu wel, doe nu *precies zooals jelui 't gemakkelijkst is*. 't eenige doel van dit schrijven is: ik wou het vooruit weten, omdat ik daarnaar mijn plannen heb in te richten.

206 De Beweging van november 1916 bevatte uitsluitend essays en vertalingen. Verwey publiceerde in deze aflevering een studie onder de titel *Hebbel's Herodes en Mariamne* (p. 81-99; herdrukt in *Proza VI,* p. 113-137).

207 Bloem heeft zijn boek over de *moderne Franschen: nationalisten en katholieken* niet geschreven; zie over deze beweging de Inleiding bij deze brievenuitgave.

- De Beweging heb ik nog niet gelezen, noch mijn kritiek geschreven.[208]
- Over toekomstplannen mondeling meer.
- Nog steeds kan je het ware standpunt niet vatten, van waaruit je deze oorlog moet beoordeelen (en de Moffen veroordeelen). Natuurlijk zijn de Duitsche dichters mij niets minder lief dan vroeger, maar dat heeft er niets mee te maken. Ik zal je de volgende week nog eens de realistische oorlogstheorie uitleggen. (Schrik niet van het woord realistisch, verdwaasde kijker sub specie aeternitatis, Voorburgsche [...]! Pas op, of ik stel een scheurkalender uit je werk samen!)

Nu antwoord mij gauw even, en geloof mij met hartelijke groeten aan je levensgezellinnen,

steeds je vriend
Jacques

52
briefkaart

poststempel
Almelo 26.XII.16.
A. 25 Dec. '16

B.A. Ofschoon ik mijn officieele benoeming nog niet heb gekregen kan ik je toch wel meedeelen, dat ik benoemd ben tot Secretaris van een van de vele door den oorlog in het leven geroepene rijkscommissies i.c. die voor het vlas. (niet onpoëtisch, vindt je wel; heel wat decenter bijv. dan de kunstmestcommissie.) 't Salaris is miniem: *f* 100 in de maand, maar 't is een begin, en ik heb alleraardigste superieuren, en in 't begin althans waarschijnlijk niet al te veel werk. - Den Haag vind ik, zooals je weet, afschuwelijk, maar dat jelui nu zoo dicht bij me zijt, verzoent mij ermee en ik hoop nu menigmaal Voorburgwaarts te tijgen. D.w.z. je hoeft niet bang te zijn, dat ik je zal overloopen, maar zoo eens in de week 's avonds komen theedrinken, dat mag toch zeker wel.

Ik denk, dat ik reeds met Nieuwjaar in functie zal moeten treden. Nu adieu, hart. gr. ook aan Toos en Joh

van je vriend
Jacques

208 Bloem schrijft hier waarschijnlijk over het decembernummer van De Beweging; hierin besprak Verwey *Herscheppingen,* waarbij hij opmerkte: ‘Een kleine helft van de gedichten bekoort ons door de vloeiende en vrije, even zinrijke als zinlijke behandeling van de gegevens die zijn dichterlijke natuur hem voorlegt. In de grootere helft evenwel bewonderen we een uiting van hooger orde. [...] Het heele overige innerlijk van de dichter is ondergeschikt geworden aan die ééne beweging die zijn diepste ziel is, die van de ritmische schoonheid’. (p. 221-228; het citaat op p. 222; herdrukt in *Proza IV,* p. 195-203). De kritiek die Bloem over deze bundel zou schrijven en die in juli 1917 in De Groene zou verschijnen, was kennelijk nog niet klaar.

53
briefkaart

poststempel
Amsterdam 29.XII.
A'dam 29 Dec. '16

B.A. Hart. dank voor je briefje, en Joh voor haar briefk.. Mijn gelukzon rijst. Ik ben n.l. vandaag in *Amsterdam* benoemd als Secretaris v/d directie v/d Arbeidsbeurs. Ik ben waanzinnig van vreugde, nu is mijn wensch bereikt. 't Spreekt vanzelf, dat ik het baantje in den Haag er aan geef. 't Spijt me alleen, dat van de wekelijksche bezoeken aan Voorburg niets zal komen maar gaan jullie nu maar in Amsterdam wonen. Hart. gr. aan jelui 3

van je Jacques

54

A'dam 9 Jan. '17

Beste Aart

Ik moet je nog altijd bedanken voor je gelukwenschen met mijn benoeming alhier, en doe dat bij dezen, aan jou als ook aan Toos en Joh. Ja, 't lot is mij wèl goedgezind geweest, en 't is misschien ondankbaar om het te zeggen, maar ik voel mij grenzeloos ongelukkig. Het baantje, dat niets erger is dan ieder ander (ik zit wel in een afschuwelijk kamertje in een sinister oud huis, maar ik zit in elk geval alleen, zonder iemand, die mij op de vingers kijkt, dat is een onschatbaar voordeel, want nu kan ik lezen en schrijven als ik wil) - het baantje, elk baantje an und für sich (om in jouw bemind jargon te spreken) is een marteling zooals ik er nog geen heb meegemaakt. Behalve het minder oneervolle is het in niets onderscheiden van gevangenschap. De eerste twee dagen was ik radeloos, en voelde ik mij als of ik geworgd werd. Gelukkig duurt zoo'n hyper-bewogen stemming nooit lang. Maar nu heb ik, zooals ik reeds aan v. Eyck schreef, een soort van koele wanhoop, een wanhoop van het verstand.[209] Ik heb de vaste overtuiging, dat als dit leven lang duurt (een korten tijd is het misschien niet kwaad als tuchtmaatregel), mijn heele leven ermee verloren is. Ik behoef het jou niet te beschrijven, mijn beste Aart, jij weet, uit je Dordtschen tijd, wat het is, want mutatis mutandis zijn alle baantjes in wezen 't zelfde.[210] - Mijn omgeving is een bijzonder schunnige [?], maar dat kan me werkelijk geen lor schelen. 't Is het feit, gevangen te zitten van 9-4 aan één stuk (broodjes meenemen, dat vind ik ook zoo prollig), dat een ware marteling is. Want ook mijn vrije tijd wordt absoluut vergald door de gedachte, dat morgen dat lieve leventje weer begint. En weet je, wat ook zoo gek is? Of liever gezegd zoo beroerd? Dat ik Amsterdam, waar ik altijd zoo

209 Bloem schreef Van Eyck op 8 januari 1917 een wanhopige brief over zijn nieuwe baan in Amsterdam; zie hiervoor de binnenkort te verschijnen uitgave van de brieven van Bloem aan Van Eyck.

210 Van der Leeuw was van 1903 tot 1907 verbonden aan de Levensverzekeringsmaatschappij 'Dordrecht'.

geweldig veel van heb gehouden, nu ook niet meer zoo mooi zie, nu ik gedwongen ben er te leven. Ik

snak nu naar buiten. En hoe veel erger zal dat nog worden met de lente en den zomer! Ik heb mij dan ook vast voorgenomen, dorpsburgemeester te worden. Ergens aan de Geldersche IJsel (zie 't Verkade-album) in een achterhoek. En dan komen jelui bij me wonen, alle 3. Dat beloof je me toch? Dat is nu de eenige hoop, waarbij ik leef. Of niet de eenige. Mijn allerliefste hoop is, nog eens een Maecenas te ontmoeten, die mij mijn inkomen van nu secureert, zonder dat ik er iets voor heb te doen. Wat zou ik mijn dan heerlijk aan de literatuur kunnen wijden. Nu zul je wel zeggen - en het gevaar bestaat, dat geef ik zelf volmondig toe, want ik ben geen wilskrachtig iemand - dat ik dan heelemaal verluierde. Maar vergeet niet, dat ik nooit nog in zoo'n toestand geweest ben. Want die z.g. vrijheid van 't studentenleven, met dien eeuwigen dwang van examens, en geldzorgen heeft van een werkelijke vrijheid niets meer als het ambtenaarsleven. Wie weet, als ik eens een bundel heb uitgegeven? Vandaar, dat ik dit ook vast en zeker dit jaar ga doen. - En, over poëzie gesproken, ik schrijf je aan de ommezijde een kort gedicht af, dat ik Zondagavond plotseling in den trein schreef, van huis hierheen reizend. Ik vind het een van mijn meest zuivere verzen. En, zooals het altijd gaat, in de grootste ellende schrijf je de meest sereene verzen. Het is een bescheiden troost van de Muze, die je aan dit bestaan ontheft, en je even in een beter doet leven. - Hier volgt het, schrijf mij eens hoe je het vindt.

Regen in den zomernacht[211]

De zomernanacht groeit den morgen tegen;
Nog is de hemel rein van dageraad.
Alleen de kleine stem der zachte regen.
Die aan mijn open venster praat.

Naar bed gegaan, vermoeid van leed en leven,
Een mensch, die slaap wenscht als hem de aarde pijnt,
Voel ik mij tot een lichter lust verheven,
Omdat de maan zoo helder schijnt.

O onrust van de heete zonnedagen,
O wegen in den beet van 't stof begaan,
Wie zou na loomte en angst nog anders vragen,
Dan dezen schijn der maan?

Al wat ik heel mijn leven heb verzwegen,
Verlangen zonder vorm en zonder naam,
Is nu geworden tot een warme regen
Buiten een zilvren raam.

211 *Regen in den zomernacht* verscheen in Het Signaal, zomernummer 1917, p. 35; onder de titel *Regen en maanlicht* is het opgenomen in *Verzamelde gedichten,* p. 102.

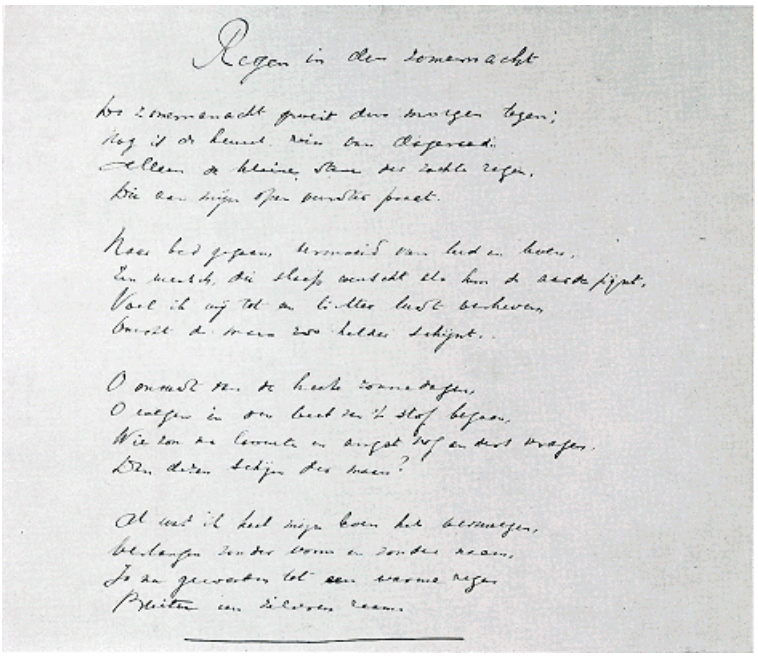

Regen in den zomernacht

De zomernacht gaat met zijn zwijgen regen;
Hoog in de kruin van 't dichtgeweven
Alleen de kleine stem der zachte regen,
Die aan mijn open venster praat.

Naar bed gegaan, vermoeid van lied en kleuren,
En wenkt de slaap verzoekt die hun de zaalde fijpt,
Voel ik mij tot de liefste lust verbeuren,
Omdat de regen zoo heldere schijnt.

O ommast me de heele zomernegen,
O wiegen in een bed van 't slaap begaan,
Wie kan de droomen en angst die hij en dood vrezen,
Een diepen schijn des waans?

Al wat ik heet mijn heen het stormwegen,
Verlangen in de boom en zonder roem,
Je de gewaden tot een warme regen
Plaiten om 't diepen roem.

Handschrift van 'Regen in den zomernacht' door J.C. Bloem

Ik heb hier nog geen vast adres. Schrijf dus maar naar Almeloo, dan krijg ik het wel. Ik ga trouwens Zaterdag weer naar huis.

En nu adieu, mijn beste. Ik ga wat lezen in Desbordes-Valmore, een van mijn liefste dichters.[212] Je ziet dat ik de bureaucratische lijn al aardig leer trekken. Ik hoop je spoedig eens te komen opzoeken. Zondag over een week, zou jelui dat bijv. schikken? Of anders den Zondag daarna. - Ik was erg, blij te vernemen, dat Toos weer beter is, en ik hoop haar dan weer welvarend aan te treffen. - Meld mij ook dit even en geloof mij, met hart. gr. ook aan Toos en Joh,

als steeds je vriend
Jacques

55

Almeloo
13 Jan. '17

Beste Aart.

Wel wat speet me dat, een briefje van je te ontvangen, op het ziekbed geschreven! Ik hoop, dat het maar gauw over zal zijn. Ik heb nog nooit een stel menschen gezien als Toos en jij, die eeuwig en altijd sukkelen, en wier bijzijn mij nog meer versterkt met geestelijke gezondheid! Hetgeen wel heel erg voor jelui prouveert. Niettemin is de lichamelijke gezondheid ook altijd wat, en zelfs heel wat. Moge deze spoedig jelui beider deel zijn! Het briefje deed me weer innig genoegen. Ja, ik merkte het al toen ik het schreef - een gevoel wat ik bijna nooit heb - dat het een goed vers werd. Als het een gevolg van de beproeving is, dan is 't een heilzame artsenij. Maar zelfs de meest heilzame kan ontaarden in een vergif, wanneer het te overdadig en te langdurig wordt toegediend. Ik hoop dat dit met mij niet het geval zal zijn, maar zie, de eerste jaren althans, nog geen uitweg.

Ik heb nu kamers gehuurd te Amsterdam: Prinsengracht, 800. De menschen leken mij bizonder geschikt, de slaapkamer ook, de zitkamer zou dit ook zijn, ware het niet, dat er geen stookplaats is, zoodat ik het met een petroleumkachel moet doen, hetgeen ik een vreeselijk inconvenient vind, niet omdat ik het er niet warm mee kan krijgen (je weet, dat ik niets van kachelwarmte houd) maar omdat ik het zoo'n benauwde warmte vind, en ongezond ook. Maar ik zal er wel niet veel zitten, en hoop met Juni met mijn vriend Tielens te gaan samenwonen.[213] Nog meer hoop ik, dan niet meer in A'dam te zijn, hoewel de stad mij natuurlijk wel bevalt. Wie weet, ik hoop maar [...] op een goeden genius, (doch dusver zonder succes). Maar mijn bundel krijg je zeker dit jaar. Ik sprak v. Dishoeck een paar dagen geleden in een café en sprak het toen even definitief met hem af. - Ik heb nog één vers afgemaakt, dat ik met 5

212 De Franse dichteres Marceline Félicité Desbordes-Valmore (1786-1859) inspireerde door haar muzikale poëzie diverse componisten.

213 Mr. J.F.I.M. Tielens (1888-1964) was een studiegenoot en -vriend van Bloem; in 1913 maakten zij samen een reis naar Engeland.

andere, die je kent, naar de Gids stuur, omdat ik het geld zoo heel goed kan gebruiken.[214]

214 Het afgemaakte vers was *October; 5 andere* moet een vergissing zijn, het waren er maar vier. De Beweging placht geen honorarium voor bijdragen te verschaffen, in tegenstelling tot de meeste andere litteraire bladen.

Jan Greshoff met één van zijn kinderen

Nu nog iets over mijn komst in Voorburg, waar ik mij erg op verheug. 14 Febr. trouwt Jan Greshoff. 11 Febr. heeft hij receptie, waar ik heen ga.[215] Met het oog op de reiskosten zou ik dan graag Zaterdag den 10den bij jelui komen en, als 't eenigszins kan, bij je logeeren, ook al om de bekende reden. Ik ga dan naar de receptie, en 's avonds naar A'dam terug. - Je hebt dus nog ruim tijd om je te bedenken of het schikt. - Van ganscher harte hoop ik jelui allen welvarend aan te treffen.

En nu adieu, beste Aart. Beterschap voor jelui beiden, en hartelijke groeten, ook aan Toos en Joh, van

je vriend
Jacques

56

A'dam 24 Jan. '17

Beste Aart

Hartelijk dank voor je brief, die mij erg veel genoegen deed. In de eerste plaats doordat ik er uit vernam, dat je weer beterende bent, en dat Toos zoo goed als hersteld is. Nu is er dus wel kans op, dat ik jelui de volgende maand in de beste conditie ontmoet. Ik verheug mij daar weer erg op. Ik voel mij altijd zoo gelukkig en zoo rustig bij jelui.

Vandaar dat ik ook vast op jelui drieën reken in de heerlijke gemeente, waar ik - als het lot mij niet al te ongunstig is - binnen niet te veel jaren burgemeester of secretaris hoop te zijn. (Nog liever niets (de maatschappelijke uitdrukking voor: dichter), maar dat ideaal zal ik wel nooit bereiken).

Ik ben hier natuurlijk al vrijwel gewend, dat doe je aan alles, zooals het spreekwoord zegt zelfs aan hangen. Hetgeen niet wegneemt, dat ik mijn bestaan toch vrij piètre vind, en het eigenlijk alleen verdraag door de gedachte, dat het wel voorbijgaand zal zijn. Maar dat heb ik tot dusver altijd met mijn leven gedaan; het wordt nu toch tijd, dat het eens begint. Tenminste wat ik in mijn blindheid beginnen noem. Want ik ben het heelemaal met je eens, dat alles wat in dit leven gebeurt, noodig is. Maar daar kun je geen rekening mee houden, anders word je een soort van Mohammedaansch fatalist - wel een van de meest miserabele geesteshoudingen, die ik mij denken kan.

Wat al dadelijk opvalt, is dat ik zoo'n ongekenden drang tot het schrijven van verzen in mij heb, sinds ik hier ben. Niet dat ik reeds veel schreef - maar, twee Joden weten wat een bril, en twee dichters wat een vers, kost, en ik behoef jou niet te vertellen dat naast één geschreven gedicht er minstens honderd ongeschrevene staan. Welnu, er is een voortdurende gisting van verzen in mij, en als daar maar een honderdste van terecht komt, ben ik al heel dankbaar. Ik hoop, dat ik je den 10den wat nieuws kan meebrengen, maar je weet het: de Muze is plageriger dan elke aardsche coquette, of zelfs cocotte; en ik vrees, dat zij mij het gedicht, dat ik je den 11den zou willen voorlezen, juist den 12den zal doen schrijven -

215 Op 14 februari 1917 trouwde Greshoff met Aty Brunt.

N'importe, als ze't maar doet.[216]

Ik kan me je niet voorstellen schaatsenrijdend, niettegenstaande dat ik uit 'Kinderland' weet, dat je het kent.[217] Ik ken het zelf niet. [sic] 't Is nu wel heel mooi winterweer, en 't is een aardig gezicht, op de Keizersgracht te zien rijden. Maar ik zie er natuurlijk niet veel van, dankzij het vervloekte kantoor. - Er zijn zoo allerlei kleinigheden, ten eerste natuurlijk het moeten koffie drinken daar, maar ook nog allerlei andere dingen, eigenlijk te flauw om van te spreken, en die toch aan 't geheel zoo iets slaafsch, zoo iets vernederends geven. Bijv. dat ik me geen eens 's morgens kan laten scheeren (tenzij ik nog vroeger op zou staan, hetgeen ik natuurlijk niet doe); dat ik nooit een postwissel kan wegbrengen zonder autorisatie v/d Directeur, omdat dat voor 3 uur moet gebeuren etc.. Als ik er over een paar maanden nog zoo de pest aan heb, wend ik mij tot een rijke kennis van mijn ouders, met een verzoek om steun voor een paar jaar en ga dan ergens als volontair op een Gemeente-Secretarie zitten. Deze gedachte troost mij zeer effectief. Ik heb de Herscheppingen niet hier, anders had ik er al over geschreven, en ik ben deze week niet naar huis, maar naar Roland Holst geweest. Ik zal ze Zondag evenwel hierheen meenemen. Heb je die leuterpraat van Scharten erover gelezen?[218]

Dat je in je convalescente toestand lichte lectuur wilt hebben begrijp ik, maar dat je dan een onbenullig reisverhaal van een door zijn liefde voor de ploerten gedegenereerde rot Zweed neemt - daar kan ik niet bij.[219] Zijn er dan geen colportage-romans, Nick Carter of Lord Lister meer?[220]

Nu adieu, ik schrijf je natuurlijk nog bijtijds over mijn komst. Heel veel hartelijks voor jelui drieën

van je vriend
Jacques

216 In het voorjaar van 1917 schreef Bloem de volgende verzen: *Eerste voorjaarsdag* (De Gids, dl. 84, III (1920), p. 383-384), *Als het leed ...* en *Naar huis*. De twee laatste gedichten verschenen in De Nieuwe Gids, dl. 36, I (1921), p. 413-414. *Als het leed ...* is nooit gebundeld; *Naar huis* verscheen zonder titel als *Enkele strofen II,* later in *Verzamelde gedichten* als *Huiswaarts reizende* (p. 103).

217 In *Kinderland* komt de volgende passage voor: 'Diep en zwelgend haalde ik adem, terwijl mij het pijlsnelle ijzer zwierend over de banen droeg. De Noordervorstbries zwaaide zijn moker en hamerde mijn zwakke spieren sterkte in'. (Amsterdam, 1941, p. 240-241).

218 In De Gids, dl. 81, IV (1917), p. 506-519 schreef Scharten in de rubriek *Overzicht der Nederlandsche letteren* onder meer: '[...] zie dezen Aart van der Leeuw [...] leerling [...] van Verwey, voor nog geen derde natuur, voor drie kwart: woorden, rijm- en beeldensier, "kunst" [...] Wij kennen immers die verdrietige mengeling van een onbetwijfelbare natuurgave [...] en eene hoeveelheid Verweysche vreemdsprakigheid van woordkunstige uitbeelding, welke deze natuurgave, insteê van haar (hetgeen de bedoeling is) een kunst-matig gewicht bij te zetten, inteegendeel loodzwaar belast met een modernen bombast, minder bolderig, doch juist daarom vrij wat gevaarlijker dan de bombast der oude rhetoriek'. (het citaat op p. 509-510).

219 Ik heb niet kunnen vaststellen wie Bloem op het oog heeft met de *gedegenereerde rot Zweed*.

220 Zie voor Nick Carter noot 44; ook Lord Lister was de hoofdfiguur uit een goedkope misdaadroman.

57

Amsterdam, 20 Maart 1917

Beste Aart.

Dacht je, dat ik je niet geheel onlistige, maar toch veel te doorzichtige trucs niet doorzie? Dat je nu die Lettres d'un soldat niet terugzendt, niettegenstaande je heiligste beloften daaromtrent, voordat ik een stukje over je geschreven heb in de Groene.[221] Welk een Streber! Welk een boeleerder om de veile gunst der beroemdheid! Zoo zijn nu onze natuurdichters: niets paradisiàques hebben zij overgehouden; maar zij drijven een métier - en hoe! Zie naar den geädresseerden. Foei! (zouden je vriendjes in den Rijksdag uitroepen, als een van de leden het waagt, iets te zeggen, wat in de verste verte op behoorlijke taal lijkt).

Ik evenwel zal mij grooter toonen, en hoewel ik het natuurlijk nog in mijn macht heb, je in de kolommen van het edele anti-Boche blad te nekken, zal ik zulks niet doen, maar voor vaderland en vorst (Noordwijk en Verwey) weg delireeren; zóó zeer, dat Versluys alvast wel beginnen kan, een tweede oplage te laten drukken, om het hakende publiek niet te leur te stellen. Ter zake: ik heb de vorige week een stuk voor de Groene geschreven, waarin ik Hél. Swarth, Boutens, Thomson en Nijhoff behandel. In 't volgend komen Gossaert en jij.[222] Ik schrijf dit zeker nog deze week. Maar zend mij nu ook die Lettres d'un soldat, waarnaar ik erg verlangend ben.

Twee weken geleden ontmoette ik in Américain 's avonds plotseling v. Schendel met zijn vrouw. Den volgenden dag ben ik nadat ik van mijn bureau kwam, met hem uitgeweest. Ook zijn vriend Triebels kwam erbij.[223] Jaap Batavier ontbrak helaas.[224] Wij kwamen zoo hier en daar; 't was heel gezellig. Ik was blij hem weer eens te zien en ga spoedig eens voor een week-end naar Ede toe.

Wat de Arbeidsbeurs betreft, die is werkelijk een nagel aan mijn doodkist. Misschien dat je er later wel eens om glimlacht, zooals de mensch - gelukkig maar - altijd geneigd is te doen als hij zijn verleden misère herdenkt, maar op 't oogenblik vind ik het meer om te huilen dan om te lachen. Jij kent trouwens de ellende van het ambtelijke leven; het was waarschijnlijk voor jou nóg erger dan voor mij. Ik moet nu een jaarverslag maken; dat is niets als overschrijven en opstellen van cijfers, en dan weer berekenen van de meest waanzinnige percentages. En 't komt natuurlijk steeds niet uit. Het is werkelijk om dol te worden. En de Directeur is iemand, waarvan je ook niet de minste steun ondervindt, en bovendien nog lastig

221 Bloem doelt hier op de brieven van Eugène E. Lemercier, *Lettres d'un soldat, août 1914-avril 1915;* deze verschenen in 1916 met een voorwoord van André Chevrillon.

222 In De Amsterdammer van zaterdag 26 mei 1917 besprak Bloem bundels van Hélène Swarth, P.C. Boutens, J. Jac. Thomson en M. Nijhoff. Op 21 juli verscheen zijn bespreking van *Experimenten* en *Herscheppingen* . Bloem ging hierin onder meer in op de invloeden, die Van der Leeuw ondergaan had.

223 Rud Triebels, een van de oude vrienden van Van Schendel.

224 Jaap Batavier was een vermogend juwelier en schildersvriend, die ook aandelen in De Nieuwe Gids had.

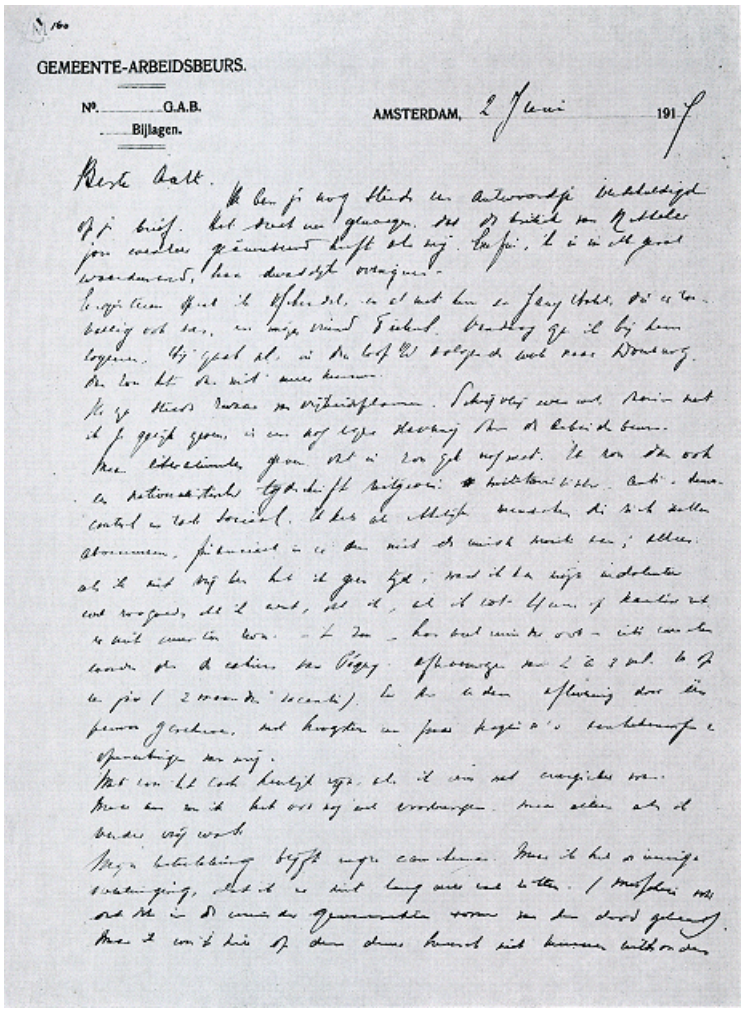

GEMEENTE-ARBEIDSBEURS.

Nº. ..... G.A.B.
..... Bijlagen.

AMSTERDAM, 2 Juni 191

Blad 1, 2, 3 en 4 van een brief van 20 november 1917, door J.C. Bloem aan Aart van der Leeuw

is, al is hij misschien au fond niet kwaad. (maar aan die fonds heb je altijd zoo verduiveld weinig). Ik móet hier weg - maar waarheen. Zoolang ik niet wat geld heb, of een van die paar onwaarschijnlijke betrekkingen, die niet drukkend zijn, blijft het voor mij altijd narigheid. 't Eene is misschien iets beter, 't ander iets beroerder, maar in wezen blijft het toch het overoude verschil tusschen hondebeten en kattekrabbels. Que faire? Misschien dat mijn bundel, en (meer nog!) connecties mij iets beters verschaffen. - Ik zou in staat zijn, bedelaar in Ierland te gaan worden. Ik heb wel eens gedacht, of dit alles niet een straf is voor mijn kleinmoedigheid. Dat ik niet zoo bang had moeten zijn voor materieëelen nood (die ik trouwens nu even goed ken) maar den heelen rotzooi van mij af had moeten trappen. Dan had ik het waarschijnlijk psychisch heel wat beter gehad. Vrijheid in armoede!! Misschien is het nog niet te laat. Maar ik moet natuurlijk wachten tot de oorlog voorbij is, want in het binnenland gaat zoo iets niet, en in het buitenland is het nu ondoenlijk. Maar zulk uitstel is ook alweer beroerd. Want zoo iets moet je natuurlijk in 't goede seizoen beginnen, d.w.z. het voorjaar, dus moet ik weer een jaar wachten.

Ik ben nu ontzettend bang voor de lentedagen. Er is nu nog niets voorjaarsachtigs in de lucht, maar als dat begint! Wat onbeschrijfelijk, die verteedering en die zalige droefenis. En dan gevangen te zitten. 't Is om met je kop tegen den muur te loopen! -

Wat zeg je wel van de revolutie in Rusland![225] Dat is zeker wel spek naar je anarchistische bek! Overigens moet ook ik, reactionnair, erkennen, dat ik nooit een revolutie nobeler heb zien verloopen! - Verder gaat mij de oorlog ook zeer naar wensch. Je ‘broeders’ worden gevild! Een angst bekroop mij, omdat ik niets meer van jelui hoorde. Jelui bent toch niet ziek? Laat eens gauw wat hooren en geloof mij, met hart. gr. voor jelui drieën,

als steeds je vriend
Jacques

58

Amsterdam 8 Mei 1917

Beste Aart. A.s. Zaterdag ga ik naar den Haag voor een dinertje, dat mijn grootmoeder geeft (het is dien dag n.l. de trouwdag mijner ouders). Ik zou dan 's avonds weer naar Amsterdam kunnen teruggaan, maar, waar ik dan zoo dicht bij jelui ben vind ik het jammer om jelui beminde woonst niet aan te doen. Vinden jelui het dies goed, dat ik van Zaterdagavond tot Zondagavond bij jelui kom? Alleen kan ik natuurlijk Zaterdagavond niet vóór half 11 bij jelui zijn. Maar wij hebben dan toch den heelen Zondag om hartuitstortende gesprekken te voeren, en daar heb ik wel hard behoefte aan. Ik heb n.l. een nieuw plan gemaakt, dat min-

225 In maart 1917 begon de Russische revolutie in Petrograd met uitgebreide stakingen; dit mondde uit in steeds talrijker protesten tegen het tsaristische bewind, vooral toen het leger zich aansloot bij de opstandelingen.

der ideaal is dan de vorige, maar waarschijnlijk beter en vooral dadelijker te verwezenlijken. 't Is n.l. om mijn ontslag hier te nemen (ik kan het hier werkelijk niet uithouden) en dan in een heel klein arbeidershuisje bij Almeloo te gaan wonen. Ik kan dan thuis voor niets eten, en mijn weinige behoeften verdienen met literair werk. Ik kan bijv. geregeld buitenlandsche literatuuroverzichten schrijven in de Gids (daar heb ik al over gesproken) verder schrijf ik een boekje over Marceline Desbordes Valmore (dat is al afgesproken) in een Fransche serie, die gaat verschijnen onder leiding van Dr. Valkhoff.[226] 't Zal een karig leven zijn, maar in elk geval ben ik vrij, steeds bij mijn ouders en temidden van mijn boeken. En dat is toch heel wat beter dan deze onduldbare slavernij. Maar er is een groote wanomstandigheid, die alles kan, en vermoedelijk zelfs wel zal, versteren. Dat zijn n.l. mijn schulden. Zoolang ik die niet heb afbetaald, kan ik natuurlijk nooit mijn betrekking opgeven, want dan ben ik zoo failliet. Ik hoop, dat we over een en ander Zondag eens een ononderbroken boom zullen opzetten.

V. Schendel telefoneerde mij Zaterdag af. Ik ben toen bij v. Eyck geweest, heel gezellig.

Hoe maken jelui het? Wil je spoedig antwoorden, opdat ik eventueel andere plannen voor den Zondag kan maken. Heel veel hartelijks voor jelui drieën van

je vriend
Jacques

59
briefkaart, verstuurd in enveloppe

Amsterdam
11 Mei 1917

Beste Aart.

Onze missieven hebben elkaar gekruist, zooals ik wel dacht. Gelukkig komt het goed uit, dat we beiden niet kunnen.[227]

Bij gelegenheid schrijf ik wel eens meer. Deze kaart dient alleen om me van een onverdienden blaam te zuiveren. Het stukje over je Herscheppingen ligt al sinds een maand bij de Groene op plaatsing te wachten.[228] Het is het tweede stuk van een boekbespreking, waarvan het eerste stuk er al bijna 2 maanden ligt. Een paar weken geleden kreeg ik er proef van, maar geplaatst is het ook nog niet, niettegenstaande dat ik herhaalde malen op spoediger plaatsing heb aangedrongen. Je

226 Bloem heeft zijn plan buitenlandse litteratuuroverzichten te schrijven voor De Gids niet uitgevoerd. Ook het boek, dat hij over Marceline Desbordes-Valmore zou schrijven is nooit verschenen; het was gepland in de serie *Fransche kunst. Bibliotheek van fransche letterkunde, schilderkunst, muziek enz.* Deze serie verscheen bij uitgeverij Sijthoff onder redactie van Dr. P. Valkhof, die de serie opende met de uitgave *De franse geest in Frankrijks letterkunde* .

227 Dit heeft betrekking op het voorgenomen bezoek aan Van der Leeuw; de brief of briefkaart, waarin Bloem dit bezoek afzegt is niet bewaard gebleven.

228 Zie noot 222.

ziet dus dat de eenigszins gepiqueerden toon van je brief - die overigens, indien het zoo was, als je dacht, volmaakt gerechtvaardigd zou zijn - voorbarig was. Intusschen: sans rancune, hoor! Je kunt niet alleen een potje, maar geheele inventarissen bij me breken, dat weet je ook wel.

Doe mijn hartelijke groeten aan Toos en Joh, en aan Mevr. Verkade (ik zag haar in Américain op den middag van de Mattheüs-passion, maar ik geloof dat ze mij niet herkende)[229] en geloof mij, met toegestoken vriendenhand

als steeds geheel je
Jacques

60

[AMSTERDAM,] 2 Juni [191]7

Beste Aart.

Ik ben je nog steeds een antwoordje verschuldigd op je brief. Het doet me genoegen, dat de kritiek van Netscher jou evenzeer geämuseerd heeft als mij. Enfin, 't is in elk geval waardeerend, hoe dwaselijk overigens.[230]

Eergisteren sprak ik v. Schendel, en at met hem en Jany Holst, die er toevallig ook was, en mijn vriend Tielens.[231] Vandaag ga ik bij hem logeeren. Hij gaat n.l. in den loop v/d volgende week naar Domburg, dan zou het dus niet meer kunnen. Ik ga steeds zwaar van vrijheidsplannen. Schrijverij even wel, daarin moet ik je gelijk geven, is een nog erger slavernij dan de Arbeidsbeurs. Maar literatuurles geven, dat is zoo gek nog niet. Ik zou dan ook een nationalistisch tijdschrift uitgeven: militairisitisch, anti-democratisch en toch sociaal. Ik heb al ettelijke menschen, die zich zullen abonneeren, financieel is er dus niet de minste moeite aan; alleen: als ik niet vrij ben heb ik geen tijd; want ik ken mijn indolentie wel zoo goed, dat ik weet, dat ik, als ik tot 4 uur op kantoor zit, er niet meer toe kom. - 't Zou - hoe veel minder ook - iets moeten worden als de cahiers van Péguy, afleveringen van 2 à 3 vel. 10 op een jaar (2 maanden vacantie). En dan iedere aflevering door één persoon geschreven, met hoogstens een paar pagina's aantekeningen en opmerkingen van mij.[232]

Wat zou het toch heerlijk zijn, als ik eens wat energieker was. Maar nu zou ik het ook nog wel voorbrengen, [sic] maar alleen als ik verder vrij was.

Mijn betrekking blijft mijn cauchemar. Maar ik heb de innige overtuiging, dat ik er niet lang meer zal zitten. (Misschien ook: dat dit in de minder gewenschte vorm van den dood gebeurt). Maar ik zou 't hier op den duur heusch niet kunnen uithouden.

Geschreven heb ik vrijwel niets meer.

229 Mevrouw J. Verkade-Van Wulfften Palthe, de eerste vrouw van Eduard Verkade, was een vriendin van de vrouw van Van der Leeuw.

230 De bedoelde recensie verscheen niet in De Nieuwe Gids, waarvan Netscher redacteur was; wel besprak Kloos in dit tijdschrift *Herscheppingen* (De Nieuwe Gids, dl. 32, I (1917), p. 702-715). Waar de recensie van Netscher wèl verschenen is, heb ik niet kunnen vaststellen.

231 Zie noot 213.

232 Zie noot 202.

't Is hier overigens niet ongezellig in A'dam. 's Avonds zit ik altijd in Américain, wat half vol met artiesten, en vooral halve, kwart en nog mindere fracties van artiesten zit, alsook acteurs.

Heel dikwijls zit ik er met Jaap Batavier, dien je kent, en Jan Musch, een buitengewoon aardige, eenvoudige en nobele kerel.[233] Er is langzamerhand niemand van de kunsthutspot hier dien ik niet ken, tot Rensburg toe.[234] Maar nu verlang ik weer naar buiten, naar de volkomen eenzaamheid. En als ik daar was, zou ik weer naar de stad verlangen. Zoo is het leven, of liever gezegd: zoo ben ik; dat is nog niet precies hetzelfde - het ware wel wat erg verwaand dit niet te erkennen. Waarheen zal dit jaar je zomertocht leiden, o souteneur der snol natuur? Als je eens wandelingen gingt maken in den omtrek van A'dam. Tot 1 September ben ik zeker nog hier. Dat zou ik geweldig gezellig vinden. Of heb je al andere plannen? Hoe gaat het met Toos, met Joh, en met jezelf? Ik zal nu voorlopig wel niet in Voorburg komen, althans zeker niet deze maand, want ik heb nog meerdere invitaties, en wil toch om de andere week minstens naar huis.

Nu adieu, mijn beste. Hartelijke groeten aan jelui beminde drieëenheid en geloof mij

als steeds je vriend
Jacques

61

Almeloo
9 Juni 1917

B.A.

Ons IJsel-album is vol. Hierbij de plaatjes en bons, die we over hebben: ik vermoed, dat jij ze nog wel zult kunnen gebruiken, en 't ontheft jelui meteen van de verplichting om je een diarrhee te eten aan die beroerde Verkade-koek.[235]

Verder heb ik geen nieuws. Ik zit nog steeds tot over mijn ooren in de misère. Schulden, arbeidsbeurs etc..

Heb je mijn eerste boekbespreking in het Pinksternummer v/d oude Groene gelezen? Niet, dat die overigens iets om 't lijf heeft. Ik zal er weer eens op gaan aandringen, dat de tweede, over Gossaert en jou, gauw verschijnt - in de Nieuwe Groene van de volgende week komt een anti-democratisch stukje van me; met een tegenonderschrift van Wiessing.[236]

233 Zie voor Batavier noot 224; Jan Musch (1875-1960) was een beroemd toneelspeler.

234 De dichter en prozaïst Jacques Karel Rensburg (1870-1943) stond bekend als een van de laatste bohémiens.

235 Bloem doelt op het album *De IJsel,* verzorgd door Jac. P. Thijsse met illustraties van L.W.R. Wenckebach, E. Koning en J. Voerman jr. Het kwam in 1916 uit in Zaandam en kostte - zonder plaatjes - fl. 0.75. De plaatjes werden, behalve bij de koek, ook geleverd bij beschuit en waxinelichtjes.

236 Bloem doelt op een ingezonden stuk over *Professor Bernhardi,* een toneelstuk van Arthur Schnitzler, dat overigens eerst verscheen in De Nieuwe Amsterdammer, nr. 134, 21 juli 1917, p. 3. H.P.L. Wiessing schreef er een onderschrift bij.

Hoe maken jelui het? Ik hoop goed. Het prachtige weer zal jelui wel veel goed doen.

Ik heb de vorige week allergezelligst bij Arthur [van Schendel] gelogeerd. Triebels was er ook.[237]

Nu adieu, o drei Getreuen. (Doet deze betiteling in het barbaarsche idioom jelui niet heerlijk aan). 't Beste met jelui en geloof mij

als steeds geheel je
Jacques

62

[AMSTERDAM, 8.8.1917]

Beste Aart.

Ja, wèl ben ik je al lang een brief verschuldigd. Maar 't is als steeds het oude liedje: ik heb zoo veel verplichte correspondentie dat de niet-verplichte er steeds bij inschiet.

Het bezoek hoop ik je de volgende maand te komen brengen, mèt de city-bag, waar ik bizonder veel plezier van heb, en die mij in den laatsten tijd iederen morgen naar het kantoor vergezelt, gevuld met boterhammen en boeken.

't Is zeker wel héél lang geleden sedert ik je de laatste maal schreef, want ik merkte uit je brief, dat je nog geen eens wist, dat ik met ingang van 1 Sept. mijn ontslag heb genomen, en dat is al ruim een maand geleden gebeurd. Ik kan het hier niet uithouden. Wat ik ga doen, weet ik nog niet, maar 't kan nooit beroerder zijn dan dit. Misschien dat ik je in September meer nieuws kan mededeelen.

Indien ik nog blozen kon, zou ik dat ongetwijfeld doen bij de veel te vriendelijke woorden, die je mij schreef naar aanleiding van mijn onbenullige stukje in de Groene over jou, waarin ik je maar zoo weinig recht heb laten wedervaren. Ik hoop later nog eens een uitvoeriger, groote studie over je te schrijven.[238]

Ik was erg blij verzen van je in de Beweging te zien o.a. dat prachtige: ‘Heilige Eindloosheid’ dat je me voorlas toen ik de laatste maal bij je was.[239]

- Dat gedicht van v. Eyck op Verwey vond ik niet bepaald slecht, maar toch te redeneerend. Het had iets van Verwey zelf, (niet op zijn best). Want ik ben het

237 Zie noot 223.

238 Zie voor Bloems recensie in De Groene noot 222. In De Gids besprak hij de bundel *Sint Veit en andere vertellingen,* waarin hij zich uitsprak over het wezen van de kunst van Van der Leeuw en over de vorm ervan (De Gids, dl. 84, I (1920), p. 522-527). Behalve een recensie van *Ik en mijn speelman* (De Gids, dl. 92, I (1928), p. 427-429) en van *Die van hun leven vertelden* (De Stem, dl. 14, I (1934), p. 636-637) schreef Bloem niet meer over Van der Leeuw of diens werk. Wel verscheen een algemene beschouwing over Van der Leeuw van de hand van Van Eyck: *Aart van der Leeuw's ontwikkelingsgang* (Leiding, dl. 2, II (1931), p. 70-98 en 154-166; herdrukt in *Verzameld werk V,* p. 316-366.

239 In De Beweging, dl. 13, II (1917), p. 145-148 publiceerde Van der Leeuw de volgende verzen: *Heilige eindloosheid, Als onze ziel niet zong, Rusteloos, Dankoffer* en *Aan een zwijgend dichter*. Ze zijn, behalve *Dankoffer,* opgenomen in de *Verzamelde gedichten,* p. 272-273 (onder de titel *De dichter tot de eindloosheid*), 200, 238 (onder de titel *Liefde's ongeduld*) en 195.

volkomen met je eens, dat die verzen ‘Late Lente’ zoo goed waren als hij er in langen tijd niet heeft geschreven. Het gedicht dat jij noemt, staat mij op 't oogenblik niet meer zoo helder voor den geest, maar ik vond bijv. dat kleine versje ‘al dat jonge groen’ zoo mooi, en zelfs Jany Holst, die anders zoo onbillijk tegenover Verwey pleegt te zijn, vond dit ook.[240]

Weet je dat v. Eyck uit de nieuwe Kring is? Vandaar dat vers op Verwey.[241] - Overigens moest ik tot mijn spijt constateeren, dat je de laatste greinen gezond verstand, die de oorlog je tot dusver nog liet, ook al bent kwijtgeraakt. Stel je voor: ik maak die vuile Moffen een compliment (waar ik natuurlijk niets van meen, want ik vind, dat je in dezen tijd van een dergelijk volk niets moet apprecieeren, in het heden natuurlijk niet, maar zelfs niet in het verleden) - ik zeg dus,

240 Van Eyck schreef in dezelfde aflevering van De Beweging zijn gedicht *Aan Albert Verwey* (p. 135-136; herdrukt in *Verzameld werk I,* p. 324-325); dit bevat de volgende strofe:

> ‘Maar dat ik thans mijn eigen grens aanvaarde,
> Als gij, als elk wiens innerlijk gezicht
> Tot de Eenheid dringt in 't stoflijk beeld der aarde,
> En vindt: het Al, de vormendroom van 't licht’.

Verwey antwoordde hierop in de bundel *Goden en grenzen* (1920), die een onderafdeling bevat met de titel *Van hem tot hen*. Het eerste gedicht hieruit, *De weg van taal,* is opgedragen aan Van Eyck. Verwey schrijft hierin onder meer:

> ‘Anders niet dan de uiting
> Maakt het eindloos ledig
> Tot de oneindge ontsluiting.
> Ik-die-Ik-verdedig,
> Uit u en 't zal blijken
> Dat ge uw ogen opent
> Op de ik-loze rijken,
> Die de god belette een vorm te worden
> En zichzelf te zijn in menslijke orden’.

De twee andere verzen uit *Van hem tot hen* zijn getiteld: *Als hij niet was* en *Tot de nog jeugdigen* (herdrukt in *Oorspronkelijk dichtwerk II,* p. 123-126). Verwey stelt hierin dat de taal, de uiting, de enige mogelijkheid is tot verstandhouding tussen de mensen.
Late lente is de hoofdtitel van de verzen, die Verwey publiceerde in De Beweging, dl. 13, II (1917), p. 1-14: *Meidag, Het jonge groen, Heimwee, De diepe bron, De spiegel zelf, Pinkster in 't bos, Zielsdrang, Aan de Mei-dichter* en *De boomen*. (herdrukt in *Oorspronkelijk dichtwerk II,* p. 111-122). Roland Holst zag als voornaamste bezwaar tegen Verwey's poëzie ‘Het dichten over het dichten, waardoor Verwey maar zo zelden tot dichten kwam [...]’ (Tirade, dl. 10, (1966), p. 638-640).

241 Zie voor het vers op Verwey noot 240. De nieuwe kring van C.A. Wijnschenk Dom, Pieter Talma en Henri ten Holt was voortgekomen uit de Moderne kunstkring, in 1910 opgericht door de Frans georiënteerde schilder Conrad Kickert (1882-1965), die het kubisme propageerde. Omdat een aantal leden van de Moderne kunstkring hun eigen ideeën hadden over de functie van deze kring, stichtten zij in mei 1916 De nieuwe kring. Ze namen daarbij het verenigingsorgaan, dat geredigeerd werd door Wijnschenk Dom en Talma, mee: Het Journaal van Den Nieuwen Kring (2 jaargangen, 32 afleveringen, 1 maart 1916-1/16 juni 1917; de eerste vier afleveringen onder de oude titel: Het Journaal van Den Modernen Kunstkring).

geheel om jou te plezieren, dat we niet moeten vergeten etc. (terwijl ik eigenlijk vind, dat we dat zoo spoedig mogelijk moeten vergeten, om ze, indien dat nog zou kunnen, nog meer te kunnen haten). En nu vat jij daar vlam op de woorden 'walgelijke depravatie', die toch wel het meest zachtzinnige euphemisme zijn, dat je je kunt denken, om de huidige toestand van Duitschland aan te duiden.[242] - Wat ben jij toch een allerafschuwelijkste pro-Mof! En dat alleen om een paar van die romantische flauwekulletjes die je zoo onmatig bewondert. Wat een kerel! 'Pfui!' zouden je vriendjes zeggen.[243]

Ik lees op 't oogenblik 'Wuthering Heights', dat je ongetwijfeld wel kent. Welk een ongelooflijk groot en geniaal boek.[244]

Weet je dat er van Stefan George een oorlogsgedicht uitkomt: Der Krieg.[245] Ik verheug mij er al op, hoe ook die groote dichter zal vallen over de rotheid van zijn volk; en, terwijl in de geallieerde landen de prachtigste werken ontstaan, gedoemd zal worden tot het schrijven van slechte poëzie, omdat de grond, waar hij op staat, voos is. De wraak der Muze! (Jij zult het natuurlijk wel mooi vinden.) Ik heb Arthur [van Schendel] hier verscheidene malen gesproken en ga den 25sten met hem naar Bergen. Hij is volstrekt niet zoo pro-Duitsch als jij me hebt verteld. Ook Triebels en Batavier zie ik dikwijls.[246]

Wat grappig, dat je zwemt!

Je schreef niets over Toos en Joh, ik vermoed dus dat ze het goed maken. Doe hen mijn hartelijke groeten en geloof mij

als steeds je vriend
Jacques

242 Bloem doelt hier op zijn bespreking van *Herscheppingen,* die verscheen in De Amsterdammer van 21 juli 1917. Hij schreef hierin onder meer naar aanleiding van de auteurs, die op Van der Leeuw hadden ingewerkt: 'Wat wij in dichters als Novalis, Hölderlin, Brentano, Mörike e.a. zoo bewonderen, is ten slotte: hun diepte, hun voortdurend tasten naar het uitspreken van het onuitsprekelijke. Dit is misschien wel het hoogste kenmerk van den Duitschen geest, en de walgelijke depravatie daarvan, die zich thans aan de wereld openbaart, mag ons dit niet doen vergeten'.

243 Van der Leeuw heeft zich een aantal malen uitgelaten over zijn litteraire voorkeuren; in een brief aan Verwey (22 februari 1909, aangehaald in *Aart van der Leeuw,* p. 27) schrijft hij: 'Veel leerde ik van de groote kunstenaars waarvan mij velen door U werden toegevoerd: Regnier, George, Hofmannsthal zijn mij bijzonder lief en vroeger al deedt U mij de schoonheid zien van Hooft, die mij, om zijn heerlijke, zoete taal, steeds een voorbeeld gebleven is. In Villiers, Balzac, Keats, Coleridge en Poe lees ik veel, terwijl ook de schrijvers van de "Romantische Schule" mij zeer aantrekken. Weinig boeken troffen mij zoo als "Der grüne Heinrich" van Keller'. In een gesprek met G.H. 's-Gravesande (*Sprekende schrijvers,* p. 12-15) zei Van der Leeuw zich beïnvloed te voelen door De Régnier, Goethe, de Duitse romantici (onder wie Jean Paul en Hölderlin), George, Ronsard, Chenier en Wordsworth; hij merkte in dat gesprek bovendien op dat hij graag een synthese tussen klassicisme en romantiek zou willen vinden.

244 *Wuthering Heights* van Emily Brontë (1818-1848) werd in 1847 uitgegeven onder het pseudoniem Ellis Bell.

245 *Der Krieg* verscheen in 1917 bij G. Bondi te Berlijn.

246 Zie noot 223 en 224.

Beste Aart. ik verras Jacques schrijvende aan jou. Nu kan ik niet nalaten - in letterlijken zin: tegen alle regels in - mijn beste groeten mee te zenden. Groet ook Toos en Jo, en ik hoop spoedig: tot ziens. Aty maakt het wel. Stevigen handdruk van Jan.[247]

63

Bergen
2 September 1917

Beste Aart.

Het deed mij erg veel genoegen weer eens een brief van je te ontvangen en vooral was ik blij te hooren, dat je waarschijnlijk in Egmond komt. Ik ben n.l. sinds gisteren in Bergen en denk er deze maand te blijven. Als jij nu in Egmond komt, kunnen we elkaar dikwijls zien, wandelen etc.. Wat zou dat heerlijk zijn! Zie dus bepaald, dat je in E. komt, mèt Toos en Joh. Dan heb ik ook weer eens een paar gelukkige dagen. Jany Roland Holst is hier ook, tot den 18den. Jan en Aty [Greshoff] komen hier den 16den voor een dag of twee, drie logeeren bij Veldheer.[248] Dat is dus alles heel gezellig; wees nu eens niet te bang voor een beetje drukte, maar kom tegen dien tijd. Of wil je het bepaald niet, dan na den 18den. Bovendien ben je in Egmond, en dus eigenlijk erbuiten. Ik ben de vorige week van Zaterdag tot Maandag ook hier geweest met Arthur [van Schendel] om naar het openluchtspel te gaan. Het was heel gezellig. Zondag kwam Rensburg ook, hetgeen niet weinig tot de vroolijkheid bijdroeg.[249] Wij aten met Coen Hissink en zijn vriendenkring.[250]

Op 't oogenblik is Bergen gelukkig bijna zonder vreemdelingen. 's Zomers is het hier ontzachelijk druk. Maar nu is het hier prachtig en heerlijk.

Ik heb 5 gedichten in deze aflevering v/d Gids. Overdrukjes heb ik niet laten maken, aangezien ik daarvoor moest betalen, zoodat ik je er helaas geen kan aanbieden.[251]

Ik heb gesolliciteerd naar Commies-redacteur in Deventer, *f* 1800; dus nogal mooi. Ik kan dan thuis eten. Maar uit Amsterdam weggaan vind ik wel bedonderd. 't Kan mij evenwel minder schelen omdat ik trouwplannen heb. Daarvoor ben ik hier. Mondeling meer. Ik schrik nu ik plotseling het woord ‘trouwplannen’ neerschrijf. Maar ik geloof dat het ditmaal voorgoed is.

247 Greshoff schreef deze woorden schuin in de linkermarge.

248 De graficus en kritikus J.G. Veldheer (1866-1954) was rond 1920 vooral bekend om zijn zwart-wit houtsneden, die hij in een streng lineaire stijl uitvoerde. Hij woonde afwisselend in het Gooi en in Bergen, waar hij in 1906 een boek over publiceerde: *Het dorp Bergen,* en waar hij een kleine kunsthandel hield.

249 Zie noot 234.

250 De acteur Coen Hissink stichtte met Albert van Dalsum en Eugène Gilhuys het ‘Groot toneel’, dat zich in de Plantage-schouwburg vestigde.

251 In De Gids, dl. 81, III (1917), p. 426-433 verschenen van Bloem de verzen *Doodenoffer, October, Allerzielen, De mummie* en *Lichte vensters*.

Beste Aart, als je eenigszins kunt, kom dan in Egmond. Ik heb je juist nu zoo noodig. En schrijf mij even wanneer je komt, dan kom ik je van 't station E. afhalen. Gisteren dronk ik thee bij een oom en Tante van Jany, die je ook nog wel kent, de heer en mevrouw Schieveen Borgman. Heele aardige menschen; ik heb er allergenoegelijkst zitten praten.

Het deed me erg veel genoegen te hooren, dat je de verzen van Albert Besnard gekocht hebt.[252] En dat je eindelijk den waren Baudelaire hebt ontdekt. Je gedicht op hem vind ik heel mooi, hoewel nog meer kenmerkend voor jou dan voor hem.[253]

Ik ga in de oude Groene een stukje schrijven over Besnard.[254]

Ik was ook erg blij te hooren dat jelui drieën het zoo goed maakt. Ik hoop dit spoedig persoonlijk te kunnen constateeren.

En nu adieu. Laat mij het evangelie van jelui komst te E. hooren en geloof mij met hartelijke groeten voor jelui drieën

als steeds je vriend
Jacques

64
briefkaart

Bergen-*binnen*. 9 Sept. '17
poststempel
[BERGEN N.H.] 10.IX 17.

Beste Aart. Je briefje laat me ‘dankbaar maar niet voldaan’. Ik ben n.l. zoo bang, dat je niet in Egmond zult komen of pas als ik hier vandaan weg ben. Ik blijf de geheele maand hier, maar ga met October weg. Je *moet,* hoe dan ook, in E. komen; hier hoef je niet te komen, ik zal wel de Mohammed zijn, die naar jouw bergen gaat. Maar kom jij dan ook, 't zou zoo'n unieke gelegenheid missen zijn, als je niet kwam.

Ik ben erg blij, dat je de verzen van Albert [Besnard] zoo mooi vindt, ik heb hem juist gesproken, ik kom n.l. net uit den Haag terug, waar ik gisteren heenging omdat mijn grootmoeder jarig was. - Zijn boekje is op 3 exemplaren na uitverkocht: we hebben wel succes gehad met onze propaganda.

252 Albert Besnard (1887-1966) gaf in 1917 de bundel *Sonnetten* uit. De bundel is de eerste van de vijf ‘pre-Palladium’ uitgaven; hij werd gezet uit de ‘Hollandsche Mediaeval’ van S.H. de Roos en gedrukt bij G.J. van Amerongen in Amersfoort. In 1920 zouden Bloem, Greshoff en Van Nijlen toetreden tot de redactie van de Palladium-serie. Jan van Krimpen verzorgde deze uitgave, die in een oplage van 75 exemplaren verscheen. In 1925 werd *Sonnetten* gewijzigd herdrukt in *Opstand en wroeging,* waarvoor Bloem een inleiding schreef. Zie voor het oordeel van Van Eyck over deze voorrede de *Briefwisseling Van Eyck-Van der Leeuw,* p. 57, noot 152.

253 Het is mij niet bekend dat Van der Leeuw een gedicht over Baudelaire geschreven heeft of een vers aan hem heeft opgedragen.

254 Bloems bespreking van de poëzie van Besnard verscheen niet in De Amsterdammer, maar in De Gids, dl. 87, IV (1923), p. 172-174; een groot deel van deze recensie nam hij over in de in noot 252 genoemde voorrede bij *Opstand en wroeging*.

Nu adieu, ik *reken* op je deze maand, 't zou me een *geweldige* teleurstelling zijn als je niet kwam. Hart. gr. ook aan Toos en Joh

van je
Jacques

65

Bergen
18 September 1917

Beste Aart.

Hartelijk dank voor het briefje, dat ik gisteren van je kreeg. Ik ben erg blij, dat de dag hier en die daarvoor je zoo goed bevallen zijn. Je groeten heb ik overgebracht; het deed me veel genoegen, dat R[oland] H[olst] en G[reshoff] een aangenamen indruk hebben gemaakt: Wat zij over jou hebben gezegd, durf ik je waarlijk niet over te brieven, om je niet te doen blozen van verwaandheid; maar 't is wel de meest schitterende logenstraffing van je waan, dat je niet geschikt zoudt zijn voor de omgang met menschen. Met menschen bedoel ik, niet met bruten; dat zou je misschien minder goed lukken dan een ander, maar wat zegt dat au fond?

- Gisteren arriveerde hier M. Nijhoff, die bij Holst logeert tot morgen. Was dit op zichzelf reeds aangenaam, dit was het dubbel omdat hij misschien een buitengewoon geschikte, zij het ook tijdelijke betrekking voor mij heeft. Zijn vader wil n.l. een register gemaakt hebben op de Nederl. Spectator, die van 1880-1907 b/d firma Nijhoff verscheen.[255] Dat is een reuzenwerk, er zijn al 2 menschen op gestrand, die het als nevenbetrekking wilden waarnemen. Er zou dan een vaste som worden uitgetrokken waar ik - héél bescheiden natuurlijk - ± 2 jaren van kon leven. Wat moet zoo'n zaak toch enorm gaan, dat er zoo iets uitsluitend gedaan kan worden, omdat de heer N. er lust in heeft, want er zit natuurlijk geen cent winst aan. - Je begrijpt, hoe dolgraag ik dit zou hebben. 't Is natuurlijk wel geen ideaal-werk, maar toch voor een snuffelaar en bibliomaan als ik geknipt; honderd maal meer als alle secretaris e.d. baantjes. En dan, ik kan wonen waar ik wil, ik ben vrij, aan geen werkuren gebonden (Frons nu het voorhoofd niet, o kenner van mijn energie en derzelven aberraties!) En dan: je begrijpt welk een introductie zoo iets is voor eventueele latere sollicitaties aan bibliotheken e.d.. Ik zou werkelijk mijn handen toeknijpen als ik het kreeg, maar het staat alles nog op losse schroeven. Misschien evenwel dat ik er de volgende week voor in den Haag moet zijn. Ik zou dan graag van die gelegenheid gebruik maken om één nacht bij jelui te komen logeeren. Zou dat gaan? Ik schrijf dan natuurlijk nog wel bijtijds, wacht dus met antwoorden maar even tot je een briefkaart van me hebt, waarin ik définitief bericht zend.

Wat Neeltje betreft, ik sta nog steeds in dat ellendige dubio. Ik weet zeker, dat

255 Er is nooit een cumulatieve index bij de Nederlandsche Spectator (1880-1907) verschenen; wel bevat elk jaardeel een ingebonden register.

ik mijn leven lang gelukkig met haar zou kunnen zijn, en tòch - de vrijheid is zoo overbegeerlijk (als je haar niet meer hebt, anders is zij verre van verlokkelijk); en iedere knappe meid ontsteekt mij weer. Wat een ellendige romantici zijn we toch allemaal nog, niettegenstaande onze z.g. 'bezinning' en 'verwijdering v/h impressionisme'.[256] Toch hoop ik de kracht te vinden mij te decideeren op haar (wat een slap zinnetje, hè; wat een kerel!)

Nu adieu, ik hoop tot de volgende week. Hart. gr. ook aan Toos en Joh,

van je vriend
Jacques

66

Bergen
29 Sept. '17

Beste Aart.

Hartelijk dank voor je woorden; er is toch niemand dan jij in zulke omstandigheden. Ik ben op 't oogenblik al heel wat sereener, ik zou bijna zeggen over mijn verdriet heen. Dat lijkt erg ongevoelig, maar ik zal je zeggen wat het is.

Den middag dat ik Neeltje vroeg, dus eergisteren maakte ik een groote wandeling - voor mijn doen althans - naar Schoorldam en terug. Op die wandeling kreeg ik een verheldering van mijn gedachten als nooit tevoren. Ik zag toen mijn leven, zooals ik het altijd min of meer duidelijk heb gevoeld, volmaakt duidelijk voor me. Hoe zal ik het zeggen? Een leven, misschien niet in wezen (want dat is onveranderlijk) maar in vorm geheel anders als tot dusver. Een leven, uiterlijk (maar ook alleen uiterlijk) geheel gelijk aan dat van een arbeider. Om te beginnen buiten, de stad schrikt mij af. Het eenvoudigste werk en de eenvoudigste omstandigheden. Juist zoo als ik Neeltje heb beziggezien in het huishouden, zoo'n vrouw moet ik hebben. Wat ellendig, dat ik zoo absoluut met mijn studie in een verkeerde richting ben verdwaald, anders werd ik tuindersknecht. Dat lijkt nu erg gek en utopistisch, als je aan me denkt, maar 't is de zuiverste waarheid en ik zou me geen oogenblik bedenken, en ik weet, dat ik er mijn heele leven lang gelukkig in zou zijn. Al dat jagen naar onbereikbare vrouwen en landen is van mij afgevallen, en ik weet zeker voorgoed, want zelfs na de ongelukkige afloop van dit geval is het niet teruggekomen. Ik weet nu wat ik doen moet. Natuurlijk zullen de oude aanvechtingen nog wel eens terugkomen, maar ik weet zeker, dat ik ze zal overwinnen. Als er ooit iets in mijn leven is, dat mij gebaat heeft, dan is het wel dit, hoe akelig het ook is afgeloopen. Wel is het moeilijk dat ideale burgermeisje te vinden, want de meesten zijn niets als gemanqueerde dames, dus nog veel erger, maar het moet te vinden zijn. Ik ben niet een ander, maar toch een beter mensch geworden. (Mijn handschrift is er, tusschen 2 haakjes, nog niet beter op

256 Bloem citeert hier twee kernbegrippen van De Beweging; Verwey schreef hierover uitvoerig in zijn bijdrage aan het debat over de retoriek, *De richting van de hedendaagsche poëzie* (zie noot 40).

geworden, ik hoop, dat je dit gekrabbel zult kunnen ontcijferen).

Bij je komen kan ik helaas niet, want ik moet Maandag naar huis. Mijn zuster is n.l. - ik vertel je dit onder de *grootste* geheimhouding - geëngageerd met een jongen v.d. Meulen [?] uit Hilversum. Ik ken hem niet, en ben er zeer benieuwd naar, ik hoop van ganscher harte, dat zij een goede keus heeft gedaan, en vertrouw er, haar kennende, trouwens wel op.

Zoo juist ontvang ik bericht, dat men misschien een baantje voor mij heeft als adjunct-Secretaris v/d Scheepvaartsmaatschappij te Amsterdam. 't Geeft *f* 1800, dus als ik het krijgen kan, moet ik het wel accepteeren, maar ik vind het afschuwelijk. Juist nu ik zoo iets geheel anders wilde. Het lot is toch duivelsch. De eenige mogelijke redding is nog Nijhoff. Ik kreeg eergisteravond een briefje, dat het nog niet gedecideerd was. Ik had het al opgegeven, omdat ik er niets meer van hoorde, maar er is dus nog hoop, hoewel waarschijnlijk niet meer. Mocht dat evenwel doorgaan, dan moet ik er natuurlijk voor naar den Haag gaan en kom dan dolgraag bij jelui logeeren. God, wat zou dat een verademing zijn. Ik word dol bij 't idée, dat ik het niet krijg - en toch is dat al zoo goed als zeker. Enfin, er is niets aan te doen. Je hoort eventueel wel weer van me.

En nu adieu. Hart. gr. voor jelui drieën en nogmaals dank voor je brief.

je Jacques

67

Almeloo 19 October 1917

Beste Aart

Ik was weer erg blij met je brief, zooals altijd. Ik heb je al zoo dikwijls verteld van de opbeurende invloed van je epistels, dat ik dat niet meer hoef te herhalen. En opbeuring behoef ik altijd zeer, en nu zeker niet minder dan anders. Mijn omstandigheden zijn weer uiterst moeilijk. Ik zit hier zonder betrekking en zonder een cent op zak. Ik kan geen eens naar Arthur [van Schendel] gaan, welke logeerpartij al zoo lang beklonken is, omdat ik de reis en de fooi niet kan betalen. Verder steeds huiselijke onaangenaamheden, omdat mijn vader 't maar niet verkroppen kan, dat ik die betrekking in Amsterdam heb laten varen. Niet dat ik natuurlijk au fond niet wel met hem zou zijn, daar is tusschen mijn ouders en mij nooit of te nimmer sprake van. Maar hij zit zelf geldelijk ook zoo krap, dus is het hem alleszins te vergeven als hij eens onbillijk is. Ondertusschen ben ik de dupe, en is mijn verblijf hier niet onvermengd aangenaam, nog daargelaten het feit, dat Almeloo geen Parijs is. Ik ben nu maar aan 't lezen geslagen. Maar boeken zijn voor mij nooit troosters. Als ik gelukkig ben (maar dat ben ik niet vaak) kan ik goed lezen, maar ben ik dat niet, dan vermogen zij mij niet af te leiden; dan ben ik steeds veel te veel met mijzelf bezig. Ik lees nu afwisselend Balzac en Frank Rozelaar van van Deyssel, dat ik geen boek vind om achter elkaar uit te lezen. Een bewonderenswaardig werk overigens, dat F.R., maar hoe zielig.[257] Van

257 *Het leven van Frank Rozelaar* verscheen ten dele in 1911; pas in 1956 zou Harry G.M. Prick een volledige editie bezorgen.

Balzac las ik le père Goriot, dat ik heel interessant vond, maar toch wel erg verouderd-romantisch, hoewel toch mooi. Nu ben ik bezig aan La peau de chagrin, dat jij me indertijd hebt aangeraden. Het begin vind ik wel ontzettend langdradig, maar ik geloof, dat het nu interessanter wordt.[258]

Mijn betrekking aan de Scheepvaart M^{ij} is verkeken, dankzij de referentie v/d Directeur v/d Arbeidsbeurs. Ik vrees dat die schoft me nog leelijke parten zal spelen, voor andere dingen heb ik evenwel zeer goede Kruiwagens, dus ik zal hier of daar wel terecht komen, en of je per slot van rekening door de kat gekrabd of door de hond gebeten wordt, maakt bitter weinig verschil: alle betrekkingen zijn beroerd. - Misschien kom ik nog wel eens in den Haag terecht, en, hoe walgelijk ik die stad ook vind, zal de nabijheid van Voorburg mij dan een lichtpunt zijn als maar weinige in mijn leven.

Wat overigens mijn arbeiders-neigingen zijn, die onderschat je ten enenmale. Daar is nu niets romantisch aan, en zeker geen verkeerde, geïdealiseerde voorstelling v/h arbeidersbestaan. Ik meen dit zoo nuchter en zoo echt, dat - ik geen eens zal trachten, ze te verwerkelijken. Je zult wel inzien, dat dit geen paradox is, maar een uiting v/d hoogste ernst. Ik weet maar al te goed, dat ik op mijn leeftijd mijn leven niet meer kan veranderen, en wil mij niet aan bij voorbaat gedoemde proefnemingen wagen. Toch zal ik, zij het ook minder volmaakt, mijn leven wel op die manier inrichten.

Vanavond liep ik op straat, en kwam opeens het meisje, waarvan ik je schreef, toen ik pas hier woonde, en die toen nog op school ging, tegen. Zij werkt nu zeker op een fabriek. Zoo iets is altijd een wonderlijke sensatie. Ik was toch blij haar weer eens te zien. Ik heb haar trouwens later nog wel eens gezien, maar nu in een heelen tijd niet meer.

Ik ga in Amersfoort een literatuurcursus geven bij Jooske van den Brandeler.[259] Ik vraag er evenwel nog geen geld voor, omdat ik het nog nooit heb gedaan, later evenwel misschien wel. Wel krijg ik natuurlijk mijn reiskosten vergoed.

Bij jou komen zal wel heelemaal niet gaan, hoe graag, hoe dolgraag ik het ook zou willen. Tenzij ik eens voor een sollicitatie in den Haag zou moeten zijn; dan kom ik vast en zeker. - Nu adieu, heel, heel veel liefs voor jelui 3ën van

je vriend
Jacques

258 Balzac bracht *Le père Goriot* (1834-1835) en *La peau de chagrin* (1831) met de rest van zijn omvangrijk oeuvre samen onder de gemeenschappelijke noemer *Etudes sociales*. Het samenbindende principe is de opvatting dat mensen ondergebracht kunnen worden in sociale soorten, die gezien worden als door aanwijsbare factoren bepaalde varianten op het ene menselijke grondpatroon. *Le père Goriot* behoort tot de *Etudes de moeurs, La peau de chagrin* tot de *Etudes psychologiques*.

259 Jooske van den Brandeler-den Beer Poortugael publiceerde poëzie in De Beweging; zie noot 76.

68

[Almelo, den] 20 November 1917[260]

Beste Aart.

Eindelijk zal ik je dan toch eens hartelijk komen bedanken voor den gezelligen brief, dien ik op mijn nieuwe kamer vond liggen toen ik daar bij het begin van deze maand en nieuwe functie arriveerde, en die mij, als steeds je brieven doen, uiterst weldadig aandeed. Voordat ik nog zelfs de enveloppe van een van je brieven heb opengescheurd, ben ik al veranderd, is heel mijn tegenwoordig bestaan van mij afgevallen en de toekomst niet benauwend meer, geen geldschulden en gemeentesecretariën bestaan er meer voor me, maar alleen gewillige meisjes en kamers vol boeken. Beminnelijke toovenaar, ik hoop dat ik je in mijn latere leven dicht bij me zal hebben, want, nuchter beschouwd, ik vrees, dat ik je nog héél dikwijls noodig zal hebben.

Overmatig veel nieuws heb ik natuurlijk niet. Het is hier op de Secretarie wel uit te houden, desnoods - en dat is het allermeeste wat je van 99% van de baantjes kunt zeggen. Alleen heb ik direct weer pech gehad. De gewone kantooruren zijn hier n.l. van 9-1 en van half 3-half 6; maar met het oog op de vuur- en lichtbesparing zijn ze juist met het begin van deze maand veranderd in van 9-4 aan een stuk, net als ik in Amsterdam had, en daar zoo beroerd vond. Immers, of ik nu om 4 uur of om half 6 vrij ben, dat kan me niet veel schelen, waar de geheele dag, vooral 's winters, dan toch al voorbij is. Maar het breekt den dag zoo allerplezierigst, als je anderhalf uur 's middags vrij hebt, en 7 uren achter elkaar zijn zoo'n verbazend lange ruk. Enfin, 't is maar gedurende den winter, en zoo mogelijk wordt het zelfs nog eerder opgeheven, waar ik vurig op hoop.

[N.B. Het volgende is *absoluut geheim!*]

Over hoop gesproken, je weet dat die het is, die leven doet. Dit spreekwoord is volmaakt juist, tenminste onder zekere omstandigheden - zoodanige, als waaronder ik mijn heele leven heb gezucht. Gelukkig heeft die hoop mij ook vrijwel nooit ontbroken (waarin zij merkwaardig alleen staat). En ook thans heb ik weer een stroohalm, waar ik mij aan vastklamp, maar deze is zoo zwak, dat ze nauwelijks den naam van een grasprietje mag dragen. Evenwel steun ik er alweer op, alsof het een eik was. 't Is n.l. de kans om bij de firma Burgersdijk en Niermans in Leiden te komen, je kent die natuurlijk wel, de boeken auctionnairs en antiquairs, analoog aan Martinus Nijhoff, hoewel natuurlijk niet zoo groot. Maar toch een heel mooie en solide zaak. Ik hoef aan jou niet te zeggen, beste Aart, hoezeer zooiets voor mij geknipt zou zijn: Je kent me genoeg om te weten, dat dat een oplossing voor mijn bestaan zou zijn, als geen ander. Maar er is hier zelfs van ‘kans’ nog geen sprake, ik weet geen eens of er wat is, 't is alleen dit: een kennis van mij en van de firmanten vertelde mij, dat de zaken gereörganiseerd gaan worden, en een van de firmanten uittreedt, en vroeg mij toen, of dat niets voor mij

260 In potlood is hier met een andere hand bijgeschreven: *groote straat 21;* op dit adres woonde Bloem op kamers in Almelo. Hij was daar sinds kort werkzaam als ambtenaar op de gemeentesecretarie.

zou zijn. Dat is alles, je ziet het: nog minder dan vaag. Maar middelerwijl leef ik weer een paar dagen.

Misschien laat ik wel een vraag uit je brief onbeäntwoord, ik heb dien hier niet bij me. Ik herinner me alleen nog je beschouwingen over Verhaeren en Hugo, waarin ik het au fond misschien wel, maar zeker niet tot in zijn uitersten met je eens ben. Zeker Verhaeren is niet zoo'n groot dichter als Hugo, maar dat heeft uitsluitend een chronologische oorzaak. Zoo is iedere volger altijd minder groot dan zijn voorganger, tenzij hij zelf weer een voorganger wordt. Dat dit Verhaeren geheel gelukt is, zou ik niet durven beweeren, maar voor een deel toch wel. En van rhetoriek gesproken, ik ken in alle literaturen van alle tijden en volkeren - dit is een van de weinige dingen, die ik zeker weet, geen dichter, die, als hij niet subliem is, zoo ondragelijk-leelijk, zoo onuitstaanbaar-rhetorisch - en welk een rhetoriek! - is als Hugo. Ik zal niet zeggen, dat ik al zijn verzen ken, maar toch een groot deel ervan, en 't is mij een raadsel, hoe jij van eenige bundel van Hugo kunt zeggen, dat zij ‘bijna geheel prachtig’ is. Want dat is juist het typische van Hugo, dat je in iedere bundel een paar gedichten vind, die tot het hoogste behooren wat ik ken, en dan de heele rest, honderden en duizenden regels lang, absoluut onleesbaar, smakeloos, rhetorisch en ergerlijk. Maar wat dat allermooiste uit zijn werk betreft, in de bewondering daarvoor ontmoet je mij. Vandaar dat ik zeide, au fond misschien wel met je beschouwingen in te kunnen stemmen.[261]

En nu eindig ik eens, mijn beste. Laat bij gelegenheid maar eens wat van je hooren, dat vind ik altijd zoo heerlijk. Groet Toos en Joh hartelijk van me, ik schrijf nooit speciaal aan hen, omdat al mijn brieven aan jou toch ook voor hen bestemd zijn, en ik het zoo ongezellig vind aan een meervoudigen persoon te schrijven - maar ze weten wel dat het even goed gemeend is, - en geloof mij,

als steeds je
Jacques

69

[Almelo, den] 27 Nov. '17

B.A.

Wel bedankt voor de toezending van de boeken. En dan nog wel in een kistje, dat is in den tegenwoordigen tijd een koninklijke gave. Ik heb me dan ook gehaast het in de kachel te stoppen, zoodat ik mij, die me reeds zoo dikwijls aan je vriendschap heb gewarmd, me nu eens aan je hout dat heb gedaan.

261 In *Terugblik,* p. 31 kwam Bloem terug op de ‘veelschrijverij’ van Hugo: ‘Dichters die veel meer hebben geschreven, zelfs de allergrootsten onder hen, zooals Victor Hugo, kunnen toch eigenlijk alleen in een aanzienlijk gereduceerde bloemlezing worden genoten’. Over Verhaeren schreef Bloem in De Beweging, dl. 7, IV (1911), p. 103-112: ‘Zijn realisme heeft niets van dat wat het slechte realisme zoo ongenietbaar maakt. En dit komt door den gloed van des dichters verbeelding, die maakt, dat hij niet bij deze realiteit blijft stilstaan, maar haar doet zien en doorleven als de deelen van een grooter geheel: bosschen en heidevelden en rivieren als een deel van Vlaanderen en Vlaanderen weer als een deel der wereld, waarvan ook hij een deel is’. (het citaat op p. 107).

Heel veel nieuws heb ik je natuurlijk niet te schrijven. Er gebeurt hier niets oneentonigs. Ik zit diep in de put, in alle opzichten. Maar 't gekke is, daar kan ik nooit toe komen jou eens werkelijk over te schrijven, mijn hart eens voor je uit te storten. Waarom? Omdat er vrienden zijn, die ik nog meer vertrouw? Geenszins, ik heb maar één vriend, en die ben jij. Maar herinner je je nog wel, dat je mij eens geschreven hebt, dat de smart in jou geen stem kon vinden. Welnu, zoodanig is dat vermogen in je, dat het een soort van sfeer om je schept, en dat mijn smart in jouw aanwezigheid geen stem vindt, eigenlijk nog: van mij afvalt als ik bij je ben, en zij het ook in mindere mate, als ik je schrijf. Daarom ben jij de eenige mensch, die ik ooit ontmoet heb, die kon troosten. Want daarvoor is goede wil noch het diepste medegevoel voldoende. Het heeft er zelfs niets mee te maken. Maar het is alleen dat vermogen om iemand aan zichzelf te kunnen ontheffen, en dat is jouw domein. Daarom koester ik, zoolang ik je goed ken, het - zeer egoïstische - verlangen, dat je nog eens in dezelfde plaats zult gaan wonen als ik. Maar dan niet in Almeloo, dat mag ik je niet aandoen, want daar ging je vast en zeker dood. - Ik stuur je zooals je ziet, eenige gewenschte boeken hierbij. Kunnen ze in je taschje, dan zal ik dat doen, dan heb je dat meteen terug, anders moet je daar nog maar even mee wachten. Ik zal je zenden: de navolgende werken:

1º die twee deelen Grieksche Anthologie, die je in Bergen van me woudt meenemen;[262]
2º de complete gedichten van Angelus Silesius, die ik bij een antiquair op den kop tikte, en die echt op hun plaats zullen zijn in een zoowel mystieke als pangermanistische familie als de jouwe.[263]

En, om aan je biografische honger te voldoen

3º Romantiker Briefe, een van de weinige boeken waar nog Gundolfs eigen naam op staat.[264]
4º Agricol Perdiquier [?], waar je om gevraagd hebt.[265]
5º Het boek over Charlotte Brontë door Mrs. Gaskell.[266]

en dan 2 zeer amusante werkjes:

6º Pepys' Diary.[267]
7º Colly Cibber's apology for his life.[268]

262 Misschien is bedoeld de *Anthologia Palatina,* een in 1606 ontdekt handschrift van de *Anthologia* van Konstantinos, die onder de titel *Anthologia graeca [...]* onder meer uitgegeven werd door Paton (London enz., 1916-1918, met Engelse vertaling).
263 Angelus Silesius (1624-1677, pseudoniem van Johan Scheffler) was een Duits mystiek dichter.
264 F. Gundelfinger gaf in 1907 in Jena *Romantiker-Briefe* uit, een verzameling brieven van verschillende romantici; hij voegde hieraan een inleiding toe over de romantische school. Meestal publiceerde hij onder het pseudoniem Gundolf.
265 Ik ben er niet in geslaagd vast te stellen wie of wat Bloem hiermee op het oog heeft.
266 Elizabeth Cleghorn Gaskell (1810-1865) publiceerde in 1857 *The life of Charlotte Brontë*.
267 Het dagboek van Samuel Pepys (1633-1703), dat de periode 1659-1669 beschrijft, verscheen in 1825, nadat in 1817 het geheimschrift, waarin het geschreven was, ontcijferd was. Van der Leeuw zou over Pepys schrijven in *Die van hun leven vertelden* (1928).
268 Van de Engelse toneelschrijver, -speler en dichter Colley Cibber (1671-1757) verscheen in 1740-1756 zijn autobiografie *An apology for the life of Mr. C. Cibber, comedian*.

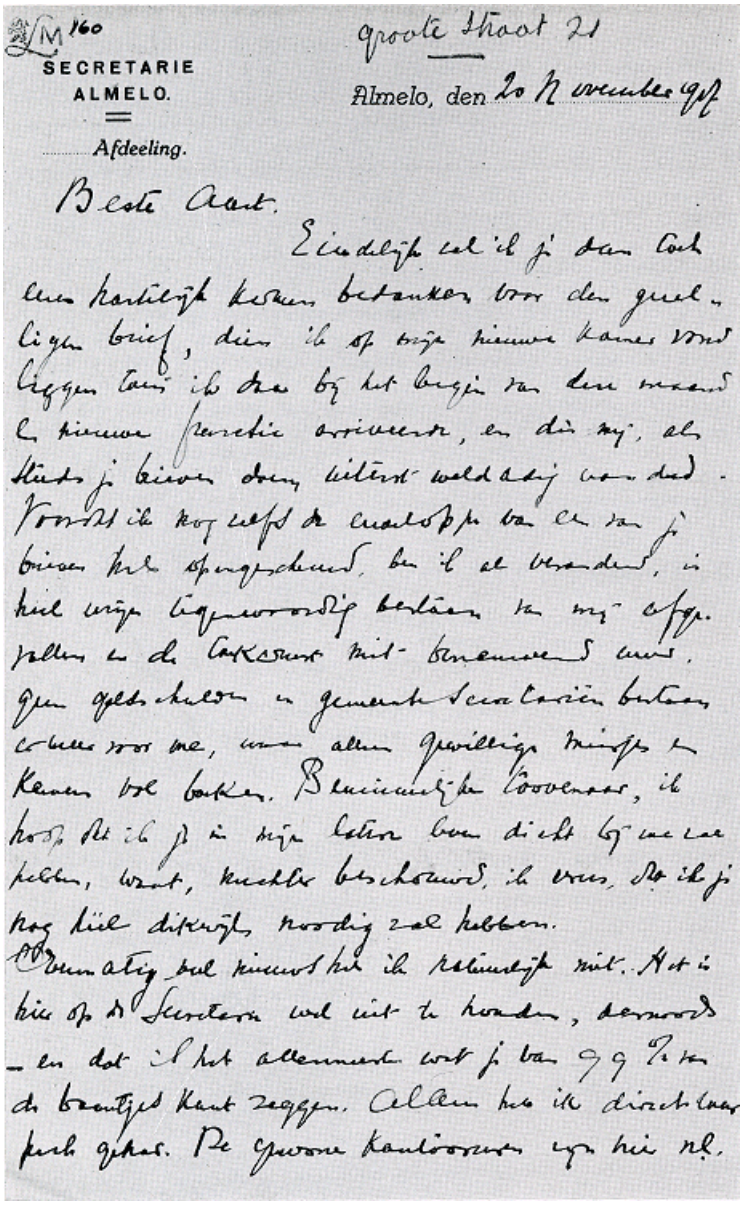
M 160
SECRETARIE
ALMELO.
Afdeeling.

groote straat 21

Almelo, den 2 November 1917

Beste Aart.

Eindelijk zal ik jij dan ook eens hartelijk kunnen bedanken voor den gezellige brief, dien ik op onze nieuwe kamer met liggen kan ik dan bij het begin van den maand een nieuwe periodie ontvangen, en dan zij, als steeds je bieven doen, uitstekend wel daaj voor doet. Vooral ik nog uiterst de cadeautjes van en van je bieven het opengeschenen, ben ik al blanden, in heel mijn eigenwoordig berlaan te mij ontspannen en de Cadeaus met-benemmend aan, geen geldschulden en gemeente-salaris-cassiën buiten schulden voor me, waar alles gezellig mingt en kamen bol bakken. Beminnelijke Cornelius, ik hoop dat ik je in mijn letter boven dicht bij me kan hebben, want, kuchlie beschouwd, ik vrees, dat ik je nog heel dikwijls noodig zal hebben.
Binnenkort zal hiervoor het ik reisuitje niet. Het is hier op de Secretarie wel niet te houden, daarvoor - en dat is het allermeeste wat je van 99 % van de bewijzen kunt zeggen. Alleen heb ik directeur persoonlijk gehad. De gewone kantoorsmens zijn hier nl.

Blad 1 van een brief van 2 juni 1917, door J.C. Bloem aan Aart van der Leeuw

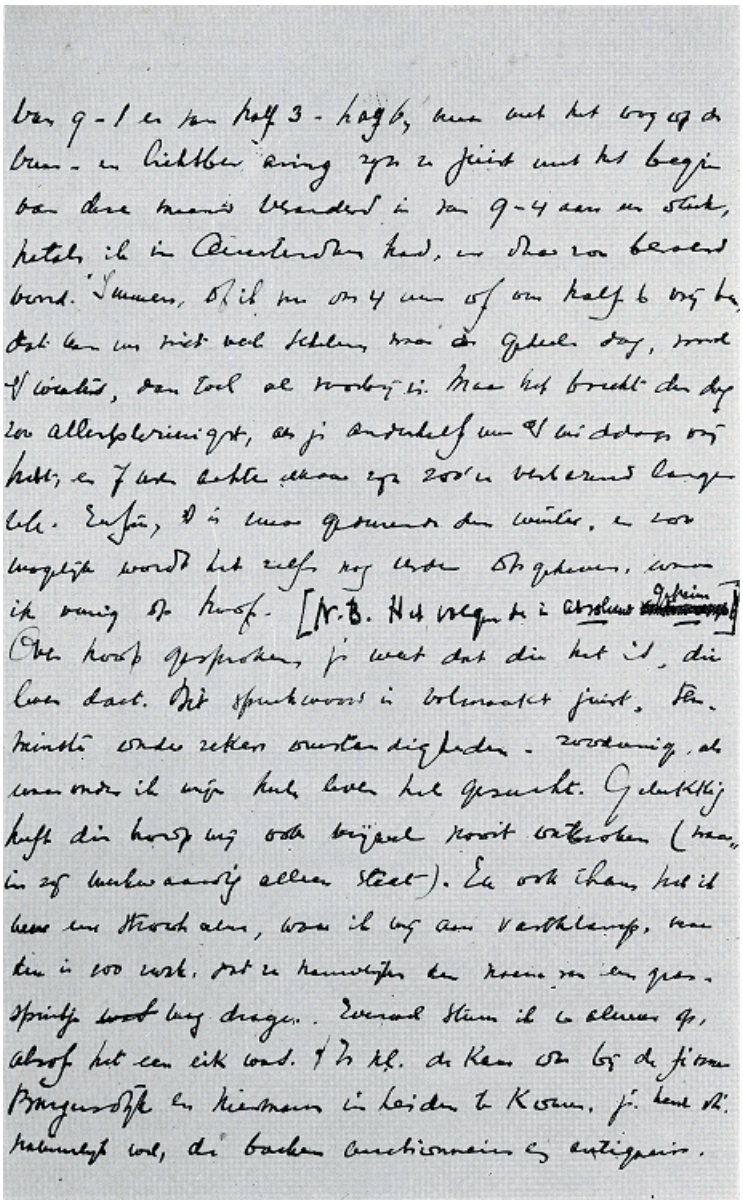

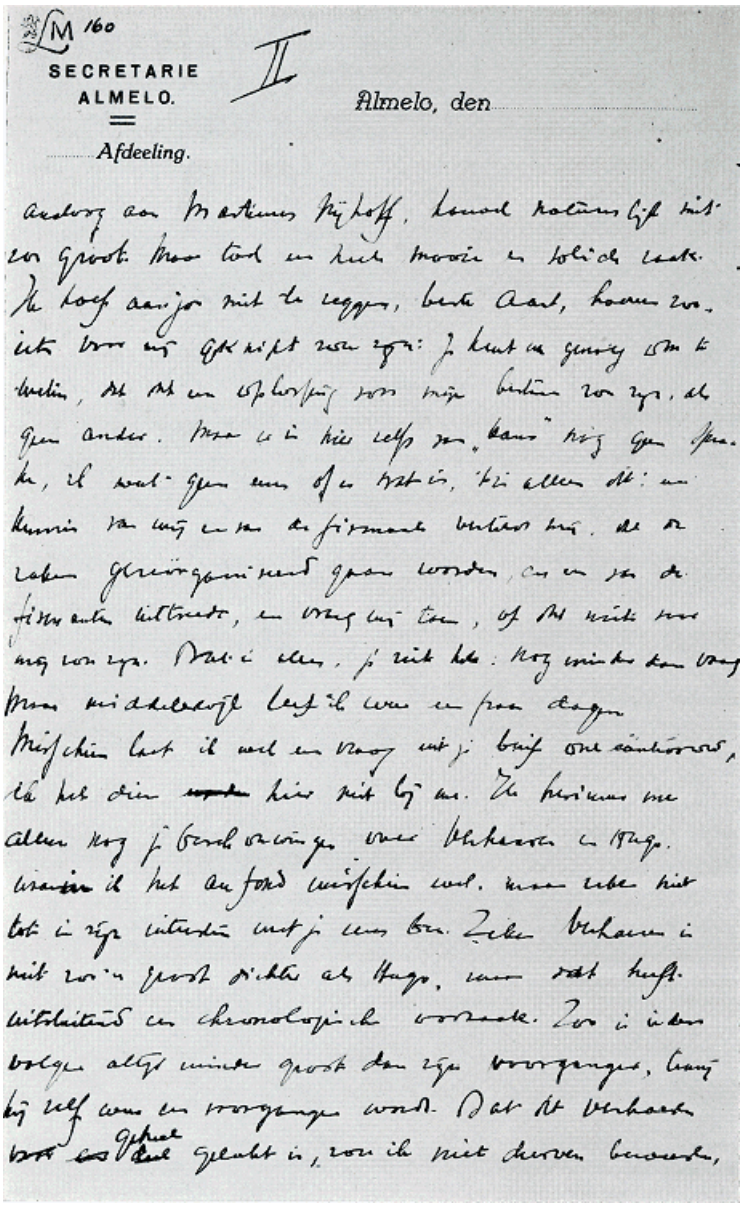

SECRETARIE
ALMELO.
=
Afdeeling.

II

Almelo, den .....

Aandoorg aan Martinus Nijhoff, Lenaal [illegible] Gist uit-
een groot Meer Lord en Lucht Mooie en Lolide Leute.
Ik Loop aan jou uit te leggen, beste Aart, hoeveel zoo-
iets voor mij Gekost heeft voor zoo: ik Leut en genoeg om te
Leven, dit dit een Gelukkig voor mijn Leven voor zoo, als
Geen ander. Maar er is hier veel van „Leven" voor Geen
Lee, ik weet Geen een of en Lete is, die alleen dit: een
Leven van mij en van de fijnmaakt Leuten hij, die de
Leben Gemeengemeend Gaan worden, en en van de
fijnmaakte Liefhebbers, en Vrij mij Een, of dit uitte voor
mij voor zoo. Dat is alles, jij ziet Lee: Nog minder dan Vrij
Meer uit dichterlijk Leef ik voor en paar dagen
Misschien Leest ik wel een Vrij uit jij brief over Eenhoorns,
Ik Lee dien [illegible] hier uit bij mij. Ik Lesi'eeus me
allen nog jij Gerdachtenis over Vlakkeeren en Hugo.
Waarom ik het aan Ford misschien wel. Maar ik Lebe niet
Lat in zijn Literatuur met jij voor Een. Zijn Vlakkeeren is
niet voor een groot dichter als Hugo, maar dat Leefst.
Literatuur en chronologisch Lo voorname. Zoo is in den
Volge altijd minder groot dan zijn voorgangers, Vrang
hij zelf voor een voorganger wordt. Dat dit Verhaal
Gehuil
voor [illegible] Leul gelukt is, voor ik niet durven beweren,

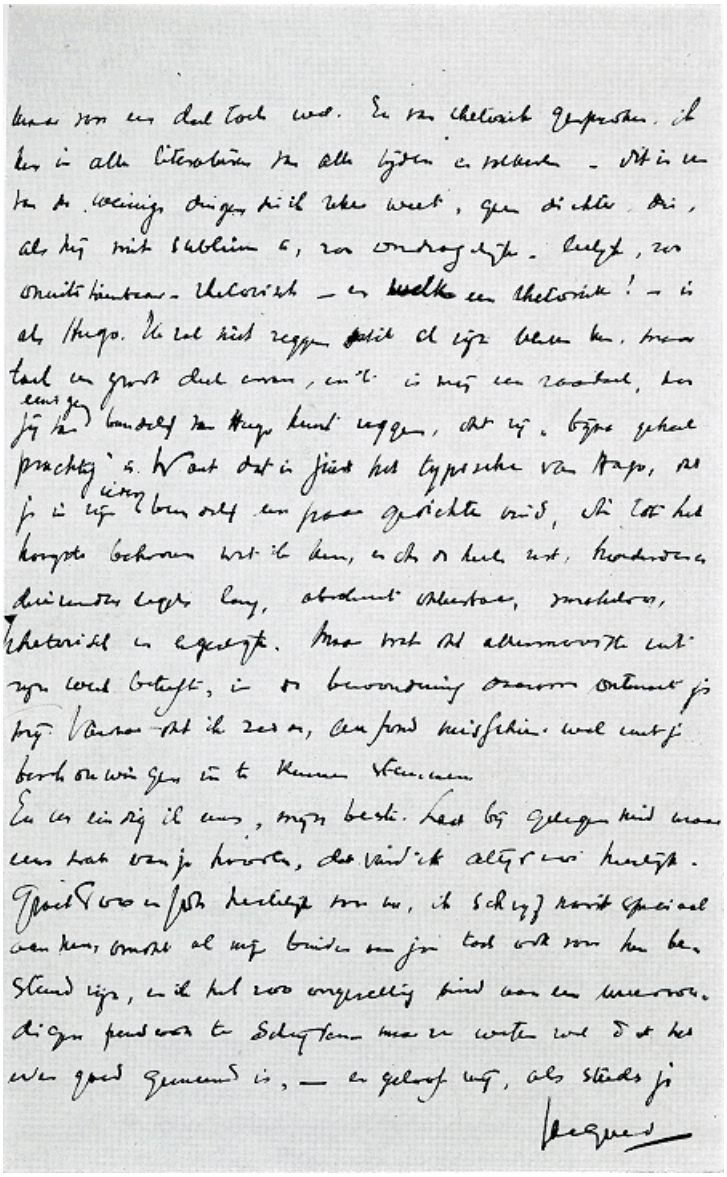

Mocht ik thuis rommelend nog meer ontdekken dan zal ik je dat ook nog sturen. Meer heb ik niet te vertellen. Wanneer zullen we elkaar weer eens zien? Groet Toos en Joh allerhartelijkst voor mij, en geloof mij

je geknauwde
ongetrouwde vriend
en vertrouwde
Jacques

70

[Almelo, den] 3 December 1917

B.A.

Zooals je uit bijgaanden brief zult bemerken, heb ik het kistje boeken in goede orde ontvangen. Dat ik je dien brief en de erin beloofde boeken niet stuurde, komt, doordat ik pakjes maken zoo'n afgrijselijk werk vind. Bovendien had ik je die boeken in je taschje willen terugsturen, maar ik geloof niet, dat dat zal gaan. Ik zal je daarom de boeken maar apart sturen, het taschje breng ik je dan wel eens.

Van oude Hollandsche biographieën ken ik eigenlijk alleen (d.w.z. van naam, ik heb ze nooit gelezen) de boeken van G. Brandt, zooals het Leven van de Ruyter, maar dat zal je waarschijnlijk niet zeer interesseeren. Maar kijk eens een catalogus van Everyman's Library in, daar staan de biographieën onder een apart hoofd gerangschikt, en er zal allicht wat van je gading onder zijn, behalve diegene die ik je zend.[269]

Mijn kamer is op 't oogenblik aan een uitdragerij gelijk, doordat al mijn boeken er over de vloer liggen. Langzamerhand eet ik mij door dien rijstebrijberg heen, en als de heele boel eenmaal opgeruimd zal zijn, zal 't er heel gezellig zijn.

Gisteren gaf ik mijn eerste literatuurles in Amersfoort bij Jooske v.d. Brandeler; 't was heel prettig.[270]

Op de Secretarie gaat het wel. 't Is er zoo goed als 't kan zijn, maar dat is voor mij nog altijd beroerd. Al word ik 80 jaar, dan wen ik mij nog niet aan die slaven-baantjes. Iederen middag als ik wegga heb ik er een tikje hoofdpijn van. Zal ik nog ooit eens een betrekking krijgen, die geen dagelijksche kwelling is?

Nu adieu. Geloof mij met hart. gr. ook aan Toos en Joh

als steeds je vriend
Jacques

269 In 1911 verscheen de door M.A. McVety en I.A. Cooper verzorgde en geannoteerde *Everyman's library;* deze catalogus bevat *the first 505 volumes of Everyman's library*.

270 Zie noot 259.

71

Almeloo
7 December 1917

Beste Aart

Ik moet je eens even mijn enthousiasme uiten. Ik ben n.l. een boek aan 't lezen, dat ik zoo ongelooflijk verrukkend vind, en dat ik, zoodra ik het uit heb, aan jou zal zenden. Je moet me dan beloven, het vóór al de andere te lezen, en mij onmiddellijk te schrijven hoe je het vindt. Ik heb het al een tijd in huis, het staat n.l. in de Nouvelle Revue Française van 1913, maar ik had het nog nooit gelezen; Jan [Greshoff] maakte mij erop attent. Het heet Le grand Meaulnes, en de schrijver is Alain Fournier. Hij is in 't begin van den oorlog 'disparu', weer een slachtoffer van je vrienden de Moffen. En welk een! Dit boek - het eenige, dat hij geschreven heeft - is van een romantiek, zooals ik niets ken, zóó echt en warm en ademend van het edelste leven, zoo vol van het menschelijkste verlangen. Het is een meesterwerk. Ik hoop er iets over te schrijven in de Beweging, als ik niet te veel beroerdigheden heb, die mij daarvan weerhouden. Ik vind het ook zoo net iets voor jou. Schrijf mij dus dadelijk hoe je het vindt.[271]

- Verder gaat het mij beroerd. Ik kan het op den Secretarie ook al niet vinden. Het is ook niet te doen, iederen dag weer aan een werk te moeten, dat me niets als verveling of hoogstens onverschilligheid inboezemt. Jij kent dat trouwens, mijn beste. Wat zou het leven met een beetje vrijheid goed kunnen zijn, en wat is het bedonderd. Altijd die zorgen, die eigenlijk gezegd de zorgen nog niet waard zijn. - Vroeger zei men, dat de dichters niet voor de wereld waren, dat is niet waar, maar 't omgekeerde wel: de wereld is niet voor de dichters.

Nu adieu. Schrijf me, als je de boeken hebt gekregen en Le grand Meaulnes gelezen. Heel veel hartelijks voor jelui 3ën van

je vriend
Jacques

72

Almeloo 25 December 1917

Beste Aart

Nog steeds heb ik je de beloofde boeken niet gezonden, maar ik zal nu beginnen met je overmorgen de afleveringen te zenden van de Nouvelle Revue Française waarin Le grand Meaulnes staat, dan kun je daar alvast mee beginnen en, als je 't uit hebt, mij schrijven, hoe je het vindt. Ik ben er nog steeds verrukt over, 't

271 *Le grand Meaulnes* van Alain-Fournier (1886-1914; pseudoniem van Henri-Alban Fournier) verscheen in 1913 in de Nouvelle Revue Française en werd in 1914 in boekvorm uitgegeven. Van der Leeuw zou op 15 oktober 1925 aan Van Eyck schrijven dat hij deze roman *magnifiek* vond (zie: *Briefwisseling Van Eyck-Van der Leeuw,* p. 71). In 1918 zond Bloem een bespreking van *Le grand Meaulnes* naar De Beweging; Verwey weigerde deze echter; het stuk is niet elders gepubliceerd.

eenige wat ik er op zou kunnen aanmerken is, dat het eind misschien wat gerekt is, maar dat is toch bijna geen bezwaar, want per slot van rekening zou ik er geen bladzijde van willen missen. Ik heb er eergisteravond een stukje over geschreven, dat ik naar de Beweging stuurde, maar ik weet niet of Verwey het wel zal opnemen, want er staan een paar ondemocratische uitingen in.[272]

De secretarie zoowel als Almeloo zelf blijven afschuwelijk, maar misschien kom ik er wel uit, hoewel ik er nog zeer sceptisch tegenover sta, want ik geloof maar nooit aan mijn geluk, voor ik het tusschen mijn vingers voel, dat is verreweg het verstandigste. Ik hoop evenwel, als altijd, en zooals ieder mensch dat zou doen. - Ik heb n.l. gesolliciteerd naar Secretaris van de Volksuniversiteit te Rotterdam en kreeg daar ook een oproeping voor. Vrijdag moet ik erheen, om mij te presenteeren aan het bestuur. 't Zou wel een ongelooflijke bof zijn als ik het kreeg. Voorzoover een baantje ooit aardig is - en dat is het nooit, want het is en blijft een slavernij - is het dat wel. En 't geeft *f* 2000. Je begrijpt dus, dat ik in spanning leef. - Ik zal je a.s. Maandag meer schrijven, als ik er geweest ben. (Zaterdag en Zondag ben ik in Amersfoort, waar ik, zooals ik je, meen ik, reeds schreef, een literatuurles geef bij Jooske van den Brandeler aan huis).[273] - En weet je wat ik het heerlijkste vindt? [sic] dat ik dan zoo dicht bij jelui ben. Als 't mag zou ik zelfs in Voorburg willen gaan wonen. Zou dat niet ongelooflijk heerlijk zijn? 't Is haast te mooi om waar te worden, ik kan niet aannemen, dat het leven nog eens zoo mild voor mij zou zijn, niettegenstaande de vele lofzangen, die ik er op heb gedicht; maar ik geloof niet, dat het zich daardoor laat paaien: 't is geen aardsche monarch. - Wat heb ik er niet vaak over gedacht en gesproken: wij beiden wonend in eenzelfde plaats; en zou 't zich nu heusch nog verwezenlijken? Laten we in elk geval maar hopen, dat is al vast weer een paar dagen meegenomen, tegenover de depressie, waarin ik meest verkeer.

Je behoeft niet bang te zijn, dat ik je van je werk zou komen afhouden, want ik zit natuurlijk overdag toch op kantoor, en zal 's avonds toch ook dikwijls thuis zitten.

Eén ding zou mij geweldig spijten: van mijn ouders weg te gaan, en nog wel zoo ver. Maar men kan nu eenmaal niet alles tegelijk hebben en bovendien, mijn ouders zullen toch ook niet hun heele leven hier blijven, en later wel in den Haag komen wonen.

Ik ben op 't oogenblik bezig aan: Le Romantisme Français, een ongelooflijk meesterwerk van critiek, waar jij het wel niet mee eens zult zijn, die van boven tot onder je ziel hebt laten doorweeken met het kwijl van je ‘blonde’, in wunder-hörner toeterende Moffen, maar dat je toch zeer gedecideerd moet lezen, als je

272 Zie noot 271.
273 Zie noot 259.

niet wilt, dat ik me voor eeuwig met je brouilleer.[274]

Hoe maak je het overigens, en hoe maken het Toos en Joh? Schrijf me dat ook eens. Maar wacht maar, totdat je verdere berichten van me hoort èn Le grand Meaulnes hebt gelezen, dan gaat dat in een moeite door.

En nu adieu. Doe mijn hartelijke groeten aan Toos en Joh en geloof mij

als steeds je vriend
Jacques

73

Almeloo 6 Januari 1918

Beste Aart

Wel bedankt voor den brief, dien ik gisteren van je ontving. - Ik ben Vrijdag een week geleden in Rotterdam geweest, maar had geen tijd om in Voorburg aan te komen, anders had ik dat natuurlijk wel gedaan. Ik heb er sindsdien evenwel niets meer van gehoord; misschien is het dus al wel verkeken, en ik weet eigenlijk niet of ik daar wel rouwig om zou zijn. De groote attractie van die betrekking was, dat ik dicht bij jelui zou zijn, wellicht in Voorburg zelf; bovendien, dat ik van de Secretarie hier verlost zijn, [sic] waar ik het niet kan vinden met den hoofdcommies. Beide dus redenen, die geheel buiten de betrekking zelve liggen, hetgeen altijd een bedenkelijk iets is. Misschien zou het baantje zijn meegevallen, misschien ook tegen. Het laatste lijkt mij - gezien mijn karakter, en de wijze, waarop ik altijd tegen over iedere betrekking, welke dan ook, sta: er in de eerste plaats de slavernij in te zien - het waarschijnlijkst.

Ik wanhoop er langzamerhand aan, nog eens een leven te krijgen, zoals ik dat zou wenschen. Er is niets, wat mij in die richting ook maar de geringste indice geeft. Ik heb van niemand iets te wachten, geld bedoel ik, en dat is voor mij onontbeerlijk. Natuurlijk kan de god uit de wolk altijd komen, en dat is mijn eenige hoop - maar daarmee mag men toch geen rekening houden. - Ik heb al jaren lang in de misère rondgeploeterd, en 't ziet er voor mij nu donkerder uit dan ooit. Ik stik in de schulden, niemand wil mij helpen, en ik verdien hier zoowat niets. Hoe ik een faillissement moet afwenden, is mij een volslagen raadsel, en toch moet ik het, tenminste voor mijn ouders. Voor mijzelf is het minder: een ongeluk meer in de eindelooze reeks. - Maar genoeg hierover.

't Deed me genoegen te hooren, dat je weer zoo aan 't werk bent. Maar 't onderwerp kan me niet bekooren, hoewel ik ervan overtuigd ben, dat jij er wel iets moois van zult maken. Maar kun je nu in de heele historie van de menschheid geen belangwekkender periode vinden, dan die van de opkomst van het Protes-

274 De dissertatie van Pierre Lasserre (zie noot 199) *Le romantisme français, essay sur la révolution dans les sentiments et dans les idées au XIXe siècle* (1907) behandelt de geschiedenis van de Franse romantiek, waarbij de revolutie en de germaanse inbreng als voornaamste invloeden aangewezen worden. Bloem zinspeelt hier op *Des knaben Wunderhorn* (1806-1808), een verzameling Duitse volksliederen uit de middeleeuwen, bewerkt door Clemens von Brentano en Achim von Arnim.

tantisme, geen aantrekkelijker figuur dan ‘le noir Luther’.[275] Heusch, ik ben geen doordraver, geen adept van de Nieuwe Kring - heb je, tusschen twee haakjes, het uitstekende stuk van v. Eyck over Talma in het laatste nummer van de Bew. gelezen?[276] - maar wat spelen je Duitsche sympathieën je toch parten, als je je bij voorkeur vermeidt [sic] in alle anarchistische bewegingen, waaruit al de ellende van den modernen tijd is voortgekomen. Ik verguis een *persoon* als Luther absoluut niet, ik weet heel goed, dat hij de drager is van iets in den menschelijken geest, dat noodig en eeuwig is - maar 't is juist van dat, wat wij in onzen tijd al zoo overmatig veel hebben, dat we er waarachtig geen behoefte aan hebben, maar wel aan het tegendeel.

(Ik herinner mij opeens je verhaal: Geboortestad, daar zat die tendenz ook al zoo duidelijk in).

Wat het lijvige boek (geen ‘stukje’) over Le Romantisme Français betreft, het is geschreven door Pierre Lasserre, en een jaar of 10 geleden voor 't eerst verschenen. Het is fel bestreden, maar de Gourmont, die persoonlijk precies het tegenovergestelde van Lasserre was, noemde het al dadelijk: la plus belle oeuvre critique depuis Taine. En het bewijst wel hoe slecht je mij (in dit opzicht) en de jongen Franschen kent - hetgeen je niet anders dan schaden kan, dat je dacht dat het een poging was om de Fransche romantiek boven de Duitsche te stellen. In geenen deele. 't Is een onontkoombaar-juiste, even scherpzinnige als bezadigde verwerping van de romantische beginselen, te beginnen bij Rousseau. Het is een boek, wat je gelezen *moet* hebben, doe het dus, en moge je er voordeel uit trekken. Lasserre is absoluut niet het type van de domme chauvinist, zie zijn meesterlijke oorlogsbrochure: Le Germanisme et l'Esprit humain, een van de beste dingen, die ik over den oorlog heb gelezen.[277]

Ik ben van de *Duitsche* romantiek juist een groot bewonderaar, maar in Frankrijk heeft zij eigenlijk alleen haar verrottende invloed ontplooid, zooder de verheven mystiek, die haar juist in Duitschland rechtvaardigde.

- Ik heb nog een boek: Aus der Chronike door von Zimmern. Heb je dat zelf soms ook? 't Is een uitgave van 1 M. 80, net als de Bücher der Rose.[278] En een

275 Het is bij een plan gebleven; Van der Leeuw heeft zijn studie over de opkomst van het protestantisme en Luther nooit voltooid.

276 In De Beweging, dl. 14, I (1918), p. 25-39 publiceerde Van Eyck zijn artikel *Over kunst en mystiek* (herdrukt in *Verzameld werk IV* , p. 21-37); zie ook nooit 241.

277 Zie noot 199 en 274 over Lasserre en noot 136 over De Gourmont.

278 *Die Zimmerische Chronik, die Familiengeschichte der Schwäbische Grafen von Zimmern* werd geschreven door Graaf Froben Christoph von Zimmern en zijn secretaris Hans Müller. De kroniek werd in de 19e eeuw ontdekt door L. Uhland; in 1869 verscheen een uitgave bezorgd door K.A. Barack, in 1931 een door P. Hermann. De uitgave die Bloem op het oog heeft is mogelijk die, welke verscheen in: K. Amrain, *Deutsche Schwankerzähler des XV. bis XVIII. Jahrhunderts* (1907), p. 77-149.
Bücher der Rose is de naam van een Duitse serie uitgaven, die 1 M. 80 per deel kostten, uitgegeven door W. Langewiessche-Brand in Ebenhaussen bei München. De serie bevatte voornamelijk uitgaven van brieven en dagboeken, onder meer van Goethe, Annette von Droste-Hülshoff, Schiller, Heine en Hebbel.

boekje met landknechtliederen uit de Insel Bücherei, dat je evenwel waarschijnlijk ook zelf hebt.[279] Zoo niet, schrijf dan maar even, dan zal ik ze je sturen met de rest.

Mijn stukje over Le grand Meaulnes heeft Verwey geweigerd. Ik zal het nu denkelijk aan Coenen sturen.[280] Je hebt gelijk, dat ik wel wat op hem lijk, maar ik mis dat strenge in zijn karakter, en lijk daardoor meer op Frantz, hoewel ik gelukkig niet zóó'n zwakkeling ben.[281] Gelukkig, zeg ik, maar misschien ten onrechte. Want daardoor mis ik ook zijn zich - totaal - weggooien in het leven, dat toch ook zijn bekoring heeft. Jany Holst zei eens, en ik ben dat volkomen met hem eens, dat wat hij in Verlaine bewonderde was, de *roekelooze* manier waarop hij zich vergooide, en dat tegenwoordig alle z.g. zwabbers het zoo kleingeestig deden. Ja, zoo is het. Niet het zich verdoen zelve is een deugd, maar de overgave, waarmee men het doet. - Maar ook dat is niet voor mij weggelegd, evenmin als het tegenovergestelde, dat nóg beter is. - Ik ben niets meer, en kan niets meer. Wat ik te zeggen had, heb ik gezegd: 't was niet slecht, maar een Ronsard ben ik toch niet geworden, zelfs geen Charles Guérin.[282] Ik geloof, dat ik mij nog wel zou kunnen vernieuwen, maar daar zijn de omstandigheden niet naar, en ik mis de kracht om die te overwinnen, gesteld dat dat kon. Ik geloof dus, dat mijn rol op het literaire tooneel is uitgespeeld. Hoogstens nog wat essays, en misschien zelfs dat nog niet eens.

Vergeef mij deze klacht, maar 't is niet anders. Heel veel liefs voor jelui 3en

van je vriend
Jacques

74

Almeloo
17 Maart 1918

Beste Aart.

Indien ik wachten moest met je te schrijven, totdat mijne levensomstandigheden zich hebben verbeterd, zou je waarschijnlijk nooit meer een brief van mij ontvangen, en dat zou ik niet graag willen. Ik ben daarom al lang van plan je eens te

279 Met de *landknechtliederen* doelt Bloem op *Lieder der Landsknechte,* hrsg. von Fritz A. Hünich, als deel 158 bij de Insel-Bücherei (1915).

280 Zie noot 271; Bloem heeft zijn bespreking òf niet aan Coenen gestuurd òf deze heeft de recensie evenals Verwey geweigerd. Groot Nederland bevat in de eerstvolgende afleveringen tenminste geen studie over *Le grand Meaulnes* van de hand van Bloem.

281 Bloem doelt hier op de hoofdpersoon uit *Le grand Meaulnes,* Franz; zie ook noot 271.

282 Charles Guérin (1873-1907) was de 'minor-poet' van de post-symbolistische periode. Sötemann wijst in *Over de dichter Bloem,* p. 20 de volgende overeenkomsten tussen de poëzie van Bloem en Guérin aan: 'Met het werk van Guérin [...] vertoont de poëzie uit *Het verlangen* opmerkelijke overeenkomsten: zowel vindt men er de bij Guérin zo duidelijke "sensibilité élégiaque" terug - de onbevredigbare hunkering, alsook de gedisciplineerde vormgeving en de behoefte het "verlangen" in een schijn van objectiviteit te kleden door gebruik te maken van legende-achtige figuren en situaties'.

schrijven, maar ik werd daarin weerhouden deels door andere drukke correspondentie, deels door de gedachte, dat ik van jou wel weer wat zou hooren (al was jij ook niet aan de beurt) en ik dan zou kunnen antwoorden, iets waar ik altijd veel gauwer toe kom dan tot uit me zelf te schrijven. Je ziet evenwel, dat ik mij vermand heb; ik heb evenwel een voorgevoel, dat deze brief er nu juist een van jou zal kruisen, zooals dat zoo vaak gebeurt. Enfin, daar is niets aan te doen. Welk een lang en onbeduidend prothalamion![283] Daar heb ik altijd een neiging voor. Misschien omdat ik zelden iets blijs heb te vertellen. Ook nu niet. Mijn toestand is nog steeds hopeloos. Ik kan maar geen geld en geen betere betrekking krijgen; het laatste heb ik noodig voor het eerste, en het eerste om aan een faillissement te ontkomen. Maar genoeg hierover; als ik aan jou schrijf wil ik me de luxe permitteeren het eens over iets anders te hebben, iets un peu sur la montagne. Bovendien, in dit overzoete begin van het voorjaar word ik bijna onverschillig tegenover mijn aardsche nooden. Vroeger maakte mij dat bijna uitsluitend verlangend naar liefde, nu ook nog wel, maar er komt hoe langer hoe sterker bij, iets wat vroeger veel vager en onbewuster was, een zich overgeven aan jeugdherinneringen. Voor mijn gevoel hooren deze twee dingen bij elkaar, al zou ik het logische verband ertusschen niet kunnen aantoonen. Wat is mijn leven mislukt, althans anders geworden dan ik had gedacht en gewild. En toch, is dit misschien een supreeme rechtvaardigheid? Ik ben n.l. zoo gelaten, als ik zelf bijna niet begrijp. Ik streef ernaar omdat ik weet, dat het goed is, dan uit innerlijke drang. [sic] (Dikwijls tenminste, een mensch verandert natuurlijk nooit zoo plotseling, en er is nog heel veel van het vroegere in mij).

- Je verzen vond ik mooi, je stuk over de duitsche romantici heb ik ingezien, maar ik zal het eens spoedig gaan lezen.[284] We hebben hier n.l. sinds de vorige week een openbare leeszaal, wat natuurlijk voor mij een heerlijk ding is met het oog op alle tijdschriften, hoewel ik niet denk, dat ik er zoo héél veel zal komen, want het is voor mij altijd zoo'n geweldig besluit, naar zoo iets heen te gaan.

- En hoe maken jelui het, geliefde trits? Kon ik jelui maar altijd in mijn nabijheid hebben, wat zon mijn leven dan veel minder wanhopig zijn! Ik zit hier zoo absoluut verstoken van dat verkeer, dat ik het allermeeste noodig heb, in deze drie-

283 Het woord *prothalamion* komt niet in klassieke woordenboeken voor, noch in litteraire poetica's. Het zou 'voorvertrek', dus hier zoiets als 'inleiding' moeten betekenen.

284 In Leven en Werken, dl. 3, I (1918), p. 24-25 publiceerde Van der Leeuw *Liedjes van den troubadour I en II*. In De Gids, dl. 82, I (1918), p. 223-229 verscheen van zijn hand *Tusschen waken en droomen*. Deze verzen zijn herdrukt in *Verzamelde gedichten,* p. 202-203 en 252-260. Er verschenen ook nog verzen van Van der Leeuw in De Beweging, dl. 14, I (1918), p. 427-432: *De elementen, De seizoenen, De planten, De dieren, Het huis, De geliefde* en *Loflied;* de laatste vijf verzen zijn herdrukt in *Verzamelde gedichten,* p. 214-218. De studie *Het Duitsche heimwee naar het zuiden* werd gepubliceerd in Groot Nederland, dl. 16, I (1918), p. 202-218 en 306-318; herdrukt in *Verspreid proza*. Hierin bespreekt Van der Leeuw een aantal Duitse romantische auteurs, die allen hun inspiratie in Italië en Griekenland zochten.

werf verdoemde achterhoek. - Van mijn sollicitatie in Rotterdam heb ik niets meer gehoord, dat is dus verkeken. Nu las ik juist in de krant, dat er te Arnhem ook een Volksuniversiteit wordt opgericht. Zou je zwager daar soms iets van weten, misschien zelfs in het bestuur zitten? Schrijf hem daar eens over, want als ze daar soms een Secretaris noodig hebben, kan hij mij eventueel steunen. Vergeet dit vooral niet, en schrijf mij dan gauw het resultaat. Het is hier op de Secretarie ook al weer donderen, vervelende chefs, en klerkenwerk te doen. Het is toch werkelijk om gek te worden, als je eens denkt aan alles, wat ik zou kunnen doen, en aan wat er van komt. En dat alleen door gebrek aan geld. Ik ben in deze beschouwingen niet consequent aan de theorieën van mijn vereerde meesters (Lasserre etc.); ik vrees, dat dit alles erg romantisch is, maar wij allen hebben dat fond zoo sterk in ons, dat anders spreken huichelen zou zijn.

Vindt je die kritische stukken van v. Eyck, die den laatsten tijd in de Beweging verschenen zijn, niet uitstekend.[285] We zijn 't er allen over eens, zelfs Jany Holst, die over 't algemeen allerminst tot zijn bewonderaars behoort. - En hoe vondt je zijn verzen in de laatste afl.? Ik vond ze een zeer groote vooruitgang, het IIde vooral.[286]

Nu adieu, mijn beste. Heel veel hartelijks ook voor Toos en Joh, vergeet niet spoedig aan je zwager te schrijven en laat mij dan ook weer eens wat van je hooren.

je vriend
Jacques

75

Almeloo
28 April 1918

Beste Aart.

Op mijn brief van een paar weken geleden, waarin ik je mijn ontslagneming meedeelde, heb ik, tot mijn groote verwondering niets gehoord. Bij anderen zou ik in zoo'n geval misschien aan onhartelijkheid of althans négligence denken, maar dat is me bij jou volslagen onmogelijk, en de eenige verklaring, die mij rest, is: dat jij of Toos zich misschien niet wel gevoelt - physiek of moreel. Ik kom daarom eens naar jelui gezondheidstoestand informeeren. Van ganscher harte hoop ik, dat mijn voorgevoelens geen waarheid zullen blijken te zijn geweest, en dat je alleen

285 In 1918 publiceerde Van Eyck een aantal kritische artikelen in De Beweging: in januari verscheen *Over kunst en mystiek* (zie noot 276). In februari besprak hij onder de titel *Lezing en herdenking* werken van Couperus, Van Genderen Stort en Scharten (p. 106-127). In maart recenseerde hij een studie over Léon Bloy en *Kriegsbrevier* van Dehmel (p. 110-116); deze bespreking is herdrukt in *Verzameld werk IV,* p. 110-116.

286 In De Beweging, dl. 14, I (1918), p. 196-202 verschenen zeven verzen van Van Eyck; het tweede van deze serie begint met de regel: ‘Achter 't gordijn de oranje najaarsboomen...’; ze zijn verspreid opgenomen in de bundel *Inkeer* en herdrukt in *Verzameld werk I,* p. 327-347.

niet geschreven hebt - omdat je er niet toe kon komen, zooals mij ook zoo dikwiils gebeurt.[286a]

Ik zit erg op 't vinkentouw. 't Is niet onmogelijk, dat ik een baantje krijg in den Haag: Secretaris v/d Directie v/e Levensverzekeringsmaatschappij. Schrik niet, bij het herdenken aan je eigen Dordtsche ellende. 't Is in zijn soort een heel vrij baantje: geen vaste kantooruren bijv.. Zoodra het gedecideerd is, schrijf ik je natuurlijk.

En dan - in Voorburg te kunnen wonen, met jou en Toos en Joh in mijn nabijheid! Dat alleen zou het beroerdste bestaan worth living maken. Je kunt misschien al eens terloops voor mij kijken, of er ergens geschikte kamers zijn. 't Zal er ook wel schreeuwend duur zijn, heel den Haag en omtrek is sinds de oorlog zoo; maar daar is nu eenmaal niets aan te doen. Ik zou beginnen op *f*150 in de maand, dat is dus nogal behoorlijk. Ik zou al dadelijk na Pinksteren moeten komen, dat is wel jammer, want ik had bij Arthur [van Schendel] willen gaan logeeren. Dien heb ik ook gevraagd, of hij niet kon bewerken, dat ik vast vertaler bij het Nederl. Tooneel kon worden (hij is zoo wel met Verkade).[287] Alleen betalen dergelijke dingen zoo slecht. Ik zou dan cursussen kunnen gaan geven, tegen betaling, zooals ik dezen winter gratis in Amersfoort heb gedaan.[288] Maar 't is alles zeer onzeker, en dat zou mij nu niets kunnen schelen, ware het niet, dat ik zoo in den beer zat. Ook is er nog altijd geen decisie gevallen, of ik bij Burgersdijk en Niermans kan komen. Dat zou après tout nog wel het beste zijn, maar dat zal dan ook wel mijn neus voorbijgaan.[289]

- Je ziet, dat ik inderdaad op het voornoemde touw zit. Enfin, in elk geval ga ik hier vandaan, dat is het voornaamste. Ik kan het hier niet uithouden; hoe dolveel ik ook van mijn ouders houd, Almeloo brengt mij in een toestand van manische depressie. Nog 3 weken, en dan zeg ik adieu, anyhow.

Ik lees op 't oogenblik Der Idiot. Wat een geweldig boek. Behalve Emily Brontë is er geen enkel prozaschrijver (ik bedoel natuurlijk romanschrijver) dien ik naast Dostojefsky kan stellen.[290]

Ik ben zelfs aan een vers begonnen, maar om ooit nog iets te kunnen scheppen moet ik hier vandaan. Als ik dan tenminste nog niet heelemaal steriel ben geworden.

286a Vermoedelijk heeft deze brief Van der Leeuw nooit bereikt; hij is immers ook niet in deze verzameling brieven overgeleverd.

287 Van Schendel had relaties met het toneel; van 1891 tot 1893 was hij leerling aan de Amsterdamse toneelschool. Hij heeft echter geen eindexamen gedaan en deed ook geen pogingen carrière te maken in het theater. Eduard Verkade (1878-1961) was goed bevriend met Van Schendel; hij zou Van Schendels toneelstuk *Pandorra* (1919) opvoeren; dit vond echter geen doorgang.

288 Zie brief 67, noot 259.

289 Zie brief 68.

290 In 1868 verscheen *De Idioot* van Dostojefski.

Nu nog iets: Welke boeken heb ik je ook weer beloofd? Schrijf mij dat eens, dan zal ik ze je sturen, of, als ik toch in V. kom, ze apart houden.

Nu adieu, mijn beste. Antwoord mij nu eens gauw betreffende jullie 3er welstand, zie eens of ik eventueel behoorlijke kamers in Voorburg zou kunnen krijgen en geloof mij met heel veel hartelijks voor jelui allen

steeds je
Jacques

76

Almeloo
7 Mei 1918

Beste Aart

Hedenmiddag kreeg ik bericht, dat ik voor een maand op proef moet komen bij de Levensverzekeringmaatschappij. Ik heb nu geschreven, dat ik 1 Juni zal komen. Ik ga dan met Pinksteren bij Arthur [van Schendel] logeeren.

Je begrijpt, dat ik heel blij ben, vooral met het oog op mijn ouders. En trouwens, wat mijzelf betreft, lijkt het mij voorzoover een baantje dragelijk is, dit het heusch nog wel. [sic] En zelfs den Haag heeft iets paradisiaque aan zich als je een half jaar in Almeloo hebt gezeten. Maar het glanspunt van alles is toch: dat ik nu weldra aan het gloeiende hart van de Voorburgsche drieëenheid zal rusten.

Maar nu zaken. Dit is jouw fort niet, geloof ik. Ik zal mij meer op Toos en Joh moeten verlaten. Willen jelui (T. en J.) eens heel serieus voor mij uitkijken naar geschikte kamers voor me in Voorburg? 't Zal wel heel moeilijk zijn, want den Haag en omstreken zijn propvol. Ik moet een flinke zitkamer hebben, anders kan ik mijn boeken niet plaatsen. En de slaapkamer moet goed frisch zijn, met een raam naar buiten. Vooral geen alkoof. - Het eten zal ook wel een groote moeilijkheid zijn. Bovendien weet ik nog heelemaal niet of ik wel op mijn kamer zal kunnen eten. Ik moet die kamer natuurlijk de eerste maal voor één maand huren (omdat ik zelf op proef ben) maar daarna natuurlijk op gewone conditie (met een maand opzeggen). Ik denk dat *f*30 wel het minimum zal zijn. Meer dan *f*40 kan ik niet betalen. Is er in Voorburg gelegenheid om goedkoop te eten?

Willen jelui eens goed voor me rondkijken, want dat zou een heele économie voor me zijn als ik niet expres naar den Haag hoef over te komen om kamers te zoeken. En - ik ben erg onbescheiden, maar dat mag voor een maal wel, niet? - willen jelui mij zoo spoedig mogelijk antwoord zenden, want gaat het in Voorburg absoluut niet dan moet in den Haag wat zien te krijgen. [sic] Maar er zal in Voorburg toch wel wat te krijgen zijn. - Jelui hebt ook wel idee, wat ik aardig vind, dat is zoo prettig. Maar wil je vooral uitkijken, dat het betrouwbare menschen zijn, want dat is het allerergste, als je dat niet treft.

Als je wat hebt, dat je geschikt lijkt, vraag dan de voorkeur en schrijf het mij dadelijk, dan schrijf ik ommegaand terug.

Bij voorbaat mijn hartelijkste dank voor de moeite.

Ik had je je taschje met de boeken willen zenden, maar er is geen sleutel op en ik durf het niet open te versturen. Ik zal nu daarom maar tot Juni wachten dan

staat mijn bibliotheek evenzeer voor je open, als mijn hart dat altijd heeft gedaan. Nu adieu, mijn beste. Ik popel naar bericht over de kamers. Nogmaals hartelijk dank, Toos en Joh, bij voorbaat. Geloof mij

je verknochte a.s. dorpsgenoot
Jacques

77

505. Keizersgracht
Amsterdam
22 Juni 1918

Beste Aart

Je bent toch morgen jarig, niet waar?[291] Hartelijk gelukgewenscht, mijn allerbeste. Laat dit maar weer een jaar zijn van de meest overdadige reeksen van meesterwerken, èn van een goede gezondheid, want dat is toch ook altijd een kapitale quaestie.

Ik vond het weer zoo heerlijk, de vorige maand eens bij jelui geweest te zijn. Wat jammer toch, dat je hier niet wat dichter in de buurt woont. Enfin, dat stellen we maar uit tot later - het later, dat nooit komt. Nu iets over mezelf. Ik heb - ofschoon ik natuurlijk niet in eigenlijken zin des woords gelukkig ben, dat scheelt nog te veel - eindelijk, na jaren, toch bepaald veel minder reden tot klagen. Dat is wel iets negatiefs, maar voor mij, die zoo jaren lang in den put heeft gezeten, toch al heel wat. In de eerste plaats gaat het met mijn moeder wat beter. Je weet, dat die met de maag sukkelde en haast niet meer at, zoodat ze zoo ontzettend vermagerde. Gelukkig gaat dat nu wat beter, en dat is voor mij het centrale punt van het leven: mijn ouders.

Wat mijn baantje betreft: vooropgesteld, dat het volmaakt onmogelijk is, dat ik één baantje niet beroerd zou vinden, is dit baantje tenminste zoo min beroerd mogelijk.[292] Mijn chef blijf ik een charmanten man vinden, en dat is een kapitaal iets. - Ook de financieele wolken zwaaien wat minder bliksems, hoewel ik nog lang niet uit de moeilijkheden ben, Kortom, er ontbreekt nog heel wat aan mijn leven - in de eerste plaats het ideale boeren- of schippersmeisje - maar het is toch wat beter geworden. En dat heb ik in geen jaren kunnen zeggen.

Een ding is jammer: mijn vader kon niet naar Castricum solliciteeren, omdat het geheel katholiek is. Hij is bij den Commissaris erover wezen spreken. Ik hoop nu maar op een andere geschikte plaats in N. Holland, maar er zijn er niet veel.

Nu nog een verzoek. Wil je die afleveringen van de N [ouvelle] R [evue] F [rançaise] waar Le grand Meaulnes in staat, sturen aan Arthur [van Schendel]? Ik was 2 weken geleden bij hem, en beloofde het hem toen. 't Lijkt me wel een boek voor hem, vindt je niet?[293]

291 Van der Leeuw is geboren op 23 juni 1876.
292 Bloem werkte sinds enige tijd als bureauchef op het gemeentelijk arbeidsbureau in Amsterdam.
293 Zie noot 271.

Nu adieu, beste Adriaan. Laat je bij gelegenheid nog eens een van die zoo hoogelijk gewaardeerde brieven op mij los? En doe je mijn hartelijke groeten aan Toos en Joh? En geloof mij

als steeds je vriend
Jacques

78

[AMSTERDAM,] 16 Januari 1919

Beste Aart

Wat ben jij toch een gelukkig mensch. Daar stuur je maar weer een heele hoop verzen, die tot de allermooiste hooren, die ik van je ken.[294] Ik weet haast niet welke ik 't beste vind, zoo prachtig zijn ze. Ik wil je er wel even voor bedanken, maar uitvoerig kan ik niet zijn. Ik heb haast geen tijd, 't is erg druk op 't bureau; en verder heb ik ook geen lust in schrijven. Ik heb altijd in den put gezeten, maar zooals nu misschien nog nooit. Alle mogelijke zorgen: amoureuze, huiselijke en financieele combineeren zich en maken, dat ik me gewoonweg opvreet van zenuwachtigheid en ellende. - En dan vraagt men nog, waarom ik nooit meer schrijf. Ik zou wel eens iemand willen zien, die dat kon in mijn omstandigheden.

't Eenige nieuws is, dat ik trachtend ben, correspondent v/d Rotterdammer in Rome te worden.[295] Ik schrijf je daarover nog wel nader.

Ik ben nog niet op mijn nieuwe kamers, maar de volgende week ga ik er heen. Als ik weer eens kan, kom ik een week-end bij jelui, om van je heerlijk rustig-makende omgeving te genieten.

Maken jelui het goed? Hartelijke groeten aan allen en geloof mij

als steeds je vriend
Jacques

79

[AMSTERDAM,] 24 Juni 1919

Beste Aart

Door een samenloop van omstandigheden was ik vanaf Zaterdag niet in staat je, althans een ietwat uitvoeriger brief, te schrijven. Het gevolg hiervan is, dat ik je nu een dag te laat met je verjaardag kom, maar alsnog een overdaad van gelukwenschen over jou en je genooten uit wil storten. Hoe gaat het er toch wel mee? Heeft er ooit wel een zoo lang stilzwijgen tusschen ons geheerscht? (En welk een heerscher!) Ik

294 Van der Leeuw had in augustus 1918 vijf verzen geschreven, die verschenen in De Gids, dl. 83, I (1919), p. 86-92 onder de hoofdtitel *Gestalten: Rhodopis, Faunus, Daphnis, Rebekka* en *Broeder Juniperus;* ze zijn herdrukt in *Verzamelde gedichten,* p. 242-251. Pas in juni 1919 zou hij weer nieuwe verzen schrijven.

295 Van Eyck was van 1914 tot 1916 correspondent voor de N.R.C. in Rome geweest. Vermoedelijk had men na Van Eyck in verband met de oorlogssituatie geen nieuwe correspondent benoemd. In 1919 werd hij opnieuw voor Rome gevraagd, maar hij weigerde.

heb niet meer geschreven omdat ik steeds hoopte je eindelijk eens iets goeds van me te kunnen meedeelen, maar er komt maar niets anders als beroerdigheid.

Het voornaamste nieuws is dit: dat ik met September van mijn kantoor verdwijnen moet. Ik heb het er niet kunnen bolwerken. Er werd bepaald een energiek iemand geeischt, en je begrijpt wel, dat ik die rol niet lang heb kunnen spelen. 't Is in zoover wel ongelukkig, had ik op een kalm bureau gezeten - zooals er genoeg ook hier zijn - dan had ik mijn baantje wel vervloekt, maar ik had er toch wel, zonder natuurlijk heel veel promotie te maken mij er doorheen geslagen. Maar hier werd, zij het dan ook niet met zooveel woorden, iemand geeischt, die ongeveer iedere middag op kantoor blijft nawerken, en dan 's avonds nog met een portefeuille met stukken naar huis gaat. Nu, je begrijpt het wel, en ook, dat ik hier wel *moest* sneven, al heb ik het zelf ook niet gewild, zooals in mijn vorige betrekkingen. - Het ergste is, dat ik het heel diep in mijn hart nog geen eens heelemaal beroerd vind. - Wat ik nu echter moet gaan doen is mij een raadsel. Weer zoo'n baantje? Weer al die ellende voor de vierde maal? Nog eens dat uitzichtlooze bestaan? Ik bedank ervoor. Nog liever verloop ik, hoewel ik in principe niets daarvoor voel. Maar 't is tenminste een soort van vrijheid.

Ik ben nog in bespreking met het Handelsblad, maar dat schiet maar niet op, evenmin als mijn Jordaansche amours.[296] Mocht er in een van tweeën een wijziging ten gunste komen, dan zal ik je dat onverwijld melden.

Maar schrijf jij mij eens, hoe jij het maakt, en hoe Toos en Joh het maken. Ik heb zoo niets van jelui gehoord, en hoe lang al niet! Ik spreek hier Labberton en zijn vrouw nog al eens.[297] Zij zijn hier tijdelijk in het huis van prof. Steinmetz.[298] Ik mag ze beiden altijd bizonder graag. Ik verlang er zóó naar, je weer eens te spreken. Ik kom eind Augustus vast eens bij jelui.

De v. Schendels zitten in Domburg. Annie is ziek geweest, en Kenny heeft een operatietje ondergaan.[299] Ik heb ze trouwens ook al in eenige maanden niet gezien. Thuis gaat het wel, alleen heeft mijn vader een wond aan zijn been, veroorzaakt door het uitglijden bij het uitstappen van een trein, die geweldig langzaam geneest. Nu adieu, beste Aart. Hartelijke groeten ook aan de overige leden van de Voorburgsche drievuldigheid

van je vriend
Jacques

80

Almelo, 19 October [19]19

Beste Aart

't Is alweer geweldig lang geleden, sinds ik de laatste maal van je gehoord heb. In mijn toestand is sindsdien wel eenige verandering gekomen, en, al is zij nog lang niet zooals het wezen moet, in elk geval is het er niet beroerder op geworden. Ik

296 Er is sprake van geweest dat Bloem als tweede correspondent voor het Handelsblad naar Londen zou gaan; I.I. Brants zat daar al als eerste correspondent.
297 Zie noot 30.
298 Bloem bedoelt Prof. S.R. Steinmetz (1862-1940), etnoloog, socioloog en sociaal geograaf, die van 1908 tot 1933 hoogleraar in de sociale geografie en etnologie was in Amsterdam.
299 Annie is Annie de Boers, de tweede vrouw van Van Schendel; Kenny is hun dochter Corine.

ben op 't oogenblik voor een paar weken thuis; voordien was ik een maand in Bergen, waarheen ik over een week weer vertrek. Ik ben daar zeer goedkoop en geschikt onderdak. Ik heb op 't oogenblik een kleine toelage van eenige vrienden, waardoor ik in elk geval het leven kan rekken, totdat ik eens iets te doen krijg, waarin ik mij werkelijk een bestaan kan scheppen, en niet, zooals tot dusver, allerlei betrekkingen, die ik om der wille van het geld accepteer, en waarin ik mij op den duur toch niet kan handhaven. Je begrijpt, dat de materiëele zijde van mijn bestaan nog wel zeer bedreigd is, maar in elk geval heb ik mijn vrijheid toch terug, en je begrijpt, hoe ik daarvan geniet. - Mijn adres in Bergen is: p/adr. Mej. Meuter, Zuidergeest. Ik blijf echter nog een week hier (d.w.z. niet in dit hôtel, daar ben ik slechts toevallig, maar bij mijn ouders) - Ik heb voor van den winter allerlei werkplannen, en hoop, die eindelijk eens te kunnen volvoeren. Jany Roland Holst is ook in Bergen, en mijn vriend Tielens, die op 't oogenblik in Egmond woont, komt er ook wonen.[300] Dat is dus heel gezellig. Misschien - maar dat is nog niet gedecideerd - krijg ik er een heel klein huisje, dat aan ten Holt behoort.[301]

Daar zou ik dan mijn boeken en meubelen onderbrengen, en meteen voor ‘werkplaats’ inrichten, en dat zou natuurlijk wel meer dan mooi zijn.

En hoe maken Toos, Joh en jij het? 't Is geweldig lang geleden sinds ik jelui heb gezien. Ik hoop toch nog eens te komen. Wanneer zal dat lang gekoesterde ideaal nu toch eens werkelijkheid worden: wij samen wonend in hetzelfde dorp. - Zoodra ik ergens gefixeerd ben, sommeer ik jelui, hoor.

Jan Greshoff is overspannen en doet een rustkuur in Haamstede (Zeeland). Verdere bizonderheden weet ik niet.

Wat zeg je toch van het ophouden van ‘de Beweging’? 't Is toch jammer, maar, eigenlijk gezegd heeft het tijdschrift niet veel reden van bestaan meer, tenzij natuurlijk voor de kritiek van Verwey, want er komen absoluut geen jongeren. Uyldert vond dat ook. Daar had ik het nog met hem over, hoe wij geen van allen hebben gegeven, wat wij beloofd hadden, maar allen door den financieelen druk, op ons uitgeoefend, geknakt zijn.[302] Een beroerde gedachte. Maar die mij toch niet al te beroerd stemt. Ik ben geloof ik, erg veranderd, in de laatste jaren, en begin de kunst eenigszins ontrouw te worden, voor - ik kan zoo moeilijk zeggen waarvoor.

300 Zie noot 213.

301 Henri Friso ten Holt (1884-1968) maakte deel uit van de Bergense schildersschool; hij was bevriend met Van Eyck, Roland Holst en Bloem.

302 Toen de Beweging in 1919 ophield te verschijnen schreven de drie redacteuren elk een slotwoord: Berlage schreef *Tot een afscheid* (p. 321-322), De Vooys nam afscheid in *Voor 't laatst* en Verwey sloot zijn werkzaamheden aan De Beweging af met *Een afscheid* (p. 323-325). Hij merkte hierin onder meer op: ‘Tijdschriften hebben juist zoo lang beteekenis als zij tot verzamelplaats dienen voor gelijkgestemde geesten’. Uyldert kwam op de oorzaak van einde van De Beweging terug in *Uit het leven van Verwey III,* p. 79: ‘Het was ook de aanmerkelijk verminderde medewerking van het jongere geslacht, en soms moest [Verwey] zich wel afvragen of de bloei der poëzie niet tot een voorlopig einde gekomen was. De oudere medewerkers waren hem, op een enkele uitzondering na, trouw gebleven, al stuurden zij soms ook bijdragen bij andere tijdschriften in’.

Ik verlang maar één ding te schrijven: een kritiek op het walgelijke moderne leven.[303]
Nu adieu, mijn beste. Laat eens spoedig wat van jelui hooren. Doe mijn heel hartelijke groeten aan Toos en Joh en geloof mij

als steeds je
Jacques

81

Bergen 16 December 1919

Beste Aart

Toen ik hier gisteren terugkwam vond ik je St. Veit.[304] Hartelijk bedankt ervoor. Nu zal ik eindelijk het eenige verhaal, dat ik nog niet van je kende, eens kunnen lezen. - Ik ben er erg blij mee. Wil je ook een Hollandsch ex. voor mij reserveeren? Ik kom het wel eens bij je aanhalen. Ik wil het bij Brandt laten binden, net als Herscheppingen en Kinderland.[305]

Het speet mij erg, te hooren, dat je het minder goed maakt. Hoewel ik mij in dezen niet als een tweeden [...] op wil werpen, en je van de eene kroeg naar de andere zou willen sleepen (à l'instar van den door jou gehuldigden Keller), geloof ik toch wel, dat je wat al te geconcentreerd leeft in het kringetje: Toos, Joh, en jezelf.[306] Ik geloof, dat het je bepaald goed zoudt doen, als je een paar goede vrienden geregeld zaagt en je wat meer aan je sfeer kondt onttrekken. Ik weet wel, dat je daarvoor jezelf geweld zoudt moeten aandoen, maar ik ben er hoe langer hoe meer van overtuigd (schrik niet van dezen de passie prekende vos!) dat een zekere weerstand in ons leven noodig is; anders komt die er toch (dat blijkt aan jou), maar op een nog veel beroerder manier. - Neem mij dit leekepreekje niet kwalijk! Ik ben een paar weken thuis geweest. Mijn vader maakte het in den laatsten tijd minder goed, hij heeft een paar aanvallen van benauwdheid gehad. Ik heb mij

303 Bloem heeft nooit een artikel speciaal over dit onderwerp geschreven, maar hij uitte zijn mening over *het walgelijke moderne leven* meermalen in andere artikelen; zo schreef hij in een bespreking van het werk van Katherine Mansfield, die dateert van 1928: 'De meeste modernen nemen van dezen tijd alleen dat, wat het meest aan de oppervlakte ligt: het lawaaiige, mechanische, verwarrende, vernederende, het Amerikanisme in een woord. Onder al dit zinnelooze uiterlijke zetten de eeuwige dingen des levens hun bestaan voort, in wezen onveranderd, zoo niet in verschijning. Deze immers kan niet anders dan den invloed ondergaan van het veranderde uiterlijke leven'. (*Verzamelde beschouwingen,* p. 204-208; het citaat op p. 204).

304 *Sint Veit en andere vertellingen* verscheen in 1919 bij de Maatschappij voor goede en goedkope lectuur te Amsterdam.

305 Tot de bekende firma op het gebied van de papierhandel, Proost en Brandt, behoorde ook een boekbinderij.

306 Van der Leeuw had grote bewondering voor de roman *Der grüne Heinrich* van Gottfried Keller (1819-1890). In Groot Nederland, dl. 17, II (1919), p. 1342-1361 wijdde hij een beschouwing aan hem, getiteld *Gottfried Keller 19 juli 1819-19 juli 1919*. Volgens Hulsker (*Aart van der Leeuw,* p. 125 ev.) is *Kinderland* geïnspireerd door deze roman. Bloem maakt hier een toespeling op de drankzucht van Keller, waarover Van der Leeuw in bovengenoemde studie schrijft: 'Door druk kroegbezoek tracht [Keller] nu zijn moeielijke situatie te vergeten, maar het lukt hem slecht'. (het citaat op p. 1346).

er allerafschuwelijkst over ongerust gemaakt. Je weet, wat het voor mij zijn zou, mijn ouders te verliezen. Gelukkig is het in zoover nogal meegevallen, dat zijn toestand geen direct gevaar oplevert. Maar hij heeft een vergrooting van het hart, en dat is iets, waarvoor je je altijd in acht moet blijven nemen. En het beroerde is nu dit: daar kan je hem niet toe krijgen. Toch heb ik een kleine hoop, dat hij met Augustus zijn ontslag zal nemen. Wij moeten n.l. dan toch verhuizen, en hopen, dat hij dan maar uit zijn betrekking zal gaan.

Te Leiden ben ik niet benoemd; maar ik heb nu iets veel beters op 't oog.[307] Op een uitgeverij. Ik las de advertentie in de Rotterdammer, en leef nu in de uiterste spanning. Zoodra ik er wat meer van weet, zal ik je schrijven.

- Je verzen in de Beweging waren prachtig (voorzoover ik verzen nog kan voelen) vooral het eerste, en Franciscus.[308] Toch een weemoedig denkbeeld, dat ons tijdschrift nu naar de bliksem is.[309] Maar wij zijn het eigenlijk allemaal ook, behalve jij en Jany. Ook je stukje over Keller heb ik met genoegen gelezen.[310] Heb je er niet een overdrukje van voor mij? Je verzen in Leven en Werken waren niet zoo belangrijk, maar je gebruikt dat tijdschrift ook weer min of meer daarvoor.[311]

Nu adieu, doe mijn hartelijke groeten aan Toos en Joh en houd je maar taai!

je Jacques

82

Almeloo, 29 Februari 1920

Beste Aart

't Is alweer een tijd geleden (December) sinds we iets van elkaar hebben gehoord. En hoe veel langer nog, dat we elkaar voor 't laatst zagen! Ik schat dat wel op 1½ jaar, precies weet ik het niet meer. Ik kan je niet zeggen, hoezeer ik dat betreur. Onder al mijn vrienden blijf jij ten slotte nummer één, voor mijn leven lang, en het spijt mij zoo, dat ik juist jou zoo weinig zie. Dit is ook alweer den schuld van den vloek van mijn leven: het gebrek aan geld. Had ik dat wat meer, dan kwam ik je wel meer opzoeken. Maar ik kom tegenwoordig nooit meer de Haagsche kanten uit, en ik ben altijd eenigszins huiverig om te vragen, bij je te komen logeeren, omdat ik weet, dat dat altijd een zekere opschudding bij je te weeg brengt, hoe gastvrij je me ook gezind bent.

Ik heb gehoord, van Jany Holst, dat je aan Colenbrander hebt geschreven, een

307 Bloem doelt hier op een betrekking bij het antiquariaat Burgersdijk & Niermans te Leiden; zie brief 68.

308 In De Beweging, dl. 15, II (1919), p. 346-352 publiceerde Van der Leeuw *De jaargetijden, De gast, De twijg, Pastorale, Lied, Franciscus, Het graan* en *De dagen;* op het laatste vers na zijn ze herdrukt in *Verzamelde gedichten,* p. 213, 235, 237, 236, 239, 241 en 240.

309 In 1919 verscheen de laatste aflevering van De Beweging.

310 Zie noot 306.

311 In Leven en Werken, dl. 4, I (1919), p. 145-146 verschenen van Van der Leeuw de verzen *Windstilte, Zwaluwzwerm* en *Regenval;* de laatste twee verzen zijn herdrukt in *Verzamelde gedichten,* p. 208 en 204.

beloofde studie over de romantiek (?) voorloopig niet te kunnen schrijven, omdat je je niet wel genoeg gevoelde.[312] Maar dat is alweer een tijdje geleden, en ik hoop dat het heerlijke, uitzonderlijk-vroege lenteweer, dat wij gehad hebben, je weer heelemaal uit de put zal hebben gehaald.

Over ‘de Gids’ gesproken: in het nummer van morgen verschijnen 3 boekbesprekingen van mij, w.o. een over St. Veit. - Je begrijpt, dat, nu Jany redacteur is geworden, alles wat je aan ‘de Gids’ wilt zenden met graagte zal worden geäccepteerd.[313]

- Nu 't een en ander over hier. Ik heb je in December natuurlijk al geschreven, dat mijn vader het minder goed maakte, doordat zijn hart niet in orde is. Weliswaar maakt hij het op 't oogenblik alleszins bevredigend, maar beter kan hij nooit meer worden, en zijn leven is van nu af aan steeds bedreigd, meer dan van een normaal mensch. - Je weet, welke de gevoelens zijn, die ik ten aanzien van mijn ouders koester, en je begrijpt dus, hoe ik mijn lieve vader niet meer kan aanzien zonder dat mijn hart wordt dichtgeknepen bij de gedachte, dat ik hem eenmaal zal moeten missen. Dat zijn van die dingen, die men altijd wel vooruit geweten heeft, maar latent, en die men pas onder zulke omstandigheden reälizeert. [sic] Je begrijpt dus, dat ik nog bedrukter dan anders leef. - Mijn vader heeft op 't oogenblik verlof, maar hij zal het burgemeesterschap er wel aan moeten geven; het is te vermoeiend voor hem, vooral met dat heen en weer reizen.

Bovendien moeten wij met Augustus uit ons huis. Ik hoop dan maar, dat wij heelemaal deze contreien zullen verlaten, en dat mijn ouders zullen gaan wonen waar ik dan ben, opdat ik hen nog zooveel mogelijk kan zien.

- Het treft allerberoerdst, dat ik nu net geen baantje heb, want ik weet, dat mijn vader dit ook vervelend vindt. Ik ben daarom weer ijverig aan 't solliciteeren, maar het zal me ditmaal niet gemakkelijk lukken, omdat ik op 't allerlaatst, den laatsten dag, dat ik op 't Arbeidsbureau was, ruzie heb gekregen met mijn chef, zoodat die geen referenties over mij wil geven, hetgeen altijd een uiterst zwak punt voor mij vormt. - Ik solliciteer op 't oogenblik voornamelijk naar 2 dingen: hoofdcommies a/h Departement van Waterstaat, en hoofdcommies ter gemeente-Secretarie te Hilversum. - Mocht het mij gelukken, het eerste te bemachtigen (maar

312 H.T. Colenbrander en A. Roland Holst maakten deel uit van de redactie van De Gids; de eerste was sinds 1916 secretaris van de redactie. Zijn plan een studie over de romantiek te schrijven voor De Gids heeft Van der Leeuw niet ten uitvoer gebracht.

313 In De Gids, dl. 84, I (1920), p. 522-530 besprak Bloem in de rubriek *Bibliographie* van Van der Leeuw *Sint Veit en andere vertellingen, Fantomen* van François Pauwels en *Het groote avontuur* van J.J. de Stoppelaar. Over het werk van Van der Leeuw schreef Bloem onder meer: ‘Men zou Van der Leeuw een natuurdichter kunnen noemen, maar men moet aan dat eenigszins vage woord dan een zeer speciale beteekenis toekennen. [...] In het grootste deel van zijn werk voltrekt zich juist de herschepping, waardoor de mensch één wordt met de natuur niet alleen, maar - en dat is het belangrijke - op *natuurlijke* wijze’. (p. 523).
Van der Leeuw publiceerde vanaf 1920 zijn verzen vrijwel uitsluitend in De Gids; natuurlijk hangt dit mede samen met het einde van De Beweging in 1919.

dat lijkt me uiterst onwaarschijnlijk, want het is een vrij 'hooge' betrekking, waar wel heel wat capabeler candidaten voor zullen komen opdagen), dan verheug ik mij er zéér op, eindelijk dicht bij jou, Toos en Joh te zijn. - Ga daarom, als je uit wandelen gaat - 't is een kleine moeite - eens even langs bij die kamer, waar ik toen haast gekomen was (in 't dorp, je weet wel, die lage kamer, met die keuken erbij) en vraag eens of die met April soms nog vrij is. Maar zeg er vooral bij, dat ik nog absoluut geen toezeggingen omtrent huren kan doen.

Ik ga de volgende week bij Jan Greshoff logeeren, die zooals je zeker wel weet, hoofdredacteur v/d Nieuwe Arnhemsche Courant is geworden.[314] Aty gaat n.l. spoedig naar 't Diaconessenhuis voor haar bevalling, en ik houd hem dan wat gezelschap. Schrijf mij dus aan dat adres: 45. Burgemeester Weertsstraat, Arnhem. En nu adieu, mijn beste. Laat eens gauw wat van je hooren, en geloof mij, met hartelijke groeten, ook aan Toos en Joh,

steeds geheel je vriend
Jacques

83

Almeloo
3 Mei 1920

Beste Aart

Wel bedankt voor den brief, dien ik eergisteren van je kreeg. Ik ben blij, dat mijn stukje over St. Veit eenigszins naar je genoegen was. Ik voel me altijd bezwaard, als ik mijn oordeel over een boek moet neerschrijven, en dat te meer naarmate ik het meer bewonder. Ik ben zeer benieuwd naar je nieuwe boek. Dat is een vervolg op Kinderland, niet waar?[315]

Van mijzelf kan ik geen goeds berichten. Ik bevind mij in een zóó perilleusen toestand als nog nooit van mijn leven. Ik kan er geen eens over schrijven. Je mag er ook met *niemand* (behalve met Toos en Joh) over spreken. Misschien loopt het nog met een sisser af. God geve het, anders ben ik voor altijd vernietigd. Ik hoop

314 Greshoff was van 1 januari 1920 tot 1 april 1923 hoofdredacteur van de Nieuwe Arnhemsche Courant, met Albert Besnard als eerste redacteur.

315 *De mythe van een jeugd,* dat in 1921 bij C.A.J. van Dishoeck te Bussum verscheen, is een vervolg op *Kinderland; Kinderland* bevat de lotgevallen, beschreven in de eerste persoon, van Willem Voogd tot zijn twaalfde jaar, terwijl *De mythe van een jeugd* in de derde persoon de daarop volgende puberteitsjaren van Rijkert beschrijft. Dit laatste werk werd niet door iedereen met enthousiasme ontvangen; zie hierover *Aart van der Leeuw,* p. 186-190 en de bibliografie in deze studie op p. 354. Ook Van der Leeuw zelf twijfelde aan de betekenis van *De mythe van een jeugd;* op 2 december 1921 schreef hij aan Verwey (aangehaald in *Aart van der Leeuw,* p. 189): 'Zelf wist ik nooit goed wat ik aan dit boek had. Ik heb het in een slechten tijd geschreven en toen ik het af had beviel het mij absoluut niet'. Tegenover 's-Gravesande zou hij zich in 1925 nog duidelijker uitdrukken (*Sprekende schrijvers,* p. 11-12): 'Het zwakste van mijn boeken lijkt me de Mythe van een Jeugd. Vorm en inhoud hebben zich daar veelal niet gevonden. In Kinderland was dit wél gebeurd'.

gauw eens bij je te komen, als het achter den rug mocht zijn. Ik kan toch wel een nacht bij Joh logeeren, niet waar?[316]

Ik had de schrijverij juist weer een beetje hervat, maar nu is alles natuurlijk weer voorbij. In de Gids van deze maand staat een kleine necrologie, die ik over Jan Danser schreef.[317]

Mijn vader is Zaterdagavond uit de Emma-kliniek teruggekeerd. Hij maakt het gelukkig goed, als hij zich nu maar wat weet te menageeren, maar dat is het juist. Sinds kort werk ik op de Griffie v/h Kantongerecht alhier. Ik heb n.l. gesolliciteerd naar griffies, te Kampen of te Veghel. 't Is een rustig baantje, en 't bevalt mij wel. Als alles tenminste niet met mij naar de bliksem gaat.

Beste Aart, ik leg je nogmaals de *meest volstrekte* geheimhouding op, zelfs over het weinige wat ik je schreef. En geloof mij met hartelijke groeten ook aan Toos en Joh

als steeds je
Jacques

84

103 b. Schiedamsche Singel
Rotterdam
13 Juni 1920

Beste Aart

Wel bedankt voor je hartelijke briefje. Neen, in Rotterdam is het niet misgeloopen, sinds de vorige week Dinsdag ben ik er.[318] Ik ben Vrijdagmiddag bij je geweest, maar helaas waren noch jij, noch Toos, noch Joh er. Misschien kom ik a.s. Zondag of Maandag nog even, maar zeker weet ik dat nog niet. Op je verjaardag zal ik tot mijn grooten spijt niet kunnen komen, aangezien ik dan in Amsterdam voor de heeren rechters zal verschijnen. Wel toevallig, niet waar? Maar geen bepaald prettig toeval.[319]

Het werk op de krant is druk en vermoeiend, hetgeen in deze omstandigheden een zegen is. Maar daarna. Ik zou zoo dolgraag mij in de eenzaamheid terugtrekken, en alleen literair werk verrichten. Dat is de eenige manier om er boven op te

316 Bloem doelt hier op zijn contact met de justitie wegens homosexuele handelingen. Deze geschiedenis heeft zich dus eerder afgespeeld dan Sötemann aanneemt (*Over de dichter Bloem,* p. 35-36).

317 In De Gids, dl. 84. II (1920), p. 334-336 schreef Bloem *In memoriam J.G. Danser;* zijn bijdrage is herdrukt in *Verzamelde beschouwingen,* p. 120-122. Van Danser verscheen in 1917 de sonnettenbundel *Ontmoetingen;* vrijwel alle daarin opgenomen verzen waren eerder in De Beweging gepubliceerd. Bloem noemt de grondtoon van Dansers verzen '[...] een van peinzenden weemoed' en stelt 'Het is kenmerkend voor dezen dichter, dat het toekomstig geluk, waarom hij in zijn verzen smeekt, dikwijls weer smart blijkt te zijn'. (p. 335).

318 Van 1 juni 1920 tot 1 september 1927 was Bloem nachtredacteur buitenland bij de N.R.C.

319 Zie noot 316.

komen, want ik heb nog teveel in me, om me door één afschuwelijk noodlottig iets te laten vernietigen. Nooit heeft mijn armoede mij nog zoo gedrukt. Het leven is wel ongelooflijk hard voor mij; om mij zóó te slaan en tegelijk het geneesmiddel voor die slag weg te nemen. Een ding troost mij, en dat is de sympathie, die ik zoo ruimschoots ondervind. - Van mijn clubgenoot v/d Meulen, die een allerminst sentimenteel iemand is, integendeel, kreeg ik een zóó hartelijken brief, dat hij me bepaald ontroerde.[320] - Maar deze dagen zijn beroerd, al ben ik ook vrij kalm. En ik zit hier zoo eenzaam, terwijl ik juist nu zoo'n behoefte aan een vertrouwde vriend heb.

Ik ben vandaag in Dordrecht bij Mees geweest, waar we je natuurlijk ook nog herdacht hebben, mede in verband met je periode van Colombinistische dwangarbeid.[321] Ook de Westertoren heb ik met attentie opgenomen. Hij woont er erg mooi, op de Nieuwe Haven. Ik vind D. trouwens heelemaal een prachtige oude stad. 't Was dat echte warme zomerweer, en een man speelde heel mooi op een occarina aan de gracht. Reint zei mij, dat hij dat alleen in 't voorjaar doet, en ik dacht aan jouw verzenmaken. - Er was zoo echt die verlief de Zondagavondstemming, met vrijende paartjes etc. en ik vond mijn leven zoo hopeloos mislukt en contrasteerend met al die gelukkige en tevreden menschen. Mijn dichterschap, dat nooit gelegenheid heeft gehad zich te ontplooien, die dagelijksche slavernij voor nog minder dan 't dagelijksch brood, en nu nog deze maatschappelijke klap. Maar eens zal alles voorbij zijn, omdat dan het leven voorbij is. Lees de laatste zin van Wuthering Heights eens over. Daar denk ik nu aan.[322]

Ik moet je namens Jan Greshoff (en mijzelf trouwens, maar ik heb op 't oogenblik

320 zie noot 61 en noot 148; de brieven van Van der Meulen zal Bloem weggegooid hebben.

321 zie noot 105; het adiectivum *Colombinistisch* is in dit verband niet duidelijk.

322 De laatste regel van *Wuthering Heights* luidt: 'I lingered round them under that benign sky; watched the moths fluttering among the heath and harebells, listened to the soft wind breathing through the grass and wondered how anyone could ever imagine unquit slumbers for the sleepers in that quiet earth'. Frappant is de overeenkomst tussen Bloems woorden in deze brief over *die gelukkige en tevreden menschen* en zijn gedicht *Feestavond,* dat hij schreef in 1907 en dat hij *à titre de curiosité* citeert in *Terugblik,* p. 14:

> 'Roode lantarens hangen in het loover
> Der boomenrijen langs de gracht en over
> Het water liggen plekken rooden schijn,
> Als uitgestorte, vurig-lichte wijn.
>
> Onder de boomen gaan gearmde paren;
> Zacht klinkt hun spreken als 't geruisch der blaren,
> Zacht is hun lachen - de avond is zoo zwoel. -
> Heel in de verte juicht kermisgejoel.
>
> Ik loop alleen langs die geluk'ge menschen,
> Verlangend, maar ik weet niet wat te wenschen...
> Ja toch: ook lachend en gearmd te gaan
> Door de avondstilte in deze luwe laan.'

waarachtig geen energie voor dergelijke dingen) vragen, een bundel gedichten van je in onze Palladium-serie te geven. De détails behandel ik mondeling wel met je; ik heb geen moed om dat alles uitvoerig te schrijven.[323]

Nu adieu, mijn beste, als ik eenigszins kan: tot spoedig. Groet Toos en Joh allerhartelijkst van me, en geloof mij

als steeds je
Jacques

85

Rotterdam
8 Juli 1920[324]

Beste Aart

Ik heb onvoorwaardelijk 3 weken gekregen, hoe vindt je zoo iets schandelijks?[325] Ik ga natuurlijk appelleeren, en het is haast ondenkbaar, dat het Hof uit even groote ploerten zou bestaan als de 5de kamer v/d rechtbank in mijn geliefde Amsterdam. Maar niettemin, welk een onbillijkheid. Geheel objectief gesproken, meende iedereen, dat het ging tusschen een geldboete of voorwaardelijk. Maar ik merkte wel, dat ik patjakkers voor mij had. Het beroerdste vind ik nog maar - dat ik absoluut geen kans zie, om mij ooit op die schoften te wreken. Maar ik zal het altijd in mijn gedachten blijven houden. Jammer, dat gedachten niet kunnen dooden, anders lagen zij op 't oogenblik al te stinken. Het ergste vind ik het voor Mama, die zich over deze zaak veel zenuwachtiger maakt dan ik. Het dichterschap maakt je in hoogste instantie onaandoenlijk voor menschelijke schurkenstreken. Maar dat heeft zij natuurlijk niet, en ik vind het zoo'n verschrikkelijke gedachte, dat ik haar dit ten slotte berokken.

Enfin, wachten is het eenige wat er aan te doen is.

Hoe maak jij het nu? Jammer, dat je Limburgsche reis zoo in 't water is gevallen. Wanneer ga je nu? Schrijf mij het eens, want ik wil je voor dien nog even komen opzoeken.

Nu adieu. Heel veel hartelijks ook voor Toos en Joh,

van je
Jacques

323 De Palladium-serie was een serie, uiteindelijk bestaande uit twintig bibliofiele uitgaven, gepubliceerd in de jaren 1920-1927, onder leiding van Jan van Krimpen. J.C. Bloem, Jan van Nijlen en Jan Greshoff. In maart 1921 was afgesproken in deze serie de bundel *Opvluchten* van Van der Leeuw op te nemen; in november 1922 bleek dat Van Krimpen zich niet aan deze afspraak wenste te houden. Uit loyaliteit met Van der Leeuw verliet Bloem toen de redaktie. *Opvluchten* verscheen tenslotte in 1922 bij C.A. Mees te Santpoort.

324 In een andere hand is in potlood bijgeschreven: *Schiedamse Singel 103b;* dit is het Rotterdamse adres van Bloem.

325 Zie noot 316; de straf is later omgezet in een voorwaardelijke.

A. Roland Holst en Martinus Nijhoff

86

Rotterdam
23 Augustus 1920

B.A.

Zoo juist ben ik uit Amsterdam terug gekomen. Het meer dan walgelijke weer heeft mijn plannen wel wat gedwarsboomd, maar de indices blijven toch gunstig. Ik kwam 's middags om 3 uur bij haar zuster, waar Sientje ook was.[326] Het weer was te slecht om uit te gaan, dus zijn wij er samen blijven eten. 's Avonds ben ik met haar en haar zuster, die ik voor haar vriendelijkheid een contra-beleefdheid wilde bewijzen (dat is voor dat milieu wel wat erg pompeus uitgedrukt, maar ik weet niet, hoe ik het anders moet zeggen) naar de bioscoop gebracht. [sic] Na afloop bracht ik hen weer naar huis (bij haar zuster n.l.) en ik had toen gelegenheid, buiten alleen afscheid van haar te nemen. Toen ik haar vroeg, waar ik haar den volgenden Zondag zou komen afhalen, zeide zij, dat ik bij haar moeder kon komen. Dat is natuurlijk een heel goed teeken, want als zij het bepaald niet wilde, zou ze mij nooit thuis laten komen, waarmee ze zich zelf alleen in de heele straat [...] in opspraak zou brengen, voor niets. Ik heb dus alle hoop, maar leef niettemin nog in angst en vrezen. Waar nu ik evenwel zoo ver met haar gevorderd ben, kan ik haar minder missen dan ooit. Zij is werkelijk onbeschrijfelijk, zoowel uiterlijk als innerlijk.

Nu adieu, mijn beste. Ik heb niet veel tijd meer. Ik kom dus Zaterdag over een week weer bij jelui. Heel veel hartelijks, ook voor Toos en Joh,

van je
Jacques

87

Rotterdam
2 September 1920

Beste Aart

Even kom ik je meedeelen, dat ik gaarne morgen bij jelui zou komen in plaats van Zaterdag, omdat ik misschien reeds dien dag naar huis ga.

Je zult mij in minder exulteerende stemming zien dan de vorige maal. Met Sientje is het heelemaal uit. Ik voel mij leeg, doelloos en moedeloos.

De toelage is ook niet *f*250, maar *f*150 in de maand. Hier had ik trouwens wel rekening mee gehouden, omdat ik het niet zeker wist, maar in elk geval is het toch niet méégevallen. Het leven heeft dus vrijwel zijn oude beroerdigheid hernomen. Behalve dan, dat ik vrijkom van een baantje, hetgeen een niet te onderschatten voordeel is, hoewel ik dat nog meer zou hebben geapprecieerd in mijn vroegeren Amsterdamschen toestand, en mijn financiëele vooruitzichten ook niet rooskleurig zijn. Het is toch wel duivelsch van het leven, dat ik, nu ik iets krijg waar ik zóó naar heb verlangd, het onder omstandigheden verkrijg, die er bijna alle fleur aan ontnemen.

326 De vanzelfsprekendheid waarmee Bloem schrijft over zijn relatie met Sientje doet vermoeden dat hij Van der Leeuw tussentijds heeft ingelicht.

Nu adieu, mijn beste, tot morgen, hoop ik. Heel veel hartelijks ook voor Toos en Joh

van je
Jacques

88

den Haag
5 October 1924

Beste Aart

Het speet mij zeer, te hooren, dat je zoo aan het sukkelen bent. Wat is dat toch ellendig, een lichaam te hebben dat in zoo flagrante tegenspraak met je innerlijk wezen staat. Aan den anderen kant bewonder ik - en ik kan het mij persoonlijk niet begrijpen, - hoezeer je dat innerlijk hebt weten vrij te houden van je persoonlijke omstandigheden. Dat moet toch een groot geluk zijn, dat aan ons lyrische jammeraars in draf den neus voorbijgaat. Wat heb ik je in een tijd niet gezien! Maar zoo gaat het. Je blijft in een zeker kringetjes hangen, en als je iemand eenmaal minder gaat zien, gaat dat minder ook steeds crescendo. Maar wees ervan overtuigd, dat mijn gevoelens onveranderd blijven. Ik verlang nog steeds naar een gelukkiger tijd voor ons beiden, voor jou wat je gezondheid, voor mij wat mijn omstandigheden betreft, waarop wij den omgang wat minder [...] kunnen hervatten, en dan onze gesprekken over literatuur en leven kunnen hervatten. - Ik heb eigenlijk ook niets nieuws te melden. Ik loop nog steeds in de tredmolen van den N[ieuwe] R[otterdamsche] C[ourant] zonder eenig uitzicht op verandering. Op het oogenblik ben ik met vacantie, die juist begonnen is. Ik ben vandaag naar Nijhoff gegaan en ga overmorgen naar Bergen bij Roland Holst. Over twee weken ben ik weer in Rotterdam terug, en als je dan in staat bent, mij te ontvangen, reken ik op een briefkaart van je.

Gelukkig dat Toos en Joh het goed maken. Met mijn moeder en zuster gaat het ook wel.[327] Doe mijn hartelijke groeten aan T. en J. en geloof mij, met de beste wenschen voor je gezondheid

steeds je
Jacques

89

Rotterdam
13 December 1927

Beste Aart

Eindelijk kom ik er toch eens toe, je een brief te schrijven, waarover ik eigenlijk al doende ben sinds ik dien brief kreeg, dien Toos mij uit jouw naam schreef. Ofschoon natuurlijk niets in dien brief positief onvriendelijk was, integendeel, heb ik toch nooit de gedachte van mij kunnen afzetten, dat daaruit van gansch

327 In 1922, na de dood van zijn vader, was Bloem verhuisd naar de Westerstraat in Rotterdam, waar hij samen met zijn moeder en zuster woonde.

veranderde gevoelens tegenover mij bleek. En dit werd nog versterkt door iets, wat mij van een anderen schrijvenden vriend niet zou zijn opgevallen als van jou, n.l. dat je mij destijds van je laatsten dichtbundel geen present-exemplaar hebt gestuurd.[328] Juist van jou meen ik daaraan een bijzondere beteekenis te moeten toekennen, immers, door je zoozeer teruggetrokken leven heb je zoo weinig goede vrienden en natuurlijk geen losse kennissen, dat jij een van de weinige auteurs ter wereld bent, wien meer present-exemplaren dan daarmee te beschenkenen ter beschikking staan. Wat dus bij een ander uit embarras du choix of nonchalance kan worden verklaard, heb ik bij jou als een positieve uiting van onvriendschappelijkheid meenen te moeten verklaren. Maar er is meer. Die brief (ik heb hem hier niet bij de hand, maar de strekking, zoo niet de woorden ervan, staat mij nog duidelijk voor den geest) was een zeer sparend gesteld, maar toch volkomen ondubbelzinnig betoog, dat wij in den laatsten tijd zoo uit elkaar waren gegaan, zoo weinig met elkaar gemeen hadden enz. en dat je mij daarom je bundel niet had gestuurd. Nu is dit een motiveering, waarbij ik mij maar niet voetstoots kan neerleggen. Immers - dat er groote verschillen in ons beider aard bestaan, dat wisten wij allebei toch waarachtig wel, maar die dateeren heusch niet van vandaag of gisteren. Wij beiden zijn altijd geweest, zooals wij geweest zijn, en dat heeft aan onze verhouding nooit iets afbreuk gedaan. Ik heb het wel eens zoo gevoeld, alsof het was, dat wij juist bij elkaar waardeerden, wat ons zelf ontbrak (met natuurlijk een ondergrond, die voor beiden gemeen was). Er moet dus iets gebeurd zijn, en wel in den laatsten tijd, waardoor ik je ongunst op mijn hals heb gehaald. Maar wat? Ik kan mij geen enkel feit bedenken, dat de aanleiding daartoe geweest zou kunnen zijn. Ik heb je den laatsten tijd erg uit het oog verloren, maar daarvan ben ik niet de aanleiding geweest, integendeel. Ik heb steeds getracht, je bij poozen te komen opzoeken, maar telkens meende je, mij wegens je gezondheidstoestand niet te kunnen ontvangen. Ik heb mij ten slotte afgevraagd - en voorshands lijkt mij dit de plausibelste verklaring - dat je mij geen bepaald feit of bepaalde feiten verwijt, maar dat je langzamerhand - 't zij dat je van mij vervreemd bent, of dat mijn wezen je minder sympathiek is geworden - minder voor mij bent gaan gevoelen. Daar is natuurlijk niets aan te doen, hoe onbeschrijflijk ik dat ook zou betreuren. Maar ik zou dan toch in elk geval graag weten, waar ik aan toe ben. Doe mijn hartelijke groeten aan Toos en Joh en geloof mij

steeds je
Jacques

90

Rotterdam
19 April 1928

Beste Aart.
Ik wilde je nog altijd even bedanken voor je briefje. Ik ben erg blij, dat mijn stuk-

328 Bloem bedoelt *Het aardsche paradijs,* dat in 1927 bij C.A. Mees in Santpoort verscheen.

je je ten slotte bevredigd heeft, al heb je er natuurlijk groote bezwaren tegen.[329] Dit heb ik mij ook nimmer ontveinsd: het kan niet anders, waar wij zoo verschillend van aard zijn. Maar ik geloof, dat dit noch aan onze vriendschap, noch aan onze waardeering behoeft te schaden, en dat is ten slotte het voornaamste.

Mag ik eens je aandacht op één, bij jou heel veelvuldig voorkomend Germanisme vestigen: *als* in plaats van *toen*.[330]

Wij gaan met 1 Juni, misschien zelfs al met half Mei hiervandaan, naar de buurt van Utrecht, waarheen weten wij nog niet, maar dat zul je t.z.t. wel hooren. Ik hoop je voordien nog goedendag te komen zeggen, als je tenminste nog in Voorburg bent. Mocht je je voornemen hebben volvoerd, en je onder behandeling van prof. Bouman hebben gesteld, laat dat dan eens even weten: ik ben er zoo buitengewoon benieuwd naar.

Nu mijn beste, ik hoop tot spoedig, en geloof mij inmiddels met heel veel hartelijks, ook voor Toos en Joh, en van Claartje.[331]

Steeds je
Jacques

91

St. Nicolaasga[332]
26 November 1929

Beste Aart

Al lang ben ik van plan geweest, je eens te schrijven. Het spijt mij zoo, dat wij, die altijd zulke goede vrienden zijn geweest, nooit meer iets van elkaar hooren en ik heb mij altijd afgevraagd, of je onjuiste vermoeden van destijds, dat ik minder voor je werk zou gevoelen, daar soms schuld aan is. Hoe het zij, ik wil toch nog weer eens een poging tot contact wagen, hopende dan van jou iets terug te hooren. In de eerste plaats dan: hoe maken jelui, Toos, Joh en jij, het? Werk je nog geregeld? En de gezondheidstoestand, hoe is die? Lees je nog veel? Ken je The House of Souls, van Arthur Machen? Zoo niet, dan moet je dat gauw eens lezen, want dat lijkt mij echt een schrijver naar je hart. Misschien dat ik het voor de Wereld-

329 Bloem heeft hier de bespreking van *Ik en mijn speelman* op het oog, die hij geschreven had voor De Gids, dl. 92, I (1928), p. 427-429. Ondanks de vele positieve woorden die Bloem aan deze roman wijdde, bemerkte hij toch ook '[...] een vaag besef van een zekere onvoldaanheid'; dit werd volgens Bloem veroorzaakt door '[...] een eigenschap, die men in het Fransch "mièvrerie" [gemaaktheid, lievigheid] noemt'. Bovendien bespeurde Bloem 'een tweede zwakheid', namelijk die van 'de monotonie der vreugde'. (de citaten op p. 428).

330 Bloem ging in de hierboven genoemde recensie ook in op de door Van der Leeuw gebruikte germanismen: 'Zelfs de kleine taalonzuiverheden, die hier en daar het voortreffelijke proza ontsieren, zijn van Duitschen oorsprong'. (het citaat op p. 429).

331 Sinds 4 november 1926 was Bloem getrouwd met Clara Eggink.

332 In het voorjaar van 1928 werd Bloem benoemd tot griffier van het kantongerecht in De Lemmer; hij zou dat blijven tot hij in 1931 benoemd werd in dezelfde functie in Breukelen. Tijdens de periode 1928-1931 vestigde hij zich met zijn gezin - in 1927 was zijn zoon Wim geboren - in Sint Nicolaasga.

Clara Eggink

bibliotheek ga vertalen, als ze het tenminste aandurven, want het is een betrekkelijk groot boek en niet voor de groote hoop.[333]

Wij maken het goed, alleen heb ik het financieel natuurlijk nogal moeilijk, omdat ik zoo'n schijntje verdien en voor een huishouden, zelfs een zoo sober als het onze, altijd nogal wat komt kijken. Over het algemeen ben ik toch erg blij met den huwelijkschen staat en mijn kleine jongen is een schat, dat kan ik gerust zeggen, want dat zou je ook zeggen, als je hem zag. Ik zou toch nog zoo graag eens met mijn vrouw en hem bij jelui komen, maar ik ben hier zoo'n afschuwelijk eind van alles weg. Dat is wel het grootste bezwaar van het wonen hier: de afstand. Vooral voor ons, die beiden zoo graag goede vrienden om ons heen zien. En verder: je bent hier zoo absoluut verstoken van alles, wat er op kunstgebied gebeurt en nu ben ik wel allerminst dol op uitgaan en mijn vrouw ook niet zoo erg, maar er zijn toch altijd wel eens interessante dingen, en daar blijft men hier altijd buiten. Ik ben dan ook alweer doende om hier weg te komen, maar ik zit hier nog pas 1½ jaar en dus vrees ik, dat het nog wel niet zoo gauw zal lukken, ook al houdt de minister, wat ik hoop en ook wel geloof, rekening met het feit, dat ik al zoo oud was, toen ik in de rechterlijke macht kwam.

Je hebt met je Speelman een mooi succes gehad en hebt er zeker ook nog wel wat aan verdiend.[334] Geef je gauw weer eens iets uit?[335] En leven je ouders en zuster nog in Apeldoorn? - Nu mijn beste, laat je eens iets van je hooren? En geloof mij intusschen met erg veel hartelijks, ook voor Toos en Joh en van Claartje,

steeds je
Jacques

92

St. Nicolaasga
6 December 1929

Beste Aart

Hartelijk dank voor je langen brief en daaropvolgende briefkaart. Ik was erg blij, te hooren, dat jelui het betrekkelijk goed maakt en dat je toch ook nog steeds schrijft. Verder bedank ik je zeer voor je inlichtingen over Machen.[336] Ik was juist van plan geweest er van Suchtelen eens over te schrijven, toen ik gisteren

333 *The house of souls* van Arthur Machen (1863-1947; pseudoniem van Arthur Llewellyn Jones) verscheen in 1906; Bloem heeft dit werk niet vertaald voor de Wereldbibliotheek. Wel was in 1928 zijn vertaling *De krekel bij den haard* van Charles Dickens verschenen bij uitgeverij Kosmos. In 1932 zou de Wereldbibliotheek zijn vertaling van *Precious bane* van Mary Webb, *Kostbaar gif* getiteld, uitgeven; zie hierover de brieven 92-98 en de daarbij behorende noten.

334 *Ik en mijn speelman* verscheen in 1927 bij Nijgh & Van Ditmar in Rotterdam; in 1929 waren al drie drukken van deze roman verschenen, hetgeen voor het werk van Van der Leeuw een ongekend succes betekende. De recensies van *Ik en mijn speelman* waren zonder uitzondering positief; zie hiervoor de bibliografie in *Aart van der Leeuw,* p. 354-355.

335 Het volgende boek van Van der Leeuw verscheen in 1930: *De opdracht* .

336 Ik heb niet kunnen vaststellen welke inlichtingen Van der Leeuw omtrent Machen verschaft heeft; zie noot 333.

een boekje van hem ter vertaling ontving, waar ik nooit van gehoord had: Precious Bane, van Mary Webb. Ken jij het? Het is in Shropshire dialect geschreven en lijkt mij onbeschrijflijk moeilijk te vertalen, maar ik heb het geld veel te veel noodig en zal het dus ondernemen.[337]

Na ontvangst van je brief heb ik dadelijk het deeltje van Bierce voor den dag gehaald, dat ik had (Can such things be?) en Claartje is het gaan lezen.[338] Zij vond, de eerste verhalen althans, fascineerend griezelig. Als zij het uit heeft, ga ik het ook lezen.

Wat zou ik jelui toch graag nog eens zien. Ik durf het haast niet te vragen, maar: is het nu bepaald uitgesloten, dat jelui eens wat hier zoudt komen logeeren? Ik bedoel natuurlijk: als de winter voorbij is. Je bent hier net zoo vrij als bij je thuis en wij zouden het zoo ontzachelijk prettig vinden. Overwin jezelf eens, we zullen je er eeuwig dankbaar voor zijn.

Nu mijn beste: ik zeg toch (al geloof ik het nog niet voor het zoover is): tot ziens in St. Nicolaasga. En geloof mij inmiddels met heel veel hartelijks voor jelui driëen, ook van mijn vrouw,

steeds je
Jacques

93

St. Nicolaasga
9 December 1929

Beste Aart

Hartelijk dank voor het overdrukje, dat ik vanochtend ontving;[339] in de eerste plaats ben ik er erg blij mee, omdat het mij bewijst, dat ik weer in genade ben aangenomen en in de tweede, omdat ik het zoo'n buitengewoon aardig stuk vind. Dat is weer (binnen de grenzen van je persoonlijkheid natuurlijk, maar dat geldt voor ieder mensch) eens iets heel anders en dat op een gelukkige gave van je te vernieuwen wijst. [sic] Je bent inderdaad wel 'honing purende uit allerlei bloemen' dat je zooiets haalt uit een simpel bezoek aan de Bijenkorf. Ik verzeker je, dat mij dat nooit tot iets geinspireerd heeft. Maar helaas, ik merk nu wat ik gemist heb.

Nieuws heb ik natuurlijk niet meer. Ik houd me aanbevolen voor meer dergelijke zendingen en blijf met erg veel hartelijks van huis tot huis

steeds geheel je
Jacques

337 De Engelse schrijfster Mary Gladys Webb-Meredith (1881-1927) raakte vooral bekend door haar roman *Precious bane,* waarvoor zij de Fémina-Vie heureuse-prijs ontving. Nico van Suchtelen (1878-1949) was van 1913 tot 1925 onderdirecteur van de Wereldbibliotheek; van 1925 tot 1948 was hij directeur.

338 In 1893 verscheen *Can such things be?* van de Amerikaanse schrijver Ambrose Gwinett Bierce (1842-1914); zijn realistische verhalen over de burgeroorlog en zijn griezelvertellingen doen soms denken aan het werk van E.A. Poe.

339 In De Gids, dl. 93, IV (1929), p. 257-287 publiceerde Van der Leeuw *De opdracht* .

94

St. Nicolaasga
19 Januari 1930

Beste Aart

Hartelijk dank voor je overdrukje met het stuk over Traherne, dat ik echter al - en met veel genoegen - gelezen had, want ik heb mij maar op Leiding geabonneerd. Het interesseerde mij natuurlijk zeer en ik sta hier zoo buiten alles, dat ik meende, dit maar te moeten doen. Langer dan een jaar zal het trouwens wel niet bestaan, denk ik. Ik vond de eerste aflevering heel interessant, maar veel te zwaar (ik bedoel niet voor het groote publiek, want dat leest het toch niet en dat geeft ook niets, want daar is het niet voor opgericht, maar) zelfs voor den werkelijk belangstellende en benullige.[340]

Niet alleen, dat ik je stukje zelf met veel genoegen las, zooals vrijwel alles wat je zoo vruchtbare pen ontstroomt, maar de figuur van Traherne is mij uiterst sympathiek.[341] Je inzicht in mij is, ik wil niet zeggen onjuist, maar sterk eenzijdig. Er is een heele kant aan het leven, waarvoor ik misschien het meest van alles voel, juist

340 Leiding (1930-1931) was een tweemaandelijks verschijnend tijdschrift, onder redaktie van P.N. van Eyck, C. Gerretson en P. Geyl; het bewoog zich op litterair en staatkundig terrein. De drie redakteuren kenden elkaar uit Londen, waar Van Eyck werkzaam was als correspondent van de N.R.C., Gerretson als secretaris van de direktie van de Koninklijke petroleum maatschappij en Geyl als historicus. Gerretson woonde tijdens de Leiding-periode niet meer in Londen, maar was buitengewoon hoogleraar in Utrecht. De drijvende kracht achter Leiding was Van Eyck, die na zijn breuk met de Gids-redaktie zocht naar een geschikt tijdschrift om zijn opvattingen te publiceren.
In de inleiding formuleerde de redakteuren van het tijdschrift hun doel aldus: 'Zoo laat het doel van dit tijdschrift zich ook nog aldus omschrijven, dat het binnen de verwarring en verslapping van heden een kern hoopt te zijn, door welke, als hij waarlijk een kern van kracht is, andere krachten, oudere, die aarzelden, nieuwe, in wie vlam zich tot vlam nijgt, weer als hun natuurlijk midden aangetrokken kunnen worden en waaromheen zich, naar wij hopen, voor volk en enkeling, het begin van een sterker en vaster, en vermogender en vruchtbaarder levensvorm organiseeren kan'. (het citaat op p. 10).
De eerste aflevering bevatte, behalve bijdragen van de redakteuren, een vers van Verwey (*De ware staat,* p. 11-12) en een artikel van Van der Leeuw over Traherne: *Thomas Traherne: een voor-trekker naar het aardsch geluk* (p. 24-40).

341 Van der Leeuw had het werk van Traherne leren kennen door toedoen van Van Eyck; uit de in de *Briefwisseling Van Eyck-Van der Leeuw* gepubliceerde brieven blijkt duidelijk de grote betekenis die deze mysticus voor Van der Leeuw had (zie register).
J. Noë S.J. geeft in zijn artikel *Aart van der Leeuw* (Dietsche Warande en Belfort, dl. 98 (1953), p. 145-159) de volgende verklaring voor dit gevoel van verwantschap: 'Traherne pleit namelijk voor een vereniging met God zonder de schepselen op te geven; hij wil van de schepselen volop genieten hier op aarde, ja God zelf wil hij op aarde ontmoeten. Alles vertegenwoordigt en spreekt van God, vooral de eenvoudigste dingen [...] Traherne onderscheidde twee soorten werelden, de boze wereld van de tegenstrijdigheid, van drift en instinct, en de andere, de door God gewilde, die van liefde en droom, zoals kinderen hem beleven [...] Van der Leeuw kan rustig doorgaan de "boze" wereld te negeren, d.i. de gehele sociale, maatschappelijke werkelijkheid ... om in zijn Arcadië te blijven wonen'. (p. 155).
De studie van Van der Leeuw is herdrukt in *Verspreid proza* .

omdat ik van aard zoo niet ben, maar zou willen zijn (en dus diep in mijn hart toch ook weer gedeeltelijk ben.)

Aan Mary Webb ben ik nog niet begonnen. Wij zijn in het begin van deze maand een weekje in Rotterdam geweest en ik heb het, ook daardoor, onbeschrijflijk druk op het anders meest zoo vredige kantongerecht. Ik heb het boek juist zooeven eens ingekeken, door jouw brief aangespoord. Het vertalen lijkt mij toch wel te zullen meevallen (d.w.z. binnen zekere grenzen, want ik stel voorop, dat het natuurlijk zeer moeilijk is); Claartje, die het boek gelezen heeft, zei mij dit ook al. Ik heb, via de W.B. en een Engelsch boekenexporteur, van den literary executor van M.W. (ik vermoed, dat dit haar man is) het aanbod gekregen om mij met alle eventueele moeilijkheden te helpen, dat is dus een goed ding.

Ik dacht (d.w.z. Van Suchtelen dacht,) dat P.B. het eenige boek van M.W. was, maar ik merk nu, dat dit niet zoo is.[342] Een vluchtige - en misschien totaal onjuiste - indruk heeft zij niet wat van Hardy?[343] - Ik zal het zeker niet in een Hollandsch dialect gaan vertalen: al zou ik er een kennen (wat niet het geval is), dan nog vind ik dit principieel volkomen verkeerd. Misschien een enkel archaisme of rusticisme (maar nog vooral zeer sober), daar zal het bij blijven.

Hoe maken jelui het? Zoodra ik weer eens in den Haag ben kom ik je opzoeken, met vrouw en kind, onaangekondigd (anders schrijf je me af) en zonder mij door wie(n) ook de deur te laten wijzen. Begin dus maar alvast te beven. En geloof mij inmiddels, met heel veel hartelijks, ook voor Toos en Joh en van Claartje,

steeds je
Jacques

95

St. Nic. 19 Juni '30

Beste Aart

Heel hartelijk kom ik je bedanken voor ‘De opdracht’, dat ik eergisteren van je kreeg en waarmee ik erg blij ben. In de allereerste plaats om de extra-litteraire reden, dat ik blijkbaar weer waardig gekeurd word, van je boeken present-exemplaren te krijgen. Het, gelukkig spoedig opgehelderde, misverstand behoort dus wel heelemaal tot het verleden. En dan verder om het boekje zelf (den inhoud althans, het uiterlijk kan mij niet bekoren).[344] Ik heb het verhaal destijds in den

342 Mary Webb publiceerde vóór *Precious Bane* (1927) nog vier romans: *The golden arrow* (1916), *Gone to earth* (1917), *The house in Dormer Forest* (1920) en *Seven for a secret* (1922).

343 Zie over Thomas Hardy noot 102. Ook Hardy liet zijn romans wel op het platteland spelen (Wessex) en maakte soms gebruik van dialect, maar van een nadere overeenkomst tussen Hardy en Webb is geen sprake.

344 De band- en typografische verzorging van *De opdracht* waren van J.B. Heukelom. Naam, titel en lijnenfiguur op de buitenkant waren in groen; de titelpagina en de rest van het boek zijn met geel versierd. Van der Leeuw noemde de uitvoering ‘Misschien wat overdadig? Maar ik vind ze toch wel aardig’. (*Briefwisseling Van Eyck-Van der Leeuw,* p. 184). Later, naar aanleiding van de kritiek van Van Eyck en Bloem, zou hij schrijven: ‘Nu ik het boekje wat langer in mijn bezit heb vind ik vooral ook die eerste bladzij veel te druk’; hij sprak zelfs van een ‘dure en pompeuze uitgave’. (idem, p. 192).

Gids gelezen (daar stond het immers in?) en met groote bewondering. Hoe buitengewoon ben je erin geslaagd, jezelf te vernieuwen, met behoud natuurlijk van het eigenste, dat niet te veranderen, en waarvan verandering trouwens ook niet wenschelijk, is. In je laatste stukken (ik heb dat in Leiding maar heel vluchtig ingekeken, expres, ik had zelfs dat niet willen doen, omdat ik altijd liever wacht tot het heele verhaal er is, maar ik was te nieuwsgierig) schijn je mij volkomen bereikt te hebben, wat je in de Mythe van een Jeugd nog niet is afgegaan: een sprookje van het dagelijksch leven te maken.[345] En dat begint zich al op den ouderdom te beroepen! Ik zou met een kleine variant op Vergilius tegen je willen zeggen: Macte, nove virtute puer![346]

Het andere exemplaar heb ik naar Jan Greshoff doorgestuurd. Zijn adres (je mocht het nog eens noodig hebben) is: 130. Boulevard Auguste Reyers. Schaarbeek. Brussel.

Je schreef, dat je tot 15 Juni in je zomerverblijf bent, maar aangezien je brief diezelfde dagteekening droeg, meende ik, dat dit wel een verschrijving voor Juli zou zijn.[347]

Jelui maakt het dus, vermoed ik, wel goed, behalve dan dat je wat moe van het werk bent - maar waar kan men dat beter van zijn? - Ons gaat het ook goed, tenminste physiek. St. Nic. wordt langzamerhand een obsessie, vooral voor mijn vrouw; ik kan er beter tegen, maar ik vind het er toch ook wel erg. (Maar het baantje blijft een zaligheid, voorzoover baantjes dat ooit zijn.) Ik heb nu gesolliciteerd naar Hoorn; ik zou daar erg graag heengaan; het is dichtbij Alkmaar (Bergen) en Amsterdam, en een mooi oud stadje, waar mijn familie nog door traditie mee verbonden is. Maar juist als je iets zoo graag wilt, gaat het je neus voorbij, dat is des levens aard. - Op het oogenblik ben ik hier alleen: mijn vrouw en Wimmie zijn de heele maand in Bergen, in het huisje van Jany Holst, die al meer dan een half jaar in Italië is, maar de volgende maand weer terugkomt. Ik ben de eerste week van deze maand ook mee geweest, maar kon niet zoo lang blijven en ga er nu de volgende week Vrijdag weer heen, om den Woensdag daarop gezamenlijk hierheen terug te gaan.

Onlangs ben ik weer aan de verzenschrijverij geslagen, naar ik geloof, ook van andere zijde, niet slecht.[348] Maar als je Het Verlangen al somber vond, zal je dit

345 In Leiding, dl. 1, I (1930), p. 252 267 verscheen *Het avontuur van den huurder;* later zou het als eerste hoofdstuk opgenomen worden in *De kleine Rudolf* (Rotterdam, 1930). Zie voor de verschillende meningen over *De mythe van een jeugd,* noot 315.

346 De zegswijze, die ontleend is aan Vergilius (*Aen.* 9. 641) luidt: Macte nova virtute puer, sic itur ad astra: geluk met dit eerste bewijs van uw dapperheid, mijn zoon; zo bereikt men de onsterfelijkheid.

347 Vanaf 1921 bracht Van der Leeuw elk jaar met zijn zuster en schoonzuster zes weken door in het zomerhuis je De keet in Hulshorst, dat vrienden hun ter beschikking stelden.

348 In juni 1930 maakte Bloem een begin met *Spiegeling*. Het werd opgenomen in *Balans 1930-1931,* p. 104 en herdrukt in *Verzamelde gedichten,* p. 125:
In juli 1930 zou hij beginnen met vijf nieuwe verzen: *Het oude kerkje, Bezinning, Hemelen, Uitzicht* en *Ademen*. De eerste twee verzen verschenen in Leiding, dl. 1, II (1930), p. 301; de laatste drie verschenen samen met *Najaarsmist* onder de verzameltitel *Strofen van den Herfst* in De Gids, dl. 95, I (1931), p. 337-340. Deze gedichten zijn herdrukt in *Verzamelde gedichten,* p. 124 en 126-129. Voor Bloem kunnen we hier spreken van een opvallend grote produktiviteit.

wel heelemaal erg vinden. Ik ben in de laatste jaren absoluut versomberd, niet in het dagelijksch leven, maar in mijn gevoelens over het leven zelf. En toch weet ik heel goed, dat dit deels zeer ondankbaar van mij is, want ik heb in mijn kind een geluk gevonden, zooals ik nooit had kunnen denken, dat het leven voor mij in petto hield. Misschien zal dan ook, als ik ouder ben, en in het leven niets meer zoek dan dat eene, ik toch nog gelukkig worden, zij het op een volkomen gelaten wijze.

Nu, mijn beste, hierbij laat ik het voor ditmaal. Als ik in September nog in den Haag kom, kom ik je vast eens opzoeken, want je hebt mijn vrouw wel, maar Wimmie nog niet gezien. Heel, heel veel hartelijks, ook voor Toos en Joh en geloof mij

als steeds je
Jacques

96

St. Nicolaasga
30 Juli 1930

Beste Aart

Jij kent immers 'Precious Bane', de vertaling waarvan mij nog steeds een van de vele rampen mijns dagelijkschen levens is? Ik kan er maar geen geschikte titel voor vinden in het Hollandsch. Kun jij mij er misschien een aan de hand doen? Ik moet je later trouwens toch nog allerlei dingen vragen, speciaal met betrekking tot bloemennamen, maar dat heeft nog den tijd; ik denk in September wel eens in den Haag te komen en zal je dan schrijven. - Van Suchtelen vroeg mij echter, of ik den titel wou opgeven, met het oog op het aanbieden van het boek in den boekhandel, dus er is haast bij.[349]

Jelui bent zeker wel weer in Voorburg terug. Je hebt het in de laatste helft van je verblijf in Hulshorst niet erg getroffen, dunkt mij. Ik ga in September weer met vrouw en kind naar Bergen en hoop op een even mooie maand als het vorig jaar, maar dat zal wel niet.

Ik meen, dat ik je, toen ik je de vorige maand schreef, heb verteld, dat ik naar Hoorn solliciteerde. Ik heb het niet gekregen, zooals ik wel dacht, maar het is ellendig. Ik was er zoo graag heengegaan en bovendien is er nu weer geen kans op, dat wij hier voor van den winter vandaan komen.

349 Van der Leeuw suggereerde dat *Precious Bane* 'verdoemde monnikskap' betekent, een titel die hij zelf 'onbruikbaar' noemde. Zie hierover *Briefwisseling Van Eyck-Van der Leeuw,* p. 193, vooral noot 454. De vertaling van Bloem is - volgens een mededeling van de Wereldbibliotheek - uitsluitend aangekondigd onder de uiteindelijke titel: *Kostbaar gif*.

Hoe maken jelui het? Ik hoop toch zeker, dat je mij in September zult ontvangen, want ik ben toch al nooit in de gelegenheid om jelui te zien en als er van die zeldzame kansen nog niets komt, zien wij elkaar nooit meer.

Nu mijn beste, bij voorbaat wel bedankt voor de te nemen moeite en geloof mij met heel veel hartelijks, ook voor Toos en Joh en van Claartje,

steeds je
Jacques

97

St. Nicolaasga
14 Augustus 1930

Beste Aart

Dat ik je nu pas voor je uitvoerigen brief van twee weken geleden kom bedanken ligt hieraan, dat ik nog steeds wachtende was (en ben) op antwoord van v. Eyck. Ik hoor echter, dat deze in Bergen is, maar kan niet aannemen, dat hij mijn brief niet gekregen zou hebben, want ik schreef dien tegelijk met dien aan jou. Het zal dus nog wel komen, maar ik wil in elk geval niet langer wachten met aan jou te schrijven.[350]

Om te beginnen wil ik nog even terugkomen op dat vervloekte Precious Bane. (Het is bepaald een aangename harmonie, dat precious ook verdomd kan beteekenen). De Engelsche dictionnaire van Prick v. Wely, die ik altijd goed heb gewaand, is, blijkt mij nu steeds meer, allerberoerdst: een slechte verhollandsching van de Concise Oxford Dictionary. In vele moeilijkheden, waarin P.v.W. mij niet hielp, heeft dit woordenboek het wel gedaan. Het is trouwens voortreffelijk. Maar nu om op P.B. terug te komen. Uit een Engelsch encyclopedietje (de Everyman's, voor den oorlog uitgekomen, maar ook alleraardigst), had ik die bane-berry ook al gehaald. Het zit n.l. zoo, dat Precious Bane, hoewel tevens een overdrachtelijke, ook de beteekenis van een bloem of plant moet hebben en die is het juist, die ik niet kan vinden. In het laatste hoofdstuk van de tweede afdeeling wordt erover gesproken. Ik zal dit even citeeren.

It was one of the times in Gideon's life when he might choose his blessing, the path of love and merry days where the pretty paigle grew, the keys of heaven (allebei sleutelbloem), or the path of strange twists and turns, where was the thing of dread, the bane, the precious bane, that feeds on life-blood.

En even later nog:

--- the precious bane as I read about in the book the Vicar lent me.

Welk boek wordt niet gezegd, maar ik dacht, dat het dan wel the Pilgrim's Pro-

350 Uit de brieven van Bloem aan Van Eyck is niet op te maken op welke vraag Bloem een antwoord verwacht. Waarschijnlijk heeft zijn vraag betrekking op de vertaling van *Precious Bane*.

gress zou zijn. Ik kan daar echter niets in vinden, hoewel ik het grootendeels, hoewel natuurlijk vluchtig, heb doorgelezen.[351]

Wat nu het Christoffelkruid betreft, je schrijft, dat dit een vergiftige bes produceert. Dat zou dus in zoover best kunnen. Maar Schrijnen zegt er in zijn volkskunde over:

Het verschaft toegang tot onderaardsche schatten en wapent tegen allerlei booze invloeden.[352]

Dat komt dus alweer heel slecht uit.

Ook heb ik gedacht aan het wolf's bane, dat je je natuurlijk uit de Ode on Melancholy herinnert.[353] Prick, die alle vogels en planten-namen naar mijn vermoeden allergekst vertaalt (ik weet wel niets van planten en vogels af, maar ik ken de woorden op zichzelf toch wel uit de litteratuur), vertaalt dit door wolfswortel, maar via de Concise en de Fransche dictionnaire ben ik erachter gekomen, dat dit de aconiet of monnikskap is. Zou dat misschien iets zijn? - Aanvankelijk heb ik mij afgevraagd, of er met P.B. niet 'giftplant' in het algemeen werd bedoeld, maar uit de citaten, die ik je gaf, kreeg ik toch wel zeer den indruk, dat er een bepaalde bloem of plant mee werd bedoeld. - Je zoudt mij zeer verplichten met mij daarover nog eens je meening te schrijven, want het duurt nog wel een week of drie, eer ik bij je kom en ik moet het zoo gauw mogelijk aan v. Suchtelen melden.

5 September gaan wij naar den Haag en wij denken dan Zaterdag den 6den bij jelui te komen. Maar daarover schrijf ik je nog wel bijtijds. - Bij voorbaat veel dank voor je nieuwe inlichtingen, die ik wel even onbeantwoord mag laten: ik heb het zoo druk met vertalen, correspondentie en gewone werk, en tot spoedig dus. Geloof mij inmiddels, met erg veel hartelijks, ook aan Toos en Joh en van Claartje,

steeds je
Jacques

351 In 1678 verscheen *The pilgrim's progress* van de Engelse prediker en schrijver John Bunyan (1628-1688). Het is geschreven in de vorm van een droom-allegorie, handelende over de militante christen, die vecht tegen de macht van het kwade. Het is mij niet gelukt vast te stellen waaruit deze toespeling wel afkomstig is. Bloem zou deze regels als volgt vertalen: 'Het was een van die tijden in Gideon's leven, dat hij zijn zegen zou kunnen kiezen, het pad van liefde en blijde dagen, waar het lieve St. Pieterskruid groeit, de hemelsleutel, of het pad der vreemde krommingen en wendingen, waar dat vervaarlijke ding is, de gifplant, de kostbare gifplant, die zich voedt met menschenbloed' (p. 187) en: 'Niet als het de kostbare gifplant is, waar ik van gelezen heb in het boek, dat Dominee mij geleend heeft?' (p. 190).

352 Bloem heeft hier *Nederlandsche volkskunde* van Jos. Schrijnen op het oog. In deel II (p. 341-343) schrijft deze: 'In de Limburgsche bosschen vindt men het Kristoffelkruid (*Actaea spicata*). Het verschaft toegang tot onderaardsche schatten en wapent tegen allerlei booze invloeden. Het volksgeloof wijdde de plant aan Sint Kristoffel, wiens legende veel overeenkomst vertoont met het Noorsche verhaal, hoe Loki door Thor over de reuzenrivier gedragen werd, welke het doodenrijk omgeeft. Want het doodenrijk is het rijk der schatten'.

353 De *Ode on Melancholy* (1819) is een van de grote odes van Keats.

98

St. Nicolaasga
31 Augustus 1930

Beste Aart

Hartelijk dank voor je langen brief, waarmee je mij erg veel plezier hebt gedaan. Ik heb nu maar aan van Suchtelen voorgesteld, het boek gewoon ‘Prue Sarn’ (zoo heet de heldin) te noemen. Het is een poovere oplossing, maar ik weet geen betere en heb er genoeg over gepeinsd.[354]

Vrijdag gaan wij naar den Haag en den Dinsdag daarop naar Bergen. Wij zijn er dus maar kort en hebben dan erg veel te doen, zoodat wij met den tijd moeten woekeren, want Maandag kunnen wij niet bij je komen. Het gaat dus tusschen Zaterdag en Zondag, 's ochtends of 's middags. Je zou mij nu een groot genoegen doen, als je mij even wilde schrijven, wanneer jelui het het best schikt, dan kan ik daarmee rekening houden bij het vaststellen der verdere plannen. Het liefst kwamen wij 's ochtends. Schikt 's middags je echter beter, dan is daar ook geen bezwaar tegen, maar wij kunnen dan pas later in den middag komen, omdat Wim eerst slaapt.

Mag ik dat dus nog even van je hooren? En geloof mij inmiddels met heel veel hartelijks, ook voor Toos en Joh (Claartje is vanmiddag met Wim naar Rotterdam vertrokken en kan dus niet groeten)

steeds je
Jacques

99

St. Nic. 14 Oct. '30

Beste Aart

Hartelijk dank voor je brief met nieuws over jelui Londensche reis; ik ben erg blij, dat jelui zoo genoten hebt en dat het weer goed was.[355] Ja, Londen is een prachtige stad, het heeft niet het lieflijke van Parijs, maar, zooals je zegt, de mist is daar iets heel bijzonders. Ik herinner mij nog altijd een prachtige, zachte, mistige avond in Maart, toen ik boven op een bus van de Strand naar Oxford street ben gereden. - Als ik er ooit weer eens kom, wil ik eenig litteraire ‘haunts’ gaan opzoeken.

Ik ben op het oogenblik alleen hier, Claartje is nog met Wim in Bergen; Vrijdag ga ik er ook weer heen om hen te halen en wij komen dan Woensdag allen voorgoed hier terug. Ik hoop zoo, dat wij nu nog wat mooi weer zullen krijgen, het is tot dusver bijna steeds min of meer slecht geweest.

Verder geen nieuws. Ik heb gesolliciteerd naar Eindhoven, wat ik echter zeker niet zal krijgen, want het is een Katholieke vacature.

354 Uiteindelijk zou Bloems vertaling aangekondigd worden als *Kostbaar gif,* zoals ook de definitieve titel luidde.

355 Van der Leeuw en zijn vrouw maakten in oktober 1930 een reis naar Londen.

De Lives stuur ik je tegelijk met dezen.[356] Ik ben erg blij, dat je me eraan herinnerde, want ik was het, eerlijk gezegd, vergeten, doordat ik, toen ik van jelui kwam, naar Bergen ben gegaan, vermoed ik. Of neen, ik ben toen eerst nog een paar dagen hier geweest, maar had het toen krankzinnig druk.

In het volgend nummer van Leiding komen twee verzen van mij, in de 'Balans' één.[357]

En hiermee eindig ik eens, mijn beste. Geloof mij met heel veel hartelijks, ook aan Toos en Joh.[358]

steeds je
Jacques

356 *The Lives of the poets* is een reeks biografische en kritische studies van Samuel Johnson; hij schreef deze in 1777 op verzoek van een aantal Londense boekhandelaren. Na biografische gegevens volgen een karakterbeschrijving van de betreffende auteur en een waardering van zijn poëzie.

357 In Leiding, dl. 1, II (1930), p. 301 verscheen van Bloem *Het oude kerkje* en *Bezinning; Spiegeling* werd gepubliceeerd in *Balans 1930-1931,* p. 104 (zie noot 348).

358 Met deze brief eindigt de correspondentie tussen Bloem en Van der Leeuw. In februari 1931 moest Van der Leeuw het bed houden wegens longontsteking en pleuritis. 17 april 1931 stierf hij, 21 april werd hij begraven.

[Bijlagen]

Bijlage I

Chronologische lijst van afzonderlijk gepubliceerde werken van J.C. Bloem en Aart van der Leeuw, vanaf hun debuut tot aan de dood van Van der Leeuw.

J.C. Bloem
Het verlangen. Amsterdam, 1921. P.N. van Kampen & zoon.
Het verlangen. 's-Gravenhage, 1924. A.A.M. Stols. [beschouwing, in 1941 herdrukt onder de titel *Over het verlangen*].
Charles Dickens, *De krekel bij den haard*. Vertaling van Mr. J.C. Bloem. z.p., z.j. [1928]. Kosmos.

Aart van der Leeuw
Liederen en balladen. Amsterdam, 1911. W. Versluys.
Kinderland. Amsterdam, 1914. W. Versluys.
Herscheppingen. Amsterdam, 1916. W. Versluys.
Sint-Veit en andere vertellingen. Amsterdam, 1919. Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur.
De mythe van een jeugd. Bussum, 1921. C.A.J. van Dishoeck.
Opvluchten. Santpoort, 1922. C.A. Mees.
De gezegenden. Santpoort enz., 1923. C.A. Mees/De Sikkel.
Vluchtige begroetingen. Rotterdam, 1925. Nijgh & Van Ditmar.
De zwerftochten van Odysseus. Amsterdam, 1926. J.M. Meulenhoff.
Het aardsche paradijs. Santpoort, 1927. C.A. Mees.
Ik en mijn speelman. Rotterdam, 1927. Nijgh & Van Ditmar.
De opdracht. Rotterdam, 1930. Nijgh & Van Ditmar.
De kleine Rudolf. Rotterdam, 1930. Nijgh & Van Ditmar.
Zie ook de bibliografie in: J. Hulsker, *Aart van der Leeuw. Leven en werk*. Amsterdam, 1946. [Diss. Leiden], p. 341-356.
Herdrukken zijn in dit overzicht niet opgenomen.

Bijlage II

Aart van der Leeuw in een brief aan J.C. Bloem over de kwestie-retoriek, aangehaald in een bespreking door J.C. Bloem van *Uitzichten* door P.N. van Eyck in De Beweging, dl. 9, I (1913), p. 212-224.

‘Het stuk van Verwey vind ik buitengewoon belangrijk, helder en tegen het feit van het door hem geconstateerde weinig in te brengen [A. Verwey, *De richting van de hedendaagsche poëzie*. In: De Beweging, dl. 9, I (1913), p. 52-66)] Toch kan ik niet verhelen dat ik er leelijk van geschrokken ben. Ik hoorde hier en daar zooveel als een doodsklokje luiden. Eén enkele dichter van het beschreven nieuwe soort kan ik accepteeren, maar een heele richting onmogelijk. Ik bedoel: voor één bizonder hoog geestelijk aangelegde, één uitverkoren denker (wie zegt dat dit Van Eyck niet zijn kan) kan ik aannemen dat het geen doodsgevaar is, volzin en beeldmateriaal kant en klaar te vinden als hij dichten gaat, maar wordt het leuze en richting, dan zijn we over een tiental jaren weer modderdik in de na '80 zoo moeizaam ontworstelde retoriek aangeland. Het geijkte beeld? Mag onze dichtkunst, de pas een 30 jaar oude, daar al van spreken? Ik heb zoo het gevoel dat er nog maar enkele weinige beelden geboetseerd zijn van de duizende nieuwe, die ons moderne leven door hun vormen moeten verduidelijken. Ik voel in mij een onbegrensde mogelijkheid van beelden en mijn grootste drang is die allen het daglicht te doen zien. Wat moeten wij, met ons jonge bloed, met een traditie aanvangen? Wat moeten we in een rolstoel gaan zitten als onze beenen nog gespierd zijn voor den gang? Ja, ja, “verwant aan de welsprekendheid”, één struikelingetje op het glibberig pad en we komen weer te land bij de predikanten Beets en Ten Kate. Neen nogmaals, één zoo'n z.g.n. dekoratieve dichter die zóó bezeten is van zijn wereldstromende gedachten, dat hij in zijn haast om dit allergrootste uit te zeggen, maar neemt wat hem voor de hand ligt kan ik aanvaarden, maar als richting is het een paadje dat in de put leidt’.

Bijlage III

Kritieken van J.C. Bloem en Aart van der Leeuw op elkaars werk.

Bloem over het werk van Van der Leeuw

J.C. Bloem, *Liederen en balladen door Aart van der Leeuw*. In: Minerva, Algemeen Nederlandsch Studenten Weekblad, 3 november 1911.

Recensie van: *Liederen en balladen* (1911).

Kenmerkend voor de poëzie van Van der Leeuw acht Bloem 'een innigheid tot [de] aarde, als bij geen tweede hedendaagsch dichter'.

J.C. Bloem, *Nieuwe Nederlandsche gedichten [...]*. In: De Amsterdammer, 21 juli 1917.

Recensie van: *Herscheppingen* (1916).

In deze bespreking constateert Bloem 'een diepe verwantschap van wezen' met de Duitse romantische dichters: 'hun diepte, hun voortdurend tasten naar het uitspreken van het onuitsprekelijke'. Daarnaast is er 'een tweede wezenstrek, die van der Leeuw en de Duitsche romantici gemeen hebben, dat is hun liefde voor de natuur'. Bloem verklaart de titel van de bundel uit 'een gestadige wisselwerking [...] tusschen den dichter en de natuur, een voortdurende herschepping van den een in den ander'. Van der Leeuw onderscheidt zich echter van de romantici doordat 'de woorden "blijdschap en geluk" [...] den grondtoon zijner poëzie vormen'.

J.C. Bloem, *Aart van der Leeuw, Sint Veit en andere vertellingen. [...]*. In: De Gids, dl. 84, I (1920), p. 522-527.

Recensie van: *Sint Veit en andere vertellingen* (1919).

Bloem wijst 'de grond van [het] wezen' van Van der Leeuw aan, die z.i. gelegen is in 'de herschepping, waardoor de mensch één wordt met de natuur niet alleen, maar - en dat is het belangrijke - op *natuurlijke* wijze'. De vorm van Van der Leeuws poëzie is 'in drie gedachtensferen gegroeid: de heidensche, de Christelijke en de romantische'.

J.C. Bloem, *Aart van der Leeuw, Ik en mijn speelman. [...]*. In: De Gids, dl. 92, I (1928), p. 427-429.

Recensie van: *Ik en mijn speelman* (1927).

Bloem komt in deze bespreking terug op de wederzijdse verbondenheid van Van der Leeuw en de natuur: 'het wezen van Van der Leeuw [...] is: niet over de natuur uit te voelen of te meenen, maar die zelf te *zijn,* in volkomen volkomenheid'. Al spreekt Bloem van een 'meesterwerk', toch constateert hij 'een vaag besef van een zekere onvoldaanheid'. De eerste oorzaak daarvan is 'een eigenschap, die men in het Fransch "mièvrerie" noemt'; 'De tweede zwakheid van deze kunst lijkt mij te zijn: de monotonie der vreugde'.

J.C. Bloem, *Uit de nalatenschap van Aart van der Leeuw*. In: De Stem, dl. 14, 1 (1934), p. 636-637.

Recensie van: *Die van hun leven vertelden* (1934).

Van der Leeuw over het werk van Bloem

Aart van der Leeuw, *Het verlangen door J.C. Bloem. [...]*. In: De Gids, dl. 85, IV (1921), p. 169-174.

Recensie van: *Het verlangen* (1921).

'[Bloem] heeft de landen van het verlangen enkel gezien, om er tegelijk de onbereikbaarheid van te beseffen. Men zou kunnen zeggen, zijn bewustheid heeft het bovenwereldsche erkend, maar zijn onbewuste natuur ligt verstrikt in de banden van het stoffelijke [...]' meent Van der Leeuw. Hij spreekt - wat de vorm der verzen betreft - van retoriek, 'maar dan in den zin, dien de dichter er eens in een van zijn opstellen aan gehecht heeft: bezield-retorisch, levensvol-vormelijk'. En hij besluit met een persoonlijke opmerking: 'Ik heb iets over een dichter trachten te zeggen, dien ik zeer bewonder, al deel ik zijn levensbeschouwing niet. Met zijn verzen brengt hij geen boodschap van blijheid of bevrijdend heil. Maar toch zal men hem liefhebben schier als geen ander, want velen gaan zwaar van eenzelfden weemoed, en aan dezen onthult hij door zijn edele muziek het dierbaar geheim, dat zoo opbeurt: dat er over de donkerste smarten gezongen kan worden, en dat dit zingen deel doet hebben aan het licht'.

Personenregister

In dit register vindt men de namen van alle personen, die in deze uitgave voorkomen. Niet geïdentificeerde personen zijn aangeduid met [?] achter de naam. Niet opgenomen zijn de in voetnoten genoemde uitgevers, voorzover het uitgaven betreft en namen van personen in titels van boeken.

Adama van Scheltema, C.S.	35
Alain-Fournier (ps. v. Fournier, Henri-Alban)	141
Ameide, Theo van (ps. v. Labberton, J.H.)	28, 34
Amerongen, G.J. van	56, 128
Amrain, K.	144
Aquino, Thomas van	106
Arnim, A. von	143
Balzac, Honoré de	126, 131, 132
Barack, K.A.	144
Barrès, Maurice	9, 12, 81
Bastiaanse, Frans	90
Batavier, Jaap	118, 123, 126
Baudelaire, Charles	20, 128
Beer Poortugael, Jooske den (zie ook: Brandeler-Den Beer Poortugael, Jooske van den)	53
Beets, Nicolaas	178
Beissner, F.	81
Bell, Ellis (ps. v. Brontë, Emily)	126
Berkel, J.	58
Berlage, H.P.	71, 90, 153
Besnard, Albert	128, 157
Bethge, Hans	104
Beunke, F.A.	103
Bierce, A.G.	168
Bierens de Haan, dokter	43
Bloem, Caroline J.C.	11, 131, 163

Bloem-Van Eck, Catharina M.A.	11, 83, 95, 103, 142, 148, 149, 150, 153, 155, 156, 160, 163
Bloem, Floris A.N.	11, 90, 91, 93, 102
Bloem, Jakobus C. (zie ook: F., E.)	*passim*
Bloem, Jakobus W.C.	60, 83, 91, 95, 103, 105, 131, 142, 148, 149, 150, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 163
Bloem, Wim	165, 171, 172, 175
Bloem-Bik, mevr.	120, 128
Bloy, Léon	147
Born, J.P. (ps. v. Schepp, C.L.; zie ook: Prins, Jan)	20
Bosch, Jac.	89
Bouman, prof.	165
Bourillon, H. (zie ook: Hamp, Pierre)	105
Boutens, P.C.	29, 40, 118
Brandeler-Den Beer Poortugael, Jooske van den (zie ook: Beer Poortugael, Jooske den)	132, 140, 142
Brandt, Gerard	140
Brants, I.I.	152
Brentano, C. von	126, 143
Briest, miss	30
Brontë, Charlotte	135
Brontë, Emily (zie ook: Bell, Ellis)	126, 148
Browne, Thomas	90
Browning, Robert	20
Brune, Jan de (de jonge)	66
Brune, Joan de (de oude)	66
Brusse, M.J.	95
Bürstenbinder, Elisabeth (zie ook: Werner, Elisabeth)	64
Bunyan, J.	174
Buysse, C.	62
Chenier, A.	126
Chevrillon, A.	118

Cibber, Colley	135
Cluny, Odon van	78
Coenen, Frans	62, 145
Colenbrander, H.T.	155, 156
Coleridge, S.T.	126
Cooper, I.A.	140
Corrie	101
Cort van der Linden, P.W.A.	42
Couperus, Louis	62, 147
Cronheim, Paul	67, 70, 71, 88, 95

Dalsum, Albert van	127
Danser, Jan G.	158
Daudet, Léon	12, 72
Dehmel, Richard	64, 147
Delen, Piet	5
Desbordes-Valmore, Marceline F.	114, 121
Deyssel, Lodewijk van (ps. v. Alberdingk Thijm, Karel J.L.)	131
Dickens, Charles	167, 177
Dideriksz, Jan (ps. v. Thomson, J. Jac.)	18
Dietvoorst, Michiel (ps. v. Doorn, Willem van)	108
Dishoeck, C.A.J. van	58, 114
Donne, John	93
Doorn, Willem van (zie ook: Dietvoorst, Michiel)	108
Dorleijn, G.J.	14
Dostojefsky, F.M.	148
Dowson, E.C.	83
Dreyfus, A.	9, 12, 72
Droste-Hülshoff, Annette von	144
Dullaert, Heiman	95
Eck-Van Barthold L.H.C. van	70
Eeden, Frederik van	74, 96
Eggink, Clara	165, 166, 167, 168, 170, 171, 172, 173, 174, 175
Enschede, Ch.	109
Ernst, Otto (ps. v. Schmidt, O.E.)	64
Eyck, P.N. van	5, 7, 12, 13, 14, 33, 34, 35, 36, 37, 40, 43, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 70, 71, 77, 93, 94, 111, 121, 124, 125, 128, 141, 144, 147, 151, 153, 164, 169, 170, 173, 178
F., E. (Flos, Ego; ps. v. Bloem, J.C.)	21

Feijs', A.H.	108
Fournier, Henri-Alban (zie ook: Alain-Fournier)	141
Gaskell, E.C.	135
Genderen Stort, R. van	147
George, Stefan	20, 55, 62, 106, 126
Gerretson, F.C. (zie ook: Gossaert, Geerten)	70, 169
Geyl, P.C.A.	169
Gilhuys, E.	127
Goethe, J.W. von	32, 100, 126, 144
Gossaert, Geerten (ps. v. Gerretson, F.C.)	7, 33, 34, 70, 71, 118, 123
Gourmont, Rémy de	78, 144
's-Gravesande, G.H.	40, 126, 157
Greshoff, Jan	7, 13, 17, 32, 52, 55, 56, 57, 58, 71, 76, 115, 116, 127, 128, 129, 141, 153, 157, 159, 160, 171
Greshoff-Brunt, A.	116, 127, 157
Guérin, Charles	9, 12, 145
Gundelfinger, F. (zie ook: Gundolf, F.)	106, 135
Gundolf, F. (ps. v. Gundelfinger, F.)	106, 135
Gutteling, Alex	71
Gutteling-De Vries, H.C.	71
Haan, J.I. de	63, 70, 71, 72, 95, 96
Hamel, J.A. van	96
Hamp, Pierre (ps. v. Bourillon, H.)	105
Hardy, Thomas	65, 170
Hebbel, F.	109, 144
Heerikhuizen, F.W. van	7, 60
Heine, Heinrich	144
Herbert, G.	93
Hermann, P.	144
Heukelom, J.B.	170
Hijlingen	63

Hindenburg, Paul von Beneckendorf und 64
Hinkson, Katherine (Tynan) 99
Hissink, Coen 127
Hölderlin, F. 20, 55, 81, 82, 126
Hofmannsthal, H. von 126
Holt, H.F. ten 125, 153
Hooft, P.C. 20, 87, 88, 126
Hugo, V. 20, 134
Hulsker, J. 5, 154, 177
Hünich, F.A. 145
Huygens, C. 51

Isle Adam, Villiers de l' 126
Ismailowna, A. 52

Jammes, F. 64
Jean Paul (ps. v. Richter, J.P.F.) 95, 126
John, Eugenie (zie ook: Marlitt, Eugenie) 64

Johnson, Samuel 176
Jones, A.L. (zie ook: Machen, A.) 167

Kamphuis, G. 14
Karsen, J.E. 71
Kate, J.J.L. ten 178
Keats, J. 20, 126, 174
Keller, Gottfried 126, 154, 155
Kickert, C. 125
Kipp, Joh *passim*
Klein, C.A. 62
Kloos, Willem 53, 122
Knuvelder, Gerard 7
Koning, E. 123
Konstantinos 135
Krimpen, Jan van 128, 160

Labberton, J.H. (zie ook: Ameide, Theo van) 28, 35, 72, 74, 152
Labberton-Drabbe, H. 28, 152
Lasserre, Pierre 106, 107, 143, 144, 147
Leeuw, Aart van der *passim*
Leeuw-Kipp, Toos van der *passim*
Leiden, A. van 58
Lemercier, E.E. 118
Leopold, J.H. 40, 87
Lissauer, E. 98
Luiken, Jan 93
Luther, M. 144

Machen, A. (ps. v. Jones, A.L.) 165, 167
Maeterlinck, M. 53
Mansfield, Katherine 154

Marlitt, Eugenie (ps. v. John, Eugenie) 64
Marlowe, Chr. 81
Martin, Hans 55, 56
Maurras, Charles 9, 12, 72
Mc. Vety, M.A. 140
Mees, R.T.A. 66, 67, 107, 159
Meester, Johan de 35, 92
Meulen, J.E. van der 42, 55, 79, 86, 87, 91, 97, 102, 105, 159
Meulen, van der 131
Meuter, mej. 153
Meyer, C.F. 20
Meynell, Alice 46, 47, 48, 96
Mörike, E. 126
Molenmaker, J. (ps. v. Vooys, Is. P. de) 71
Moréas, Jean 9, 12
Müller, H. 144
Müller, J. 95
Musch, Jan 123
Mussche, Käthe 58

Neeltje 129, 130
Netscher, F. 122
Nijhoff, M. 118, 129, 131, 161, 163
Nijhoff, W. 129
Nijlen, Jan van 128, 160
Noë. S.J., J. 169
Novalis (ps. v. Hardenberg, F. von) 87, 126

Oordt, A. van 7
Oven, J. van 43, 100, 101, 102
Oversteegen, J.J. 89

Pascal, Blaise 106
Paton 135
Pauwels, François 156

Péguy, Charles	9, 12, 105, 107, 122
Pepys, Samuel	135
Perdiquier, Agricol (?)	135
Poe, E.A.	34, 108, 126, 168
Porché, F.	12, 104, 105
Prick, Harry G.M.	131
Prins, Jan (ps. v. Schepp, C.L.)	20
Régnier, H. de	9, 12, 20, 33, 64, 126
Rensburg, J.K.	123, 127
Ritschl, Giza	88, 108
Roland Holst, A.	103, 104, 117, 122, 125, 127, 128, 129, 145, 147, 153, 155, 156, 161, 163, 171
Roland Holst-Van der Schalk, H.	40, 72
Ronsard, P. de	20, 126, 145
Roos, S.H. de	128
Rossetti, Christina	20
Rossetti, D.G.	20
Rousseau, J.-J.	85, 144
Salandra, A.	72
Salomonson, H. (zie ook: Stoke, Melis)	95

Samain, A.	9, 12, 164
Savignon, A.	37
Schaaf, Nine van der	71
Scharten, C.	117, 147
Scheffler, J. (zie ook: Silesius, A)	135
Schendel, A. van	7, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 35, 41, 43, 51, 53, 70, 71, 118, 121, 122, 124, 126, 127, 131, 148, 149, 150, 152
Schendel-De Boers, A. van	30, 152
Schendel, Bartje van	30, 32
Schendel-Zimmerman, B.J. van	30
Schendel, Corine van	152
Schepp, C.L. (zie ook: Born, J.P. en Prins, Jan)	20
Schieveen Borgman, familie	128
Schiller, F. von	144
Schmidt, O.E. (zie ook: Ernst, Otto)	64
Schnitzler, A.	123
Schrijnen, J.	174
Shakespeare, W.	81
Shelley, P.B.	20, 67
Sientje	162
Silesius, A. (ps. v. Scheffler, J.)	135
Simons, L.	43, 90
Sötemann, A.L.	5, 9, 13, 145, 158
Somer, Dr.	83
Steinmetz, S.R.	152
Stilgebauer, E.	98
Stoke, Melis (ps. v. Salomonson, H.)	95, 96
Stoppelaar, J.J. de	156
Suchtelen, N.J. van	167, 168, 170, 172, 174, 175
Suter, A.	74
Swarth, Hélène	118
Swinburne, A. Ch.	20, 33

Taine, H.A.	144
Talma, P.	125, 144
Telschow, H.M.	88
Tennyson, A.	20, 21
Thijsse, Jac. P.	123
Thomson, J. Jac. (zie ook: Dideriksz, Jan)	18, 21, 26, 27, 75, 76, 118
Tielens, J.F.I.M.	114, 122, 153
Toepoel, mevr.	105
Traherne, Thomas	169
Triebels, R.	118, 124, 126
Uhland, L.	144
Uyldert, M.	27, 60, 65, 71, 153
Valckenier Kips, J.H.	28
Valkhoff, P.	121
Vaugeois, H.	9
Veldheer, J.G.	127
Vergilius	171
Verhaeren, Emile	52, 64, 134
Verkade, Eduard	122, 148
Verkade-Van Wulfften Palthe, J.	7, 122
Verlaine, Paul	145
Versluys, W.	17, 43, 66, 108, 118
Verster van Wulferhorst, Floris	71
Verster van Wulferhorst-Kamerlingh Onnes, J.	71
Verwey, Albert	7, 17, 29, 30, 32, 33, 35, 40, 53, 58, 65, 66, 70, 71, 72, 73, 74, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 108, 109, 110, 117, 118, 124, 125, 126, 130, 141, 142, 145, 153, 157, 169, 178
Verwey, Mea	71
Vliet, H.T.M. van	14
Voerman jr., J.	123

Vondel, J. van den	20, 87, 88
Vooys, Is. P. de (zie ook: Molenmaker, J.)	71, 153
Vreede, F.	103
Wage, H.A.	94
Wasch, K.	94
Webb-Meredith, Mary	167, 168, 170
Wenckebach, L.W.R.	123
Werner, Elisabeth (ps. v. Bürstenbinder, Elisabeth)	64
Wiessing, H.P.L.	123
Wijnschenk Dom, C.A.	125
Woestijne, K. van den	95
Wordsworth, W.	20, 21, 40, 126
Yeats, W.B.	99, 104
Zimmern, F.C. von	144